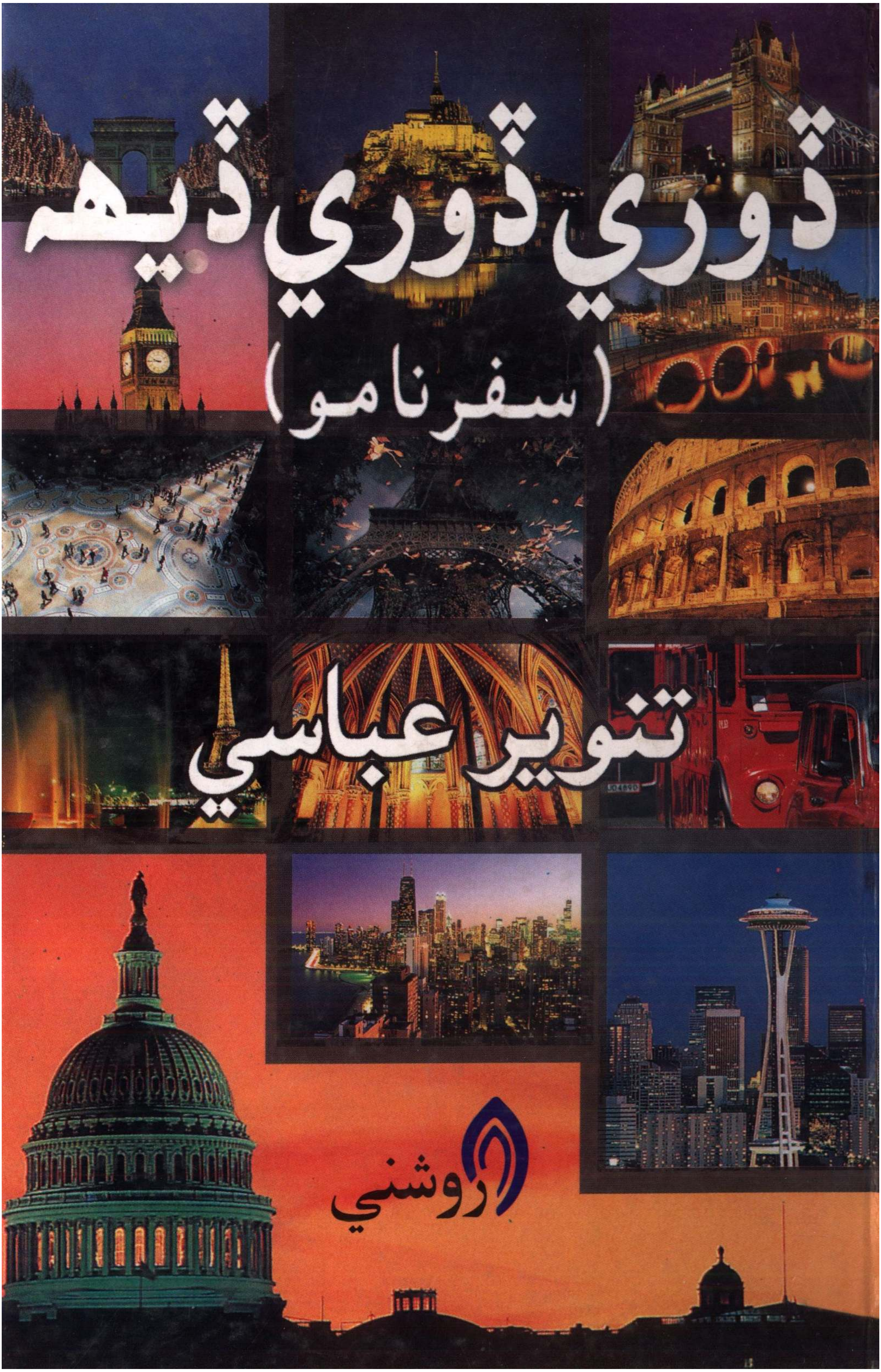

ڏوري ڏوري ڏيھ

(سفرنامو)

تنوير عباسي

روشني

ڏوري ڏوري ڏيهه

(يورپ جو سفرنامو)

تنوير عباسي

روشني پبليڪيشن
ڪنڊيارو
2001ع

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

Roshni Book No. 179

ڪتاب جو نالو: ڏوري ڏوري ڏيهه (يورپ جو سفرنامو)
ليکڪ: تنوير عباسي

پهريون ڇاپو: 1984ع
ٻيو ڇاپو: © روشني 2000ع
ڪمپوزنگ: حبيب قادر قريشي
روشني ڪمپوزرس، حيدرآباد.
ڇپيندڙ: فائين ڪميونيڪيشن، حيدرآباد.
ڇپرائيندڙ: روشني پبليڪيشن، ڪنڊيارو، سنڌ

قيمت: 100.00 رپيا

DOREY DOREY DEH
(Travelogue)
by: Tanveer Abbasi
Composed by: Habib Qadir Qureshi.
Roshni Composers, Hyderabad
Printed by: Fine Communication, Hyderabad, Sindh.
Published by: Roshni Publication, Kandiaro

1st Edition 1984
2nd Edition © Roshni 2000

اسٽاڪسٽ
شاهه لطيف ڪتاب گهر - حيدرآباد
سنڌ بڪ ڪلب - 35 رابعه اسڪوائر، گاڏي کاتو، حيدرآباد
ڪاٺياواڙ اسٽور - اردو بازار، ڪراچي
رابيل ڪتاب گهر - لاڙڪاڻو
عزيز ڪتاب گهر - بئراج روڊ، سکر
ڪتاب مرڪز - فريئر روڊ، سکر
يونائيٽيڊ بڪ لينڊ - مهراڻ مرڪز، سکر
نيشنل بڪ اسٽال، پنج گلو چوڪ، خيرپور ميرس
استاد ڪتاب گهر - سوڪ سينٽر، خيرپور ميرس

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ماڻ ڪاهوڙي آئيا ڏوريءَ ڏوري ڏيهه
مَيَن پيرين ڪيهه، ڪُههَ چاڙهان ڪنهن پار جني

(شاهه لطيف)

وچــور

01. اسان جي اڏامر	9
02. اٿينس سان چارچشمي	11
03. رومر شهر ۾	13
04. نيپلس ۾ ڪنبري	36
05. لنڊن	48
06. نيشنل آرٽ گئلري	51
07. برٽش ميوزيمر	53
08. مادامر تساد	56
09. ڊاڪٽر شئڪل	61
10. ڊل جي ڳالهه	64
11. شاپنگ	66
12. ليسٽر ڏانهن	69
13. ليسٽر ۾ يادگار.رات	71
14. ڪنگس لين	75
15. شيڪسپيئر جو شهر	88
16. پوئٽري سوسائٽي	105
17. ڊاڪٽر آچن	108
18. ائمسٽرڊامر (هالينڊ)	115
19. پئرس	137
20. اٿينس	153

ليکڪ جا ڇپيا ڪتاب

- رڱون ٽيون رباب (شعري مجموعو)
- شعر (شعري مجموعو)
- جي ماريا نہ موت (ترجمو)
- شاهہ لطيف جي شاعري (تحقيق ۽ تنقيد)
- سج تريءَ هيٺان (شعري مجموعو)
- خير محمد هيسباڻيءَ جو ڪلام (تحقيق ۽ تنقيد)
- نانڪ يوسف جو ڪلام (تحقيق ۽ تنقيد)
- ڏوري ڏوري ڏيهہ (سفرنامو)
- ترورا (چونڊ نثري لکڻيون)
- هيءَ ڌرتي (شعري مجموعو)
- سچل سرمست (انگريزي، چونڊ ۽ ترتيب)
- منهن ٽنين مشعل (خاڪا)
- تنوير چئي (گڏيل شعري مجموعو)
- ساڄن سونهن سرت (شعري مجموعو)

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

اسان جيئ اڏامر

ايئر فرانس جو هوائي جهاز مٿي چڙهيو، تہ مون قمر کي ٻانهن کان جهلي زور ڏنو. هونءَ تہ قمر کي سخت (Travel Sickness) ٿيندي آهي، پر هن دفعي شايد يورپ جي شوق ۾ تمام معمولي تڪليف ٿيس. نو آبجيڪشن سرٽيفڪيٽ لاءِ، ڪمر ڪاريون، گهر ٻار ڇڏي، ڪراچيءَ ۾ پندرنهن ڏينهن سيڪريٽريٽ ۾ پريڊ ڪيمر. سيني دوستن چيو تہ کهڙيءَ ڪٽيءَ ڪنيو هيئہ جو ڊاڪٽر جي نالي پاسپورٽ ٺهرايئہ. تنگ اچي مون بہ دل ۾ سوچيو تہ ايمر بي بي ايس جي ڊگري واپس ڪري، قسمر نامو لکي ڏيان تہ مان ڪو ٻيو ڌنڌو روزگار ڪندس. اسان جي ملڪ ۾ ينگي بہ چاهي تہ، ملڪ مان ٻاهر وڃي سگهي ٿو، پر ڊاڪٽر نٿو وڃي سگهي. پندرنهن ڏينهن جي پريڊ ڪانپوءِ مس مس وڃي اهو سرٽيفڪيٽ مليو.

نو آبجيڪشن سرٽيفڪيٽ مليو، تہ وري جهاز جي مسئلي منهن ڪڍيو. اسان جون سيٽون ڊي. سي 10 (D.C-10) ۾ هيون. ٿورا ڏينهن اڳ هڪ ڊي. سي 10 جو حادثو ٿيو، ان ڪري سڄيءَ دنيا ۾ ڊي.سي - 10 جي اڏامر تي بندش وجهي ڇڏي هيائون. شوڪت جي دوست اياز (ايئر فلپين واري) جي واقفيت ڪمر آئي، ان جي آفيس جي هڪ ڇوڪريءَ ايئر فرانس ۾ سيٽون وٺي ڏنيون. اياز جي آفيس مان ئي قمر کي فون ڪيمر. اهو ڏينهن 13 جون 1979ع جو هيو. 13 جون قمر جو جنمر ڏينهن آهي. هئپي برٿ ڊي چئي ٽڪيٽن ملڻ جي خوشخبري ٻڌائي مانس. رات جو قمر، مارئيءَ ۽ سرمد سميت ڪراچيءَ پهچي وئي، پارس گهر ۾ رهڻ پسند ڪيو. ٻئي ڏينهن صبح جو معمولي شاپنگ ڪري، رات جو ساڍي ڏهين وڳي ايئر پورٽ تان اُڏاڻاسين. گهر جا سڀ ڀاتي، ۽ ڪجهہ دوست ڇڏڻ آيا هئا. ننڍن ٻارن، خاص ڪري سرمد، مارئيءَ ۽ پٿائيءَ، هر هر پٺي فرمائشون ڪيون. سرمد تہ ايئر پورٽ ايندي، ڪار ۾ ڪاوڙجي بہ ويو هيو. چميون ڏيئي بہ پرچايو

مانس. ان ڏينهن ڪراچيءَ ۾، شاپنگ ڪندي برساتيون ورتم، تہ شفيق الرحمان جو مشهور رپورتاز 'برساتي' دل تي تري آيو. هر دوست صلاح ڏني تہ يورپ ۾ ڪڏهن بہ ۽ ڪٿي بہ مينهن پئجي سگهي ٿو، ان ڪري برساتيون هجڻ ضروري آهن. ان ڏينهن ڪراچيءَ ۾ ڦهر جي گرمي هئي. ڪراچي ايئر پورٽ جي انٽرنيشنل لائونج ۾، ايئرڪنڊيشنڊ هوندي بہ پگهر پئي نڪتو. گهڙي نہ گذري تہ لائونج ۾ پٽڪا، گوڏيون، حقا ۽ شٽل ڪاڪ برقعا يلغار ڪري آيا. ان وقت اهو انٽرنيشنل لائونج پٽندا اسٽيشن جي ٿرڊ ڪلاس ويٽنگ روم وانگر پئي لڳو. پڇا ڪان پوءِ معلوم ٿيو تہ اها يلغار پيءِ آءِ اي جي دبئي واريءَ فلائيٽ تي هئي.

جهاز ايئر فرانس جو هو، ۽ مون کي فرينچ سکندي ڪجهہ وقت ٿيو هئو. اڏ اکري فرينچ ڳالهائڻ جهڙو ٿي ويو هوس. جهاز ۾ گهڙڻ واري هر مسافر جو فرينچ ايئر هوسٽيس مرڪي، انگريزيءَ ۾ آڌر ڀاءُ ٿي ڪيو. مون ان جي جواب ۾ " بان سوا - مادام" (Bon Soir Madame) چيو تہ، سندس مرڪ وڌيڪ ٽهلجي ويئي. سيٽن تي ويهي، مسافرن جو جائزو ورتوسين . قمر جي بلڪل پٺيان هڪ ڊگهي اطالوي مندم هئي. اسان جي پرسان ۽ ڪي انگريز هئا. قمر کي ننڊ اچڻ لڳي تہ هن پنهنجي ڪرسي ليٽائي. اوچتو پٺيان واريءَ ڊگهيءَ عورت دانهن ڪئي. اسان ڇرڪ ڀري ڏٺو، قمر جي ڪرسيءَ جي پٺ اطالوي عورت جي گوڏن کي چيپائي رهي هئي. مون يڪدم قمر کي ڪرسيءَ ڪڙي ڪرڻ لاءِ چيو. قمر لاچار پنهنجيءَ ڪرسيءَ کي ڪڙو ڪيو، ۽ چوڻ لڳي، " جي هن مائيءَ جون ٽنگون ڊگهيون آهن تہ ان ۾ منهنجو ڪهڙو ڏوهہ." سڄي رات قمر ڪڙيءَ ڪرسيءَ تي، اڌ ننڊ اڌ جاڳ ۾ گذاري. جي قمر پل ۾ ڪرسيءَ ليٽائي ٿي، تہ ان اطالوي مندم جي رڙين تي ڪڙي ڪرڻي ٿي پيس. مطلب تہ ان مائيءَ جي ڊگهين ٽنگن قمر کي سڄي رات ننڊ ڪرڻ نہ ڏني. وڏو آسر هو جو نيرن ڪٿي آيا. مون تہ الطاف جي وڃڻ واري ڏينهن کان ئي نيرن ڇڏي آهي. پنهنجي نيرن بہ قمر جي حوالي ڪيم. قمر ننڊ جا ساڙ نيرن مان ڪڍيا. نيرن پوري ٿي تہ اعلان ٿيو تہ اٿينس جي ايئر پورٽ تي لهڻ وارا آهيون. ڊي. سي ڪري اسان کي اڻ سڌي سفر موجب، اٿينس ۾ جهاز مٽائڻو هو. اسان حفاظتي پٽا ٻڌڻ شروع ڪيا.

اٿينس سان چار چشمي

اٿينس - ! جيءَ ۾ جڻ ڪتڪتائي ٿي. سقراط جي اٿينس - هومر جي اٿينس - افلاطون جي اٿينس - بقراط جي اٿينس - ارسطو جي اٿينس - سوفوڪليس جي اٿينس - سيفو جي اٿينس - اهو شهر، جتي هر گهٽيءَ ۾ وينس جهڙيون جٽريون جاڳنديون سونهن جون ديويون گهمنديون هونديون. جتي هر چونڪ تي (Discus Thrower) جهڙا متناسب عضون وارا جوان بيٺا نظر ايندا. جتي هر گهٽيءَ ۾ هومر وانگر شاعر شعر پڙهائيندا. جتي مارڪيٽ چونڪ ۾ سقراط، سوال جواب ڪندو هوندو. مون هوائي جهاز جي دريءَ مان ٻاهر ڏٺو، سرمائي سمنڊ جي پر ۾ جهومر جهرمر ٻتيون ٿي ٻريون، جڻ خواب هجي، جڻ ڪلپنا هجي ڪنهن شاعر جي، جڻ ڪنهن سودائيءَ جي سوچ هجي.

اها اٿينس، جتان فلسفي، سنگتراشي، طب، نرت ڪلا، ڊراما، شاعري، جنگ جو فن، عمارت سازي، جاميٽري، رياضي، نباتات– هر علم هر فن جي شروعات ٿي.

جهاز هيٺ لهندو ويو. اٿينس اسان کي ويجهي پوندي ويئي. سرمائي سمنڊ ۽ جهرمر جهرمر ڀرندڙ ٻتين جون روشنيون اسان جي ويجهو اينديون ويون، تان جو جهاز جي ڦيٿن ان مقدس سرزمين کي ڇهيو. منهن اونداهيءَ ۾ ٽرانزٽ لائونج ۾ پهتاسين، ايئرپورٽ جو چڪر هنيوسين، قمر باوجود ڊبل نيرن جي، ڪجهه کائڻ گهريو. مان ريسٽوران مان قمر لاءِ ڪجهه سئنڊوچ ورتا، ۽ سقراط جي سرزمين تي، سقراط جي نالي، مون زندگيءَ ۾ پهرين صبح جي سلامي ڏني. هونءَ ته سال ٿي ويا آهن، ياد نه آهي ته سج ايرڻ کان اڳ جاڳيو هجان.

سڄي ڏينهن جي شاپنگ، سفر ۽ رات جي اوجاڳي جو ٿڪ قمر کي ورائي ويو. هوءَ لائونج جي صوفي تي ئي ستي رهي، ۽ مان جاڳندو

رهيس. باٿ روم ۾ وڃي شيو ڪيم، ۽ پوءِ هڪ چڪر ڏيوتي فري شاپنگ جو ڏنم. هڪ يوناني حسينہ جي دڪان تي هڪ Bust (بت) پيو هيو. مون سڃاتو تہ اهو بقراط (Hippocrates) جو بت هو. بقراط، جنهن کي "طب جو ابو" چيو ويندو آهي. بقراط پهريون طبيب هو جنهن چيو تہ: 'بيماريون گناهن جي سزا طور نہ ٿيون ٿين، پر انهن جا ڪي مادي سبب آهن، ۽ انهن جو علاج پوڄا، تعويذ، ڦيٽي بدران انهن مادي سببن کي دور ڪرڻ ۾ آهي.' مون اُن بت ڏي اشارو ڪري يوناني حسينہ کان پڇيو، " هپوڪريٽس ؟" (اهو بقراط جو انگريزي نالو آهي) هن اڻ ڄاڻائي جو اظهار ڪيو. مون چيو "بقراط؟" - هن ڪنڌ لوڏي چيو، " بقراط. " اتي مون سوچيو تہ، انگريزيءَ ذريعي جيڪي لفظ اسان تائين پهچن ٿا، اهي ڪيترا نہ بگڙيل آهن. مون پڇيومانس،

" اوهان بہ بقراط چوندا آهيو "

هن چيو "ها"

هر ٻولي لفظن کي پنهنجي لهجي موجب بدلائي ٿي. سنڌي ۾ "يوسف" "جوسب" ۽ انگريزي ۾ "جوزف" ۽ سنڌيءَ ۾ "ابراهيم " "براهم" تہ انگريزي ۾ "ابراهم" چون.

دل چيو تہ اهو بقراط جو بت خريد ڪري، پنهنجي بت خاني ۾ اضافو ڪريان. پر موٽندي اٿينس اچڻو هو- سوچيم تہ نازڪ شيءِ آهي، متان سفر ۾ ڀڄي پوي، ان ڪري موٽندي اٿينس مان وٺندس.

اڄي صبح جو T.W.A جو جهاز آيو، جنهن ۾ اسان کي روم وڃڻو هو. هيءُ آمريڪن جهاز وڏيڪ آرام ده هو. جهاز مٿي چڙهيو تہ، مون وري هيٺ اٿينس ڏي ڏٺو. صبح جي روشنيءَ ۾ بتين جي جهرمر جهڪي ٿي ويئي هئي. سمنڊ جو رنگ سرمائيءَ مان ڦري هلڪو نيرو ٿي ويو هو. اٿينس سان ايئن ملاقات ٿي، جيئن ڪو اڻ واقف محبوب راهہ ويندي سامهون اچي، اکيون چار ٿين، ۽ پوءِ ٻئي ٻيري ملڻ جي آس ڪٿي اڳتي وڏي وڃجي.

هن جهاز ۾ بہ ناشتو ڪٿي آيا. اٿينس ۾ لهڻ سان وقت پوئتي ٿي ويو، ۽ هن جهاز ۾ چڙهڻ سان ٻيهر ناشتي جو وقت ٿيو. هيءُ ناشتو مون بہ کاڌو. صبح جو نوين وڳي ڌاران روم جي زمين تي پير رکياسين.

روم شهر ۾

روم ـ
روما ـ

All Roads Lead to Rome!
Rome was not built in a day!
Do in Rome as Romans do!
Rome was burning, Nero was Fiddeling!

اهي سڀ چوڻيون ياد آيون.

اڄ صبح ٿيو. سچ ايريو تہ، اسان جو جهاز روم تي لٿو. ٽڪيٽ موجب اسان کي روم ۾ بہ ڏينهن رهڻو هو. لهڻ سان دل چيو تہ هن تاريخي شهر لاءِ بہ ڏينهن ڪافي نہ آهن. ٻاهر نڪرڻ مهل، ايئر پورٽ تي ئي هڪ ڏينهن وڌايوسين، ان ۾ بہ منٽ لڳا. ڪائونٽر واري مرڪندي چيو، "ڪمپيوٽر کان پڇي ٻڌايان ٿو تہ ٻئي ڏينهن جهاز ۾ ڪا جاءِ خالي آهي يا نہ." ـ هاڪاري جواب ملڻ تي، يڪدم ٽڪيٽن تي تاريخ مٽائي ڏنائين.

ايئر پورٽ کان ٻاهر نڪرندي، مان بئنڪ ۾ پئسا مٽائڻ ويس، ۽ قمر کي چيم تہ: انفرميشن جي ڪائونٽر تان هوٽل، ۽ شهر تائين پهچڻ جي باري ۾ معلومات وٺي. پئسا مٽايم تہ دل بهار بهار ٿي ويئي. شفيق الرحمان وانگر عمر ۾ پهريون دفعو لکا پتي ٿي ويس. ڊالر ۾ ساڍا اٺ سئو کن ليرا ٿين. لکين ليرا ملي ويا. خوشيءَ مان قمر وٽ پهتس، کيس چيم تہ: "هاڻي مون سان سنڀالي ڳالهاءِ مان لکاپتي ٿي ويو آهيان، منهنجي کيسي ۾ لکين ليرا آهن"

هوءَ ڪاوڙي بيٺي هئي. انفرميشن جي ڪائونٽر تي ڪوبہ موجود ڪين هو. ٽئڪسين وارا، ۽ هوٽلن جا ايجنٽ کيس اڳين ورائي ويا هئا، جيئن حيدرآباد جي ريلوي اسٽيشن تي ماڻهن کي "هند ڪٽولي " وارا ڦريو اچن، يا مارڪيٽ ۾ ٽانگي وارا.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

اسان اڌ ڪلاڪ ان حالت ۾ گذاريو. اڌ ڪلاڪ کان پوءِ انفرميشن ڪائونٽر تي هڪ ڊينڊو، ٿلهو، گنجو، ۽ ٽيڏو اطالوي ظاهر ٿيو.

قمر ان تي ڏاڪا ڀڏي چڙهي ويئي. چيو”هيتري دير تون ڪٿي هئين؟“

هن چيو، ”منهنجي ڊيوٽيءَ جو وقت هاڻي کان شروع ٿيو آهي.“

قمر پڇيس، ”تنهنجي ڊيوٽي ڪاٿين وڳي کان شروع ٿي ٿئي؟“

”ناٿين وڳي کان.“ هن چيو.

ان وقت ساڍا نو ٿيا هئا. مون قمر کي ٽڏو ڪيو ۽ چيم، ”پرديس آهي، ان ڪري خيال سان جهيڙو ڪر.“

انفرميشن واري همراهہ ٻڌايو تہ اڌ ڪلاڪ کان پوءِ شهر ڏانهن بس وينديي، جيڪا پندرهن سؤ ليرا وٺندي. هوٽل ان بس مان لهڻ واريءَ جاءِ تي رزرو ڪرائي سگهو ٿا. باقي مهانگيون هوٽلون جيئو تہ هتان ئي بڪ ڪري ڏيانو. اتي خبر پئي تہ مار ٽئڪسيءَ واري، جنهن هر هر پئي چيو تہ بس جي ٿي ڪرايي ۾ شهر تائين وٺي هلندو، تنهن تہ ڏهوڻو ڪرايو پئي وصول ڪيو.

. بس ۾ سامان رکيوسين، برساتيون بغل ٿيلهين ۾ هيون، ان ڪري جو دوستن جي مشوري موجب ڪنهن بہ وقت مينهن وسي پئي سگهيو، ۽ اسان برساتين پائڻ جي ”عيش“ ڪرڻ لاءِ اهي هردم هٿيڪيون بغل ٿيلهين ۾ وجهي، ڪلهن تي لڙڪائي رکندا رهياسين.

بس، ساوڪ وارا ميدان لتاڙيندي، اڌ منٽ ڪلاڪ ۾ اچي روم شهر ۾ پهتي - روم - تاريخ جو شهر - تمدن جو شهر - سنگتراشيءَ جو شهر مون کي امداد جون سٽون ياد آيون.

روم شهر ۾ -

روم شهر ۾ !

روم شهر ۾ گهڙڻ سان عجيب احساس ٿيو. اهو احساس تہ هتي حال ۽ ماضي، ٻئي هڪ ٻئي کي ياڪر پائي بيٺا آهن. بس هلندي هلندي هڪ سنگمرمر جي ونگ هيٺان لنگهي، جيڪو هزارين سال پراڻو پئي لڳو. وري سامهون ڏسو تہ Fully Glazed شيشن سان جهنجهيل جديد گهڻ ماڙ عمارت! شهر واري ايئر ٽرمينل تي لٿاسين تہ وري هوٽلن وارا وڪوڙي ويا. مون قمر

کي چيو تہ: تون اندران هوٽل بڪنگ تان اگهن جيءَ خبر چار وٺي اچ تہ مان هن سان منهن ڏيان. قمر اندران اڳهہ پيچي آئي تہ اهو ساڳيو ئي هو جنهن جي هن ايجنٽ مون کي آڇ ڪئي هئي. مون ان کي ئي هڪ ڊبل ڪمرو بڪ ڪرڻ لاءِ چيو. هن يڪدم هوٽل تي فون ڪئي، ۽ ٽئڪسي بيهاري، اسان جو سامان ان ۾ رکيو. مون پڇيومانس تہ ”ٽئڪسي واري کي گهڻا پئسا ڏيان؟“ هن يڪدم چيو، ”پنجويهہ سئو ليرا!“.

”هوٽل جبرائيل“ - چڱو ٿيو جو جبرائيل سان واسطو پيو، ڪنهن عزرائيل سان پلئہ نہ اٽڪيو.

ڪمري ۾ سامان رکيوسين. ڪشادو ۽ آرام ده ڪمرو هو - هڪ دري رستي ڏي ٿي کلي، پرسان ڪاڏي جو ڪمرو ۽ لائونج، جنهن ۾ ڪلر ٽي - وي هئي.

ٿڪل ڏاڍا هئاسين ، سڄي رات نہ ننڊ نہ جاڳ، اٿينس تي وقت پوئتي ڪيوسين تہ رات تهائين ڊگهي ٿي پيئي. آرام ڪرڻ جو سوچيوسين، پر مون خيال ڪيو تہ اڳہ ٽوئرسٽ انفرميشن وٺي، هتي جا ڏينهن Plan ڪيون، ۽ پوءِ آرام سان سمهون.

هوٽل جي ڪائونٽر تان ٽوئرسٽ انفرميشن گهريم. ان کي پڙهي اٿين لڳو تہ اٿليءَ ۾ ٽي ڏينهن تہ چا، ٽي هفتا بہ ٿورا آهن. قمر سان صلاح ڪيم تہ، ”هڪ ڏينهن اچا بہ وڌيڪ هجي.“ قمر چيو، ”اجان هائي ايئر پورٽ تي تہ وڊرايو اٿوَ - گهڙيءَ گهڙيءَ ٿوروئي وڌائيندا.“

مون چيو، ”ڪوشش ڪرڻ ۾ ڪهڙو هرج آهي.“

هوٽل جي ڪائونٽر تان ”الاطاليا“ کي فون ڪيم تہ، ”اسان جي سيٽ اچا هڪ ڏينهن پوئتي واريءَ فلائيٽ ۾ رکو.“

ساڳيو جواب مليو، ”ڏهن منٽن ۾ ڪمپيوٽر کان پڇي ٻڌايون ٿا.“

ڏهن منٽن کان بہ اڳ فون آئي، ”توهان جي سيٽ هڪ ڏينهن پوئتي، فلائٽيءَ فلائيٽ ۾ بڪ آهي.“

مون چيو ”چا مان اوهان جي آفيس اچي ٽڪيٽ تي اها درستي ڪرايان“.

جواب ڏنائون، ”ان تڪليف ڪرڻ جي ڪابہ ضرورت ناهي، اوهان ايئر

پورٽ تي اها تصحيح ڪرائجو“.

اتي مون کي پنهنجو ملڪ ياد آيو، جتي هڪ دفعو ڪنفرم ٽيل سيٽ بہ نہ ملي هئي، ۽ ايئرپورٽ تان واپس ڪيو هياٿون. ڪمري ۾ اچي سمهي پيس. شام جو هوٽل مان ٽي ٽوئر بڪ ڪرايو هيوسين، پر صبح جو وقت هو، ننڊ ٿي نہ آئي. رڳو بسترن تي ليٽي ڪجھہ آرام ڪيوسين.

ٺيڪ وقت تي ڪڙڪو ٿيو، ٽوئر ڪمپنيءَ جي ڇوڪري اسان کي وٺڻ آئي هئي. اسان بہ تيار هئاسين هيٺ سندن گاڏي بيٺل هئي، جنهن ۾ پيا بہ ٽوئرسٽ ويٺا هيا. اتان شهر جي هڪ وڏي چوُنڪ تيٰ آنداٿون، جتي سندن ڪمپنيءَ جون ڪيتريون ئي بسون بيٺيون هيون. هر ڪنهن کان پڇياٿون تہ: انگريزي، فرينچ، جرمن، ڪهڙي ٻولي سمجهو ٿا. ڌار ڌار ٻوليون وارن کي ڌار ڌار بسن ۾ وهارياٿون. اسان جنهن بس ۾ ويٺاسين، ان ۾ انگريزي ۽ فرينچ ڳالهائڻ واري گائيڊ هئي. بس ايئرڪنڊيشنڊ هئي، ٻنهي پاسن کان گوڏن تائين شيشا هئا. ڇت جو بہ گهڻو حصو شيشي جو هو، جيئن زمين ۽ آسمان جو نظارو سٺو ٿي سگهي. هيءَ سفر شهر جو طائرانہ سفر هو، شهر جا مشهور رستا ۽ مقام ڏيکاريون، ۽ هڪ ٻن جاين تي بس مان لاهي گهماياٿون.

”هيءَ ول بورجس آهي - يعني سدا بهار باغ.“ گائيڊ، جيڪا ڊرائيور جي پرسان، اسان ڏي منهن ڪري بيٺي هئي، تنهن چيو، ” هن باغ ۾ اهڙا وڻ ۽ گل آهن، جي هر موسم ۾ تازا رهندا آهن.“

مون سوچيو: ان باغ جي ٻاهران جيڪر بورڊ هڻي ڇڏجي ”سرءَ جي مند کي اندر اچڻ جي منع آهي.“

ان کانپوءِ آرچين ديوار آئي، جيڪا 3 صدي عيسويءَ ۾ ٺهي هئي. ان وقت روم جي آدم شماري ڏهہ لک هئي.

بس هڪ ويڪري، صاف سٿري ۽ فئشنبل رستي تان لنگهي. گائيڊ ٻڌايو، ”هيءَ ’وايا وينتو‘ آهي، روم جي مهانگي ۾ مهانگي گهٽي.“

ٻنهي پاسي، فٽ پاٿن تي ڪرسيون ميزون پيون هيون. ڪرسين جو منهن ٽرئفڪ ڏانهن هيو. ماڻهو اتي ڪائڻ ۽ پيئڻ ۾ مشغول هئا. کليل هوا ۾ ويهي، ٽرئفڪ جو نظارو ڪندي، مشروب ۽ کاڌي جا چشڪا وٺڻ، ۽ ان

سان گڏ گڏ پرسان وينٽل دوست سان ڳالهيون ڪرڻ جي آئيڊيا مون کي ڏاڍي رومانٽڪ نظر آئي.

ان رومانٽڪ سوچ تي پائيپ ياد آيو. تماڪ پري، پائيپ دکائي، اجا ٻہ ڪش مس هنيم تہ پنيان سيٽ تي وينٽل هڪ ڪراڙيءَ دانهن ڪئي:

"Ne fumez Pas" يعني پائيپ نہ چڪ- فرينچ سکي ٻہ ان ڏينهن لاءِ هيم، تہ روم شهر ۾، ان بدمزاج پوڙهيءَ جا اهي لفظ سمجهان. قمر جو پڻ ان ڪراڙيءَ جي دانهن تي چرڪ نڪري ويو، ۽ مون کان پڇيائين، "هيءَ چو ٿي رڙيون ڪري؟"

ٻڌايومانس تہ، "منهنجي پائيپ پيئڻ تي اعتراض اٿس."

مون چوڌاري نهاريو. متان بس ۾ ڪو بورڊ هجي تہ 'سگريٽ پيئڻ منع آهي.' پر مون کي نظر نہ آيو. ڪيترائي ٽوئرسٽ بس ۾ ويٺي سگريٽن ۽ پائيپن مان دونهان ڪڍي رهيا هئا. پر تڏهن بہ مون شرافت جو مظاهرو ڪندي پائيپ چڪڻ بند ڪيو ۽ قمر کي چيم، "هن مصيبت مان ڦاٿس."

بس بئنڪ آف اٽليءَ جي عمارت وٽان لنگهي، جيڪا جديد فنِ تعمير جو نادر نمونو آهي، ۽ وري گهڙيءَ کان پوءِ سنگمرمر جي هڪ دقيانوسي ونگ هيٺان لنگهي. اتي مون کي چوڻي ياد آئي: Rome was not built in a day (روم هڪ ڏينهن ۾ نہ ٺهيو آهي.) روم جي تعمير صدين جو سفر آهي، روم قديم بہ آهي، تہ جديد بہ- روم وقت سان گڏ اڳتي وڌيو آهي. موهن جي دڙي وانگر وقت سان قدم نہ ملائي سگهڻ جي ڪري رڳو تاريخ ۽ ميوزم جي زينت نہ ٿيو آهي، پر ڪڏهن ڪڏهن تہ وقت کان اڳتي وڌي، وقت جي رهنمائي پڻ ڪئي اٿائين.

گائيڊ ٻڌايو، "هي سنگمرمر جا ونگ، قديم دور جي شهر پناهہ ديوار ۾ هئا، جن کي اجا تائين محفوظ رکيو ويو آهي." ڪاڏي ويا شڪارپور جا لکي در- هزاري در- هاٿي در- واڱڻا در-؟ رڳو انهن جا نالا ڪن پاڙن تي پيل آهن! بس هلندي اچي مسوليني جي هيڊڪوارٽر تي پهتي. اتي اسان کي بس مان لاٿو ويو. ڪير جهڙي اچي سنگمرمر جي تمام وڏي Huge مرقعي جي آڏو اچي بيٺاسين. اچي، بنا ريک سنگمرمر کي ڏسي ائين پيو محسوس ٿئي، ڄڻ ڪير کي ڪنهن قالب ۾ ڍالي، برف ڪيو ويو آهي(ان سنگمرمر

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ڪي، جنهن ۾ ڪا ڪاري ڳاڙهي ليڪ نہ هجي، انگريزيءَ ۾ Alabostre چوندا آهن) هيءَ اها جاءِ هئي، جتان فاشزم جو خالق، مسّوليني بيهي تقريرون ڪندو هو (مسوليني مري ويو. اڄ بہ ان جي ملڪ جا ماڻهو ڪانئس نفرت ٿا ڪن. پر هي فن جو معرڪو اڃا زنده آهي. اڃا بہ ماڻهو ان ڪير جي برف ڪي پيار ٿا ڪن) اهو سنگتراشيءَ جو ڪمال آهي. ان جي هڪ هڪ انچ تي سنگتراشي جي فن جو مرقعو آهي. مڪلي ۾ ڇاهي؟ ليڪون سڌيون آڏيون- عمودي، ليڪون- اڌگول، گول- پر لهوارن، اوڀارن، هيناهين مٿاهين مان 'زندگي' وري تخليق ڪرڻ Re-create، مسلمانن جو ڪم ناهي. هن فن جي مرقعي ۾ 'هڪ دل هزار داستان' وانگر ڪٿي گهوڙا، ڪٿي سپاهي، ڪٿي جرنل، هر انچ فن جو مرقعو. ان ڪي تفصيل ۾ ڏسڻ ۽ جاچڻ لاءِ ڪلاڪ نہ، پر ڏينهن کپن. پر هن وقت تہ اهو بہ ڪافي هو جو ان تي ڏهہ پندرهن منٽ طائرانہ نظر وڌي سين. ان جاءِ تي بيهي، مسوليني تقريرون ڪندو هو. مسوليني- ٻيءَ مهاڀاري لڙائيءَ دوران اٽليءَ جو ڊڪٽيٽر- فاشزم جو خالق- هٽلر جو همنوا- اٽليءَ ۾ هٽلر جو نعم البدل- جنگ ۾ اٽليءَ جي تباهيءَ جو ڪارڻ. هٽلر جرمن قوم کي چيو، "ڪنتم خير امة" (اوهان سڀ کان ڀلاري قوم آهيو-) ۽ جرمني تباهہ ٿي. ساڳي ڳالهہ مسولينيءَ اٽليءَ وارن کي چئي؛ اٽلي تباهہ ٿي. شهيد ۽ مجاهد ٿيڻ جي لالچ ۾ قتل ۽ خون لاءِ اڪسائڻ وارن جو انت اهو ٿيو. ڪابہ قوم مٿاهين ناهي، ڪابہ قوم گهٽ ناهي. جن قومن مٿاهين هجڻ جي دعوئي ڪئي آهي، هن صديءَ ۾ ان جون عورتون بيوهہ، مائون بي اولاد، ڌيئون ڇڪلي جي زينت بنيون آهن. اها سزا آهي قومي احساس برتريءَ جي، جيڪا هن صديءَ ۾ دنيا جي انهن قومن کي ملي، جن جو ماضي عظيم هو ۽ جن جي ثقافتي ورثي کي دنيا تسليم ڪيو آهي.

ڪابہ قوم گهٽ ناهي، ڪابہ قوم وڏ ناهي. ڪابہ قوم برهمڻ ناهي، ڪابہ قوم شودر ناهي. ماضيءَ جي عظمت جواز ناهي، حال ۾ استحصال ڪرڻ جو. عظيم ثقافت سبب نہ هئڻ گهرجي، ٻين ثقافتن کي تحس نحس ڪرڻ جو. هيءَ صدي فيصلي جي صدي آهي. هيءَ صدي يوم الحساب آهي. هيءَ صدي اوچ نيچ قومن جي وڇوٽيءَ کي ختم ڪرڻ جي صدي

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

آهي. هيءَ صدي تعصب جي قاتل صدي آهي.

يورپ جي سيني ملڪن ۾، ماڻهو جنگ جي نالي کان ڏڪن پيا. چيائون پئي، ”جنگ ڇا لاءِ؟“ مون اٽليءَ ۾ انگريز ۽ فرينچ ٽوئرسٽ آرام سان گهمندي ڏٺا، جيڪي ٻيءَ مهاڀاري لڙائيءَ ۾ اٽليءَ جا دشمن هئا.

روم شهر جي هر ننڍي وڏي چونڪ تي، ڪونہ ڪو پتلو (Sclupture) نصب ٿيل آهي. اهو سوين سال قديم بہ آهي، تہ فن جو عظيم مرقعو پڻ. اسان بت شڪن مذهب جا ماڻهو آهيون، پر اُتي قدم قدم تي بت پرستي لاءِ دل پئي چيو. هر بت، فنڪار جي ذهن جي موسيقيءَ جي جميل برف هئي.

مترنم ۽ روان ليڪون. متوازن عضوا، وٽندڙ نقش، چپ ڳٽن کان وڌيڪ حسين، تہ ڳٽا چپن کان وڌيڪ متناسب. ڳٽا ۽ چپ، ٺهيل تہ سخت سنگمرمر جا، پر ائين پيا لڳن، جو پانئجي، تہ جي انهن تي آڱر رکبي تہ، انهن ۾ کپ پئجي ويندو. وار پٿر جا، پر ائين پيو پائنجي، ڄڻ هوا لڳڻ سان لهرائي رهيا آهن.

بس ۾ ويهڻ جو وقت آيو تہ، مون قمر کي چيو: ’مان ان بدمزاج ڪراڙيءَ فرينچ جي اڳيان ڪونہ ويهندس.‘ مون هڪ اهڙي ماڻهوءَ سان سيٽ مٽائي، جيڪو (Non Smoker) ’اڻ ڇيڪو‘ هو. ۽ پوءِ مزي سان پائيپ مان دونهان ڪڍندو رهيس.

اتي ئي ’اڻ ڄاتي‘ سپاهي جي مزار هئي. يورپ ۾ ٻين هنڌن تي بہ ’اڻ ڄاتي سپاهي‘ (Un known Soldier) جون مزارون آهن. پئرس ۾، ائٿينس ۾. يورپ ۾ تازو ’سورمي پرستي‘ (Hero Worship) جي خلاف رجحان پيدا ٿيو آهي، ان ڪري ئي هنن اڻ ڄاتن سپاهين، بيءِ نام ۽ گمنام سورمن کي اهميت ڏيڻ شروع ڪئي آهي. انهن اڻ ڄاتن سورمن جي مزار تي چوويهہ ئي ڪلاڪ بتي ٻرندي ٿي رهي. ڌاريا سفير حاضري ڏين، قومي ڏينهن تي انهن مزارن تي عام ماڻهو جي شڪل ۾ ورتيو اڇي سوين گلن جون چادرون چاڙهين.

يورپ وارن جي خيال ۾ ’سورمي پرستي‘ سڄيءَ قوم کي هڪ شخصيت جي پنيان هلڻ تي مجبور ٿي ڪري ۽ سڄي قوم جي سوچ ان هڪ سورمي جي شخصيت جي چوديواريءَ ۾ قيد ٿيو وڃي. قوم کي اڳتي

وڌڻ گهرجي، پر سورمي پرستي قوم کي ان سورمي سان جڪڙي، اڳتي وڌڻ کان روڪي ٿي. ان ڪري گمنام ۽ بي نام سورما بهتر آهن.

اڳتي هلي، وڪٽر بادشاهہ جو بت ڏٺوسين. مشهور ڦئشنبل بزار ’وايا وينتو‘ مان ٿيندا، قديم آثارن تي پهتاسين، جتي هڪ طرف محلات هئي، ٻئي طرف عبادت گاهہ. هيءَ جاءِ حضرت عيسيٰ کان اٺ صديون اڳ جي هئي. ان جي سامهون ٿي رستو هو، جتان جلوس لنگهندا هئا. ان رستي تي ئي ’فتح جو ونگ‘ (Arch of Triumph) هو، (اهڙا ونگ پوءِ پئرس ۾ بہ ٺاهيا ويا) اهو عوامي فتح جو يادگار هو. گائيڊ اسان کي اهو ٻڌائيندي چيو تہ روم جي هڪ بادشاهہ چيو تہ:

Remember-your are only human beings-

ياد رکو، توهان رڳو انسان آهيو.

رڳو انسان آهيو

حيوان ناهيو

۽ فرشتا پڻ نہ آهيو-

فرشتا جي هجو پڻ ها - تہ معصوم!

هجو ها جي اوهان حيوان- تہ خود غرض

اوهان ناهيون فرشتا-

۽ نڪي حيوان

توهان آهيو رڳو انسان

توهان آهيو رڳو انسان-(تنوير)

•

گائيڊ ٻڌايو تہ اڳي واپاري طبقو مذهبي نہ هو، پر پوءِ اهو بہ وقت جي ضرورت کي سمجهي، مذهبي ٿي ويو ۽ پوپ کي خدا ۽ انسان جي وچ ۾ ’پل‘ سڏيو ويو (عجيب پائي، ڦڙتي).

• گائيڊ ٻڌايو تہ حضرت عيسيٰ کان بہ صديون اڳ، عورتون ڪنوارپڻ جي زندگي گذارڻ جو قسم کڻنديون هيون، پر ان تي قائم رهي نہ سگهنديون هيون (تہ اها ڳالهہ صديون پراڻي آهي، جو ڪنوارپڻ جو ڍونگ رچائي، پوءِ مجبور ٿي، نارمل حياتي گذارجي. ساڳي ڳالهہ آهي قرآن بخشائڻ جي).

وري وايا وينتو مان ٿيندي بس اچي ڪولوزم وٽ بيٺي. ايئرپورٽ مان شهر ايندي بس ڪولوزم(Collosum) وٽان لنگهي هئي تہ، مان سمجهي ويو هوس تہ هي ڪنهن اهم عمارت جا آثار آهن.

ڪولوزم هڪ گول عمارت آهي، جنهن جي چوڌاري دروازا آهن، جيڪي رستي جي ليول (Level) تي آهن. اها عمارت گليڊئيٽرس ۽ شينهن جي مقابلي ڏسڻ لاءِ ٺاهي ويئي هئي. رستي جي ليول تي شينهن جا پڃرا آهن ۽ آڏو ايرينا ۾ بيوس انسان انهن جو کاڄ ٿيندا هئا. پڃرن جا در کلندا هئا، تہ بکايل شينهن ايرينا ۾ پيل بدبخت ماڻهن کي چيري ڦاڙي سندن جسم کي رڙڪيندا هئا. اهو 'تماشو' وقت جا بادشاهہ ۽ اڌ لک ماڻهو ڏسندا هئا (ان عمارت ۾ اڌ لک ماڻهن جي ويهڻ جو بندوبست آهي).
ڪولوزم، حضرت عيسيٰ کان بہ 70-80 سال اڳ ٺهيو. ان وقت جو انسان بہ وحشي هو، اڄ جو انسان بہ گهٽ وحشي ڪونهي، چونڪ ۾ پنيءَ اگهاڙن ماڻهن تي چهبڪن جا وسڪارا ٿا ٿين تہ، ماڻهو تاڙيون ٿا وڄائن ۽ نعرا ٿا هڻن.

ڪولوزم کي ايترا تہ درواز آهن جو ان 'تماشي' ختم ٿيڻ کان پوءِ اها عمارت ڏهن منٽن ۾ خالي ٿي ويندي هئي (اتي تهذيب جو ڪيترو نہ خيال رکيو اٿائون، جيئن رش ۾ ماڻهو هڪ ٻئي کي چيپاٽي نہ رکن).
گائيڊ ٻڌايو تہ رومن لوڪ، ڪرستانن کي شينهن آڏو ڦٽي نہ ڪندا هئا (تہ ڪنهن کي، ۽ ڇو ڦٽي ڪندا هئا؟) حالانڪ فلمن، توڙي ٻين ذريعن مان اهو ئي معلوم ٿئي ٿو تہ قديم روم ۾ ڪرستان ٿيڻ جي سزا هئي، ايرنيا ۾ شينهن جو کاڄ ٿيڻ.

اسان جي بس هڪ اهڙيءَ جاءِ تي بيٺي، جتي حضرت عيسيٰ کان 8 صديون اڳ جي تعمير ٿيل عمارت، 'روم جي عوام جي سينٽ' آهي. اها ان وقت کان شروع ٿي ۽ اڄ تائين هلندي اچي (ٿي سگهي ٿو تہ اهو دنيا جو قديم ترين جمهوري ادارو هجي، جيڪو اڄ تائين زندہ آهي).
اتي بہ مان لهي، قديم آثارن کي ڏٺوسين. گائيڊ ٻڌايو تہ قديم رومن تهذيب جا ٽي اهڃاڻ آهن. 'ڊاک جي ول'، 'زيتون' ۽ 'انجير'. مون کانئس پڇيو تہ "اهي ٽي ڇا جون علامتون آهن؟" هن جواب ڏنو تہ "اهي انسان جون

اهم ضرورتون آهن.“ ۽ وڌيڪ سمجهائي نہ سگهيو.

مون سوچيو: زيتون معنيٰ ’امن‘ (گڏيل قومن جي نشان ۾ بہ ڳيري جي چنهنب ۾ زيتون جي ٽاري هوندي آهي). انجير معنيٰ سيڪس، ۽ ڊاک معنيٰ شراب- ٽي سگهي ٿو تہ منهنجي سوچ غلط هجي، پر گائيڊ کان وڌيڪ پڇڻ جو وقت ئي نہ مليو.

روم شهر جي چوڌاري شهر پناهہ پٽ حضرت عيسيٰ کان 400 سال اڳ جي ٺهيل، اڃا بہ موجود آهي، ۽ ان جي دروازن ۾ سنگمرمر جا ونگ آهن. روم جو پهريون پهريون مقبرو 12 ق.م ۾ تعمير ٿيو. اهو سفيد سنگمرمر جو هڪ مخروط (Pyramid) آهي.

گائيڊ ٻڌايو تہ، اهو زمانو اهڙو هو، جو رومن ماڻهوءَ کي مرڻ کان پوءِ شهر پناهہ اندر دفن ٿيڻ نہ ڏيندا هئا ۽ چيو ويندو هو تہ:

Romans could only be buried outside the wall.

بس ور وڪڙ کائيندي، ٽائبا نديءَ جي پلين تان لنگهندي، اڳتي وڌندي رهي. روم شهر جي سونهن، سنگتراشيءَ جي عظيم ڪارنامن ڪري بہ آهي، تہ ٽائبا نديءَ جي ڪري بہ. قدرت جي مهر بہ آهي تہ، انسان جو هٿ بہ. پاڻهي ايندو هوت پر تون بہ اڳيري ٿيءُ. تو شب آفريدي، چراغ آفريدم، سفال آفريدي، اياغ آفريدم.

بس هلندي هلندي اچي سينٽ پال جي گرجا وٽ بيٺي. اسان بس مان لٿاسين، ۽ ان گرجا کي ڏسڻ لاءِ وڌياسين. روم ۾، بي انداز ٽوئرسٽ ٽنا اچن. سينٽ پال ۾ هزارين ٽوئرسٽ هئا. سوين ٽوئرسٽ بسيون هيون، اتي مسئلو هيو- پنهنجي بس جي ٽولي ۽ گائيڊ کي ويجهو رهڻ. هر ڪنڊ ۾، هر موڙ تي، ڪونہ ڪو گائيڊ، لوڌ ٽوئرسٽ جي ساڻ ڪنيو نظر ايندو. ڪيئن خبر پوي تہ پاڻ وارو گائيڊ ڪاڏي ويو. ان ڪري مون قمر کي چيو تہ پاڻ واري گائيڊ تي، ۽ پنهنجي بئچ جي همراهن تي نظر رک. جي اهي گم ٿيا، تہ واپس هوٽل ۾ هلڻو پوندو، ۽ ٽوئر اڌ ۾ ختم.

قمر سنو طريقو ڪڍيو. چيائين، ”هيءَ جيڪا ٽلهي مائي ڳاڙهي چولي واري آهي، ان تي نظر رک ۽ ڏس گائيڊ ڪجهہ ڪجهہ زبانيءَ جي مهانڊي آهي.“

مون غور سان گائيڊ ڏي ڏٺو. واقعي سندس مهانڊا رباتيءَ سان ملندڙ جلندڙ هئا. ڊگهو وريل نڪ، اڳتي نڪتل ڪاڏي، سنها چپ، وڏو وات ۽ پوءِ جي گائيڊ نظر ڪان ٿڙڪي ٿيَ ويو تہ مون قمر ڪان پڇيو ٿي، ”اهو رباتيءَ مُنهون ڪاڏي ويو؟“

۽ قمر اشاري سان ٿي ٻڌايو، ”هتي بيٺو آهي.“ ۽ اسان ٻوڙي وڃيَ ٿي سندس پر وتي.

گائيڊ بہ ڪمال جا آهن. هزارن ماڻهن ۾ جاٽي وٺن تہ هي ٽوئرسٽ اسان جي بس جو آهي. جي ڪنهن ٽوئرسٽ کي واٽڙو ڏسن تہ اشارو ڪري سڏين. جي بس ۾ ڪو اوپرو ماڻهو اچي وڃي تہ سمجهي وڃن تہ هيءُ اسان سان ناهي. جي ڪو ماڻهو ڪٽل هجي تہ بہ تاڙي وڃن تہ ڪونہ ڪو همراهہ ڪٽل آهي. تيسين بس هلڻ نہ ڏين جيسين ان کيٰ ڳولهي ڦولهي هٽ نہ ڪن. هِن جو واسطو هر روز سوين ’نون ڇهرن‘ سان ٿو پوي. روز روز اهي ’نوان چهرا‘ ياد رکڻ ۽ انهن سان منهن ڏيڻ- واقعي وڏو ڪمال آهي.

سينٽ پال جي گرجا 3 صدي عيسويءَ ۾ ٺهي. 1826ع ۾ باهہ لڳڻ سبب سڙي ويئي، جو تہ ان جي ڇت بہ ڪاٺ جي هئي. ان جي پيهر مرمت ڪرائي ويئي. ان گرجا ۾266 پوپن جون تصويرون آهن. ان گرجا جو هڪ دروازو مقدس در (Holy Door) آهي، جيڪو هر پنجويهين سال کلندو آهي. هاڻي اهو در سنہ 2000ع ۾ کلندو. نيپولئن جي دور ۾ چرچن کي اونداهو ڪيو ويو. ان ڪري هن گرجا جي هڪ ڇڏي بي دري بند ڪئي ويئي. اهو اِن ڪري ڪيو ويو، جيئن ماڻهن کي مذهبي عمارت ۾ گهڙڻ سان خوف ۽ هيبت جو احساس ٿئي. اتي مون کي سمجهہ ۾ آيو تہ سنڌ ۾ اڪثر پيرن جون درگاهون اونداهيون ڇو هونديون آهن. ائين ٿو لڳي تہ ماڻهن تي مذهب جي هيبت وجهڻ وارو فن مشرق توڙي مغرب ۾ ساڳيو آهي.

ان ڪان پوءِ نيروٌ (Nero) جو سونو گهر ڏٺوسين. نيرو- قديم روم جو بادشاهہ، جنهن جو ڪردار انگريزي فلم Quo Vadis ۾ چٽو پيش ڪيو ويو هو. هن فقط ٻرندڙ شهر جو منظر ڏسڻ لاءِ روم کي باهہ ڏياري، ۽ ان نظاري جو لطف وٺندو رهيو، ۽ بنسري وڄائيندو رهيو. چوڻي آهي تہ:

Rome was burning and Nero was fiddeling.

(روم ٻربو پئي، ۽ نيرو بنسري پئي وڄائي.)

بس ڦرندي ڦرندي اچي هڪ گرجا وٽ بيٺي، جتي ماٺهو تہ نهيو، ٽوئرسٽ بسين جو ٿي هجوم هو. اتي دنيا جي عظيم بت تراش، مائيڪل اينجلو جو جڳ مشهور فن پارو 'موسيٰ' (Moses) رکيل آهي. اهڙو مجسمو، حقيقت پسندي (Realism) جو اهڙو تہ نمونو آهي، جنهن کي اڄ تائين ڪو شهہ ڏيئي نہ سگهيو آهي- (لفظن جا اُچار ملڪ ملڪ ۾ پيا بدلجن- مائيڪل (Micheal)، عربيءَ ۾ ميڪائل، اطالوي چون مِڪيل- تہ فرينچ مِشي).

هي سنگمرمر جو اڇو پٿر، مائيڪل اينجلو جي ڇيڻيءَ جي نوڪ، ۽ متر ڪن جي ضربن سان جيئرو جاڳندو ٿو لڳي- عجب اهو ٿو لڳي تہ هو ساهہ ڇو نہ ٿو کڻي. مشهور آهي تہ ان کي مڪمل ڪرڻ بعد مائيڪل اينجلو خود اِن کي چيو هو تہ: "هاڻ ڳالهاءِ- ڳالهائين ڇو نہ ٿو."

جنهن جلال ۽ غصي مان، ڪرسيءَ تان اٿڻ جي پوز ۾ اهو بت نهيل آهي، ان تي، اهو انتظار ٿو رهي، تہ اُجهو چاڻ اٿيو. هيءُ بت انسان جي سائيز کان بہ وڏو آهي. اِن جو ٺاٺو اهو آهي، جڏهن حضرت موسيٰ کي ہدايو ويو تہ، سندس قوم وري ڳابي جي پوڄا شروع ڪئي آهي، تہ هو ڪاوڙ ۾ اٿيو.

ڏند ڀڪوڙيل، ڇاڙين جون مشڪون اُٿيل، ڊگهي، شاناٺتي ۽ گهنڊيدار سونهاري، هڪ پير اڳتي هڪ پير پوئتي، ٻانهن جون رڳون بہ جوش کان ڦنڊيل- هڪ هڪ مشڪ متناسب، خوبصورت ۽ طاقتور- هڪ هڪ عضوي ۾ رعب، شان ۽ تقدس- ائين ٿو لڳي تہ ان مجسمي ۾ اٿاهہ طاقت ڀريل آهي. منهن ۾ ڪاوڙ، جوش، دبدبي ۽ معصوميت جي امتزاج جو تاثر.

مائيڪل اينجلو وٽ حقيقت پسندي اوج تي پهتي. هن گهڻي حياتي غربت ۽ ڀاڄ ۾ گذاري. اٿاناٺاميءَ جي ڄاڻ لاءِ هن هڪ رحمدل پادريءَ سان رستو رکيو، جيڪو کيس تازن پوريل مردن کي چيرڻ جي اجازت ڏيندو هو. اڌ رات کان اسر تائين ان ڪم لاءِ گهران چوريءَ نڪري اڇٽو پوندو هوس، مائٽن کي سندس لباس ۽ جسم مان مردن جي ڌپ اچڻ لڳي تہ ان کي لڪائڻ لاءِ هن موٽندي وقت ڪپڙن تي شراب ڇڙڪائڻ شروع ڪيو، جيئن مائٽ کيس شرابي سمجهن، ۽ سندس مردن چيرڻ وارو راز راز ٿي رهي.

سندس همعصر ۽ عظيم جڳ مشهور فنڪار، ’مونالزا‘ جو خالق، ليونارڊو ڊاونچي ڪيس گهٽ سمجهندو هو ۽ چوندو هو تہ: ”چيٽي ۽ متر‌ڪي سان تہ مزدور ڪم ڪندا آهن. فنڪار جو شان تہ رنگ ۽ برش آهن.“ پر مائيڪل اينجلو کي سنگتراشي وڏيڪ وڻندي هئي، جو تہ ان ۾ ٽئي پاسا (Three Dimensions) پڌرا ٿيندا هئا.

هاڻي ويٽيڪن شهر جو وارو هو، ويٽيڪن شهر- پوپ جو شهر- اصل ۾ روم شهر جو هڪ حصو آهي. اهو رومن ڪئٿلڪ فرقي جي عيسائين جو مقدس شهر آهي. هيءَ دنيا جي ننڍي ۾ ننڍي مملڪت آهي، جتي دنيا جي هر ملڪ جو سفير رهي ٿو. ان ملڪ کي پنهنجو سڪو، ۽ پنهنجي فوج بہ آهي. پر اها رڳو علامتي فوج آهي. هڪ سو سئٽزرلئنڊ جا سپاهي ئي سندس سموري فوج آهي. انهن سپاهين کي، قديم روم جي سپاهين جهڙو تاريخي، خوبصورت ۽ شاندار يونيفارم آهي. اهڙو يونيفارم، قديم تصويرن، ۽ روم جي تاريخ متعلق ٺهيل فلمن ۾ نظر ايندو آهي.

ويٽيڪن شهر، 11 فيبروري 1929ع ۾ آزاد ٿيو. روم جو پوپ، سڄيءَ دنيا جي رومن ڪئٿلڪ فرقي جي عيسائين جو مذهبي اڳواڻ آهي. اهو هن شهر ۾ ئي هڪ قلعي نما عمارت ۾ رهي ٿو، جتان هر آچر تي، هو دريءَ مان ديدار ڪرائيندو آهي، ۽ خطبو ڏيندو آهي.

ويٽيڪن شهر ۾ اسان جي اچڻ جو وڏو سبب ”سسٽين شئپل“ (Cistine Chaple) جي اها تاريخي عمارت آهي، جنهن ۾ ڪيترائي پوپ رهيا، پر ان ڳالهہ کان بہ وڏيڪ اهميت سندس ڇت تي مائيڪل اينجلو جي لافاني تصويرن جي ڪري آهي.

سسٽين شئپل جي اڱڻ ۾ پهچڻ سان ئي هلڪي بوند وسڻ لڳي. مون کي خوشي ٿي تہ برساتين پائڻ جي عيش ڪرڻ جو سونهري موقعو مليو. دوستن جي هدايتن جو قدر ٿيو، تہ ’برساتيون ضروري آهن، يورپ ۾ ڪنهن بہ وقت برسات پئجي سگهي ٿي‘ مون دل ئي دل ۾ سندن ٿورا مڃيا ۽ سندن همدردانہ روش تي فخر محسوس ڪيم. قمر کي چيم، ”ڪڍ اها برساتي، جيڪا ڏينهن رات ٿيلهي ۾ وجهي ڪلهن تي لڙڪائي، ڪلها ئي سڪائي ڇڏيا اٿائون.“ اچا ٿيلهن مان برساتيون ڪڍي پائڻ جي تياري پئي ڪئي

سين تہ گائيڊ سستين شئپل جي باري ۾ ٻڌائڻ شروع ڪيو. ڊوڙي سندس ويجهو پهتاسين، اچا هن پہ لفظ مس ڪڍيا تہ بارش بند. برساتي پائڻ جي عيش ڪرڻ جي حسرت دل ۾ رهجي ويئي. سوچيم: اچا گهڻا ڏينهن يورپ ۾ آهيون، برساتيءَ پائڻ جا گهڻا ئي موقعا ملندا، ۽ ڊائري ڪڍي نوٽس وٺڻ شروع ڪيم.

"65" ۾ سينٽ پيٽر (سنت پطرس) فوت ٿيو. هيءَ سندس ئي گرجا آهي. موجوده گرجا سنہ 83-1481ع ۾ ٺهي. اها ڇهين پوپ ٺهرائي، ان ڪري ئي ان تي Cistine (ڇهين جي) گرجا جو نالو پيو.

ان ڪان پوءِ گرجا ۾ اندر وياسين. گرجا جي وڪڙ ڪائي مٿي ويندڙ ڏاڪڻ بہ فن جو مرقعو آهي. جيئن جيئن مٿي چڙهبو وجبو، تيئن تيئن گهيرو ويڪرو ٿيندو ويندو. ڏاڪڻ جي ريلنگ، لسي، گول ۽ آسماني رنگ جي، مٿان بيهي ڏسو تہ ريلنگ ناهي پر چڻ ڪو ڪوڏ آهي.

پهرينءَ گئلريءَ ڪي 'ڪئنڊيلا برا' سڏيو ويندو آهي، جو تہ ان ۾ وڏين وڏين ميڻ بتين کي ٻاربو ويندو هو. انهن ميڻ بتين جا اسٽئنڊ اچا اتي پيا آهن، انهن مان هڪڙو نيپولين بوناپارٽ جي استعمال ۾ رهي چڪو آهي. ان گئلريءَ ۾ گهڻو ڪري يوناني سنگتراشيءَ جا نقل (Replica) رکيل آهن. يوناني سنگتراشي- جميل موسيقي (Solid Music) متناسب ۽ مترنم ليڪون، لاهيون، چاڙهيون. انساني جسم جي توازن ۽ ترنم جا شاهڪار. پهرين سڀ مجسما اگهاڙا هئا، پر پوءِ انهن جي اوگهڙ انجير جي پن سان ڍڪي ويئي. پوپ جو اهو حڪم هو، پر اهي انجير جا پن انهن جسمن مٿان اوپرا ٿا لڳن. انهن ۾ اها نفاست ۽ خوبصورتي ناهي، جو اصلي مجسمن سان (Match) ڪن/ ٺهڪي بيهن.

سستين شئپل جو ٻيو حصو 'ٽئپسٽري گئلري' آهي. ان گئلريءَ (Tapsetery Gallery) ۾ اُڻيل تصويرون آهن. اهي تسويرون پندرهن ڪن فٽ ويڪريون آهن. پر تصوير جي هر انچ جو رنگ مختلف آهي. انهن تي، سنهي ۽ رنگين ڌاڳي سان، پيرت وانگر اٽت ڪيل آهي. رنگ، انهن جا شيڊ- ايترو باريڪ ڪم، ايڏيءَ فنڪاريءَ سان ڪيل آهي، جو ان جو مثال دنيا ۾ مشڪل ملي. رنگن، برشن سان تہ فن جو ڪمال ڏيکاربو ويو آهي، پر رنگين

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ڏاڍي سان اھڙيون تصويرون ناھڻ ھڪ اعتبار ۾ نہ اچڻ جھڙو ڪارنامو آھي. ھر تصوير جي ڪنڊ ۾ ٺپي ماڪيءَ جون مکيون ٺھيل آھن. اھو نشان آھي ’بارييني خاندان‘ جو- جنھن سترھين صديءَ عيسويءَ ۾ ان فن جو پايو وڌو ۽ ان کي ھمٿايو. انھن تصويرن ۾ ڪٽي ڪٽي سون ۽ چانديءَ جون تارون پڻ ڪتب آنديون ويون آھن. چون ٿا تہ ان باريڪ ۽ نازڪ ڪم جي ھڪ چورس ميٽر تي سجو سال لڳي ويندو ھو. انھن مان ڪي تصويرون مشھور فنڪار رئفيل (Rapheal) جي ڪارٽونن[1] تي ٺاھيون ويون آھن. انھن جو مجموعي تاثر ۽ معيار، جڳ مشھور فنڪارن جي تصويرن جھڙو ئي آھي. اڄان تائين ڪجھہ نرسون موجود آھن جيڪي اھو فن ڄاڻن ٿيون ۽ انھن تصويرن جي مرمت جو ڪم ڪن ٿيون. سسٽين شئپل جي ٽين گئلري، ”جاگرافيءَ جي نقش جي گئلري“ آھي. ان ۾ سڄيءَ دنيا جي ملڪن جا نقشا آھن، جن ۾ جبل مٽي اٽيل آھن، ۽ سمنڊن، درياھن ۽ رڻ پٽن لاءِ مختلف رنگ ڪتب آندا ويا آھن. ھيءَ گئلري جاگرافي جي شاگردن لاءِ ڏاڍي ڪارآمد آھي، پر نقشن ڪڍڻ جو اھو نمونو، واقعي انوکو آھي.

سسٽين شئپل جي ھڪ ٻيءَ گئلريءَ کي سينگارڻ لاءِ چئن جڳ مشھور فنڪارن کي ڪم تي لڳايو ويو، جن نومبر کان مارچ تائين ڪم ڪيو، پر ختم نہ ڪري سگھيا. ان کان پوءِ ٻين فنڪارن جي ٽيم آئي، جن ۾ بوٽيلچي ۽ گرانڊ لانڊو بہ ھئا. انھن اھو ڪم سنہ 1483ع ۾ پورو ڪيو. ان گئلريءَ جي ھڪ پٽ تي حضرت عيسيٰ جي تصوير آھي، تہ ٻيءَ تي حضرت موسيٰ جي. يورپ جي فنڪارن، انجيل ۽ توريت جي ھڪ ھڪ ماڳ ۽ ھڪ ھڪ ٽاڻي تي لافاني شاھڪار تخليق ڪري، ان کي ھميشہ لاءِ زندھہ ڪري ڇڏيو آھي. ڇو تہ ھنن وٽ مصوري ۽ سنگتراشيءَ ۾ ’زندگي‘ شجر ممنوع نہ آھي.

اسان وٽ مڪليءَ تي ڊزائينون، مقبرن تي خطاطي، ڪاشيءَ جا لياٽيندڙ رنگ، سڀ عظيم فن آھن، پر انھن ۾ ’زندگي‘ ناھي. ڪا جيئري جاڳندي شيءِ، انسان، پکي، جانور، اسان جي فن ۾ ممنوع آھن. اسان جي

1. اسڪيچ، آئوٽ لائين يا خاڪي کي يورپ ۾ ڪارٽون ٿي چيائون. اسان وٽ ڪارٽون معنيٰ مزاحيہ اسڪيچ.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

آرٽ ۾ ’زندگي‘ ممنوع آهي.

ان گئلريءَ جي هڪ تصوير ۾، ڪانسٽنٽائين[1] جو ونگ ان وقت ۾ ڏيکاريو ويو آهي، جنهن وقت اهو موجود نہ هيو. اها هڪ عظيم تاريخي غلطي آهي.

سسٽين شئپل پهرين پوپ جو ذاتي گهر هيو، پر هاڻي پوپ ان جي هڪ محدود حصي کي رهائش لاءِ استعمال ڪندو آهي، ۽ اتان هر آچر تي دريءَ مان ديدار ڪرائيندو آهي. ان ڪان پوءِ اسان ان ڇت هيٺان پهتاسين، جنهن هيٺان مون زندگيءَ جون بهترين گهڙيون گذاريون. اهو ٿورو وقت، منهنجي حياتيءَ جو خوبصورت ترين وقت هو. منهنجي اکين پنجيتاليهہ سال گهٽو ڪجهہ ڏٺو هو، گهڻي سونهن ڏٺي هئي، پر اهڙي سونهن ڪڏهن بہ نہ ڏٺي، جيڪا مائيڪل اينجلو جي ٺاهيل سسٽين شئپل جي ڇت تي ڏٺي.

مائيڪل اينجلوءَ جي هٿن ۾ نور هو، جنهن جي ڇهاءَ سان بيجان پٿر سونهن جا مرقعا، ۽ ڪينواس معجزن ڪان بہ وڌيڪ ٿي پيا هئا.

جڏهن پوپ جولئس ٻئي کيس ان ڇت تي چترڪاري ڪرڻ لاءِ چيو تہ هن انڪار ڪيو ۽ چيائين:

No Painter I. This place is worng.

”مان پينٽر ناهيان. هيءَ جاءِ غلط آهي.“

مائيڪل اينجلو بنيادي طرح سنگتراش هو، پينٽر نہ هو. پر پوءِ هن کي راضي ڪري ورتائون[2].

جيئن تہ هو عمارت ساز (Architect) بہ هو، ان ڪري ان نقاشيءَ ۾ گهڻو عمارت سازيءَ (Architecture) جو اثر بہ آهي. هن ڇت تي ٿنيا چٽي، انهن کي ٽڪندن، چورسن، ۽ ونگن ۾ ورهايو ۽ انهن ۾ پنهنجون تصويرون ٺاهيائين.

ٽڪندن ۾ هن حضرت عيسيٰ جا ابا ڏاڏا ٺاهيا، سي بہ اهڙيءَ طرح جو انهن جا خاڪا بہ ٽڪندن جهڙا آهن. ڇت جي وچ ۾ نوَ مستطيل آهن، جن مان پهرين ٽن ۾ تصويرن جي سائيز ننڍي آهي ۽ پوين ۾ سائيز وڏائي ويئي

1. جنهن جي نالي شهر قسطنطنيہ (Constantanople) آهي.
2. مائيڪل اينجلو جي زندگيءَ تي ناول Agony in ecstacy ارونگ اسٽون جو لکيل آهي.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

آهي. انهن ۾ پراڻي عهدنامي جي شروعاتي باب پيدائش (Genesis) تي تصويرون آهن. پهرين تصوير ۾ خدا روشنيءَ کي اونداهي کان ڌار ڪري. ٻيءَ ۾ روشني ۽ سج تخليق ٿو ڪري، ٽينءَ ۾ پاڻيءَ ۽ زمين کي ڌار ٿو ڪري. چوٿينءَ ۾ انسان (آدم) کي تخليق ٿو ڪري. پنجينءَ ۾، ڏاڏي آدم جي پاسريءَ مان بيبي حوا تي نڪري، ڇهينءَ ۾ شيطان کين برغلائي ٿو، ۽ ستينءَ ۾ آدم ۽ حوا بهشت مان ڪڍيا وڃن ٿا: سڀ تصويرون فن جو معراج آهن. هڪ هڪ چهرو، ۽ ان تي تاثر، ”پيدائش“ جي باب کي زندگي ٿو ڏئي؛ پر سيني کان موهيندڙ تصوير اها آهي، جنهن ۾ الله سائين آدم ۾ ساهه ٿو وجهي. اهو مقام، قرآن مجيد ۾ ’و نفخت فيه من روحي‘ جي لفظن ۾ بيان ٿيل آهي. ساڳئي موقعي لاءِ خير محمد هيسباڻيءَ هينءَ چيو آهي:

بوتي دي وچ پوڻ ڦوڪيندي
ٿهي پئندا او ساز سرود
جوڙ مصور صورت ڪون
مٹ خاڪ وچون ڪيتا موجود

مائيڪل اينجلو جي ان تصوير ۾ ايڏي زندگي، ايڏي موسيقي، ۽ ايڏي نفاست آهي، جڻ الله ۽ آدم ۾ ڪو ويڇو ناهي- جتي ٻنهي جا هٿ هڪ ٻئي کي ڇهن ٿا، ته ائين ٿو لڳي، جڻ ڪا بجليءَ جي لهر آهي، جڻ ڪا موسيقيءَ جي مڌر تان آهي، جڻ ڪو اڻ ڏٺو روح آهي، جيڪو هڪ هٿ مان ٻئي هٿ ڏي وهي رهيو آهي.

ان چت ڏي نهارڻ مهل، سڄي دنيا وسري ويئي. ڪٿي رهيو گائيڊ، ڪٿي هئي قمر، ڪلهي گس کان وڏيڪ رش هئي، ڏڪم ڏڪا هئي. انهن ڏڪن موٽائي هن جهان ۾ آندو. هيڏي هوڏي ڊوڙي، قمر کي تلاش ڪيم. اها پاڻ هڪ ڪنڊ ۾، دنيا کان بي خبر، اڪيون ڇت ۾ اٽڪائي بيٺي هئي. مون يڪدم ڪيس ٻانهن کان ورتو، ۽ پوءِ انسانن جي انهيءَ جهنگل ۾ گائيڊ کي ڳولڻ لڳاسين، جنهن اسان کي اڌ ڪلاڪ کان پوءِ هڪ در وٽ گڏ ٿيڻ لاءِ چيو هو. نيٺ گائيڊ مليو، وڃڻ جو وقت ٿيو، پر اکيون هر هر ڇت ۾ وڃي ٿي اٽڪيون.

مائيڪل اينجلو، هن ڇت تي چار سال ڪم ڪيو. اهي چار سال، هن ڪوازن تي پٺيءَ پر ليٽي تصويرون ٺاهيون. رات جو سمهندو بہ انهن ڪوازن تي هو. رنگ ٺاهڻ، گهوٽڻ، چاڙهڻ ۽ ملائڻ جو ڪم پاڻ ڪندو هو (ان زماني ۾ پيا فنڪار بہ اهو ڪم پاڻ ڪندا هئا).

ان ڇت کان پوءِ، هڪ ڪمري جي هڪ پٽ ڏني سين، جنهن تي ساڳئي ئي مصور تصويرون چٽيون آهن. اهي تصويرون پنجويهہ سال بعد جون آهن. انهن تصويرن ۾ مائيڪل اينجلو هڪ نئين ٽيڪنيڪ فريسڪو (Fresco) استعمال ڪئي. تازيءَ ۽ آليءَ پلستر تيل پٽ تي رنگن سان تصويرون ڪڍندو هو. ان ۾ ڊاهہ ڊوهہ يا ردوبدل جي گنجائش نہ هئي، ڇو تہ آلي پلستر تي لڳل رنگ جي سڪي ويندو تہ دير سان لڳل رنگ سان بلڪل مئچ نہ ڪندو.

انهن تصويرن ۾ 'آخري فتويٰ' (Last Judgement) ۽ 'مردن جو جيئرو ٿيڻ' (Resurrection of Dead) اهم آهن. ان تصوير ۾ مائيڪل اينجلو پنهنجي تصوير، کل لٿل ماڻهوءَ جي روپ ۾ ٺاهي آهي. مصور اهو تصور ڪري تہ، سندس کل لاٿي وڃي تہ، هو ڪيئن نظر ايندو ۽ پوءِ پاڻ کي ان حالت ۾ پينٽ ڪري، اهو واقعي ڪمال آهي. پنهنجي هڪ هڪ مشڪ (Muscle) ۽ ان جي بيهڪ خاص پوز ۾ تصور ڪرڻ، ۽ اهڙي طرح ئي پينٽ ڪرڻ، اناٽاميءَ جي فن تي وڏي عبور هجڻ، ۽ پينٽنگ ۾ مهارت هجڻ، پنهي کان سواءِ ناممڪن آهي.

مائيڪل اينجلو سسٽين شئپل ۾ بلڪل اگهاڙيون تصويرون ٺاهيون، جن کي پوءِ انجير جي پن سان ڍڪيو ويو. جڏهن انهن تصويرن تي اعتراض ٿيو تہ، عبادت گاهہ ۾ اگهاڙيون تصويرون مذهب جي خلاف آهن، تہ مائيڪل اينجلو انجيل جو حوالو ڏنو تہ قيامت ۾ خدا سڀني کي اگهاڙو اٿاريندو. هن چيو تہ جي خدا جي اڳيان سڀ اگهاڙا هونداسين تہ، خدا جي گهر ۾ اگهاڙين تصويرن جي هجڻ ۾ ڪهڙو ڏوهہ آهي.

مائيڪل اينجلو، مرڻ کان اڳ، پنهنجون جيڪي بہ تصويرون وٽس موجود هيون، اهي ساڙي ڇڏيون. هن جون فقط اهي تصويرون بچيون، جيڪي ڪن ٻين ماڻهن وٽ، گرجائنِ، يا ميوزمن ۾ محفوظ هيون، اسان

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

پانيون تہ اسان وٽ آرٽ جو قدر ڪونهي، ۽ اسان جا آرٽسٽ ڏکي زندگي ٿا گذارين، پر يورپ جي مائيڪل اينجلو، وان گوگ، پال گاگي، ۽ ٻين فنڪارن جي ڏک ڏائڪ زندگي، ۽ سندن ڏنل قربانيون ڏسي خبر ٿي پوي تہ فن جي عظمت لاءِ فنڪارن کي ڪيڏيون نہ اذيتون سهڻيون ٿيون پون، ۽ قربانيون ڏيڻيون ٿيون پون.

سسٽين شئپل جي هڪ ڪمري ۾ مشهور مصور رافئل (Rapheal) جون تصويرون آهن. رافئل هڪ نوجوان فنڪار هو جيڪو مائيڪل اينجلو کان ڏاڍو متاثر هو. سندس ائناتاميءَ جي اڀياس کي تصويرون ۾ ڪتب آڻڻ جي فن مان لڳي ٿو تہ، ان ڳالهہ ۾ هن مائيڪل اينجلو جو اثر قبول ڪيو آهي. 'سنت پطرس جو ڇڄي وڃڻ' سندس بهترين تصوير آهي. ان تصوير ۾ مصوريءَ جي تاريخ ۾ پهريون دفعو چانڊوڪيءَ جو نظارو پيش ڪيو ويو آهي.

هڪ هنڌ، سندس ٽي شاهڪار تصويرون، 'مذهب جي فتح' 'شاعريءَ جي فتح' ۽ "فلسفي جي فتح' لڳل آهن. هڪ تصوير ۾ اپولو ديوتا کي وائلن وڄائيندي ڏيکاريو ويو آهي. ان سان ظاهر ٿو ٿئي تہ اها تصوير لا مذهبيت (Paganism) ۽ ڪرسچنٽيءَ جو ميلاپ آهي. 'شاعريءَ جي فتح' ۾. هومر، 'فلسفي جي فتح' ۾ افلاطون، ارسطو ۽ فيثاغورث ڏيکاريل آهن. ان کان سواءِ رافئل جو هڪ سيلف پورٽريٽ پڻ آهي. سسٽين شئپل جي تصويرن ۾ هڪ ڳالهہ عجيب هئي. وقت جي پوپ کي تصوير ۾ ضرور ڏيکاريو ويندو هو. پوءِ ڀلي تہ تصوير يروشلم جي هجي، جتي ڪڏهن پوپ ويو ئي نہ هو، ۽ ڀلي ان تصوير جو ٽاٽو (Situation) پوپ کان سوين ورهيہ اڳ جو هجي.

سسٽين شئپل ۾ هڪ شعبو تحفن جو آهي، جنهن ۾ پوپن کي مليل تحفا محفوظ ٿيل آهن. ان ۾ گهڻو حصو سون ۽ چانديءَ جي شين جو آهي، جيڪي بادشاهن ۽ اميرن طرفان ڏنل آهن. اُنهن تي ٿيل ڪم ۽ جڙت ڏاڍي نازڪ آهي. تحفن جي گئلريءَ ۾ هڪ شيءِ مونکي ڏاڍي عجيب لڳي– اها آهي Tear Pot سنڌيءَ ۾ ان کي 'لڙڪ دانيءَ' چئي سگهجي ٿو. جيئن سرميداني، چاءِ داني وغيرهہ. ان تحفي ڏيڻ جو مطلب اهو آهي تہ، جي پوپ کي روئڻ اچي تہ، هو پنهنجا ڳوڙها ان 'لڙڪ دانيءَ' ۾ ڳاڙي!

اتي وري مون کي فلم Quo-Vadis ياد آئي، جتي روم جي بادشاھ نِيرو کي روئڻ آيو تہ چيائين، "Where is my tear pot" (منهنجي لڙڪ داڻي ڪٿي آهي؟).

۽ نوء بڪدم هڪ نوڪر تبڙيات ڪٽي ڏنس، ۽ ان ۾ ڳوڙها ڳاڙيائين. شايد 'لڙڪ داڻي' (Tear pot) قديم رومن تهذيب جو هڪ حصو آهي.

هوٽل پهچي، ڪجهہ آرام ڪري، پوءِ قمر کيچيم تہ، "هل تہ ڪٽي منجهند جي ماني بہ کائون، ۽ چڪر بہ هڻي اچون."

هوٽل کان لهي، هڪ گهٽي مڙياسين تہ، هڪ ريسٽوران نظر آئي، فٽ پاٿ تي ڪرسوين پيون هجن، ۽ ماڻهو اتي کائي پي رهيا هئا. مون قمر کي چيو، "Do in Rome as Romans do" (روم ۾ ائين ڪيو جيئن رومي ڪن) ۽ کيس چڪي، مان ان ريسٽوران ۾ وٺي آيس. اندر، ڪائونٽر پرسان شوڪيس ۾، ڪيترائي سنئڪس پيا هئا. مالڪ انگريزي سمجهي ئي نہ. مون اشارن ۾ پڇڻ جي ڪوشش ڪئي، پر هيءَ همراهہ رڳو اطالوي پيو ڳالهائي. اهو تماشو ڏسي، ٻاهر فٽ پاٿ تي ويٺل هڪ ڪاري عورت اسان ڏانهن متوجہ ٿي، جيڪا مزي سان بيئر مان سرڪيون پري رهي هئي. هوءَ اتي اسان وٽ آئي، ۽ ترجمان جو ڪم ڪيائين. اهڙيءَ ريت اسان جي مشڪل آسان ٿي ويئي. مان ۽ قمر پسند جا سنئڪ ۽ مشروب وٺي اچي ٻاهر فٽ پاٿ تي ويٺاسين. رستي تي ويهي کائڻ پيئڻ جو مزو پنهنجو آهي. جي حيدرآباد، ڪراچيءَ يا خيرپور ۾ ائين رستي تي ڪرسيون رکي يا اهڙيءَ ڪنهن هوٽل تي کائون پيئون ها تہ گهڻا ماڻهو منهن بچڙو ڪن ها. گهڻا لاحول ولا پڙهن ها. وڏن کان پڙ ٿئي ها، ۽ ننڍن کان ندامت.

اسان ويٺاسين تہ، ترجمان ڇوڪري بہ اسان جي پر واريءَ پنهنجي ٽيبل وٽ اچي ويٺي. مون سندس جائزو ورتو. ٿلهي دنبي، قمر کان ٻيٽي. ڏگهي- ڪاري- اکين تي ڪارو چشمو چڙهيل، منهن تي ۽ اکين وٽ زخمن جا نشان، جيڪي تازا هئا. پر سيني ڳالهين جي باوجود بہ سندس منهن ۾ نمڪ هو، هڪ ڪشش هئي. مون کيس سگريٽ آڇيو، جيڪو هن 'مهرباني' چئي قبول ڪيو. کيس پنهنجي ٽيبل تي اچڻ جي دعوت ڏني، هوءَ بنا هبڪ هلي آئي. (اسان جي ملڪ ۾ جي ائين ڪنهن عورت کي دعوت

ڏجي تہ يڪدم الزام هٽي تہ 'بي حرمتي' تو ڪري. جي الزام نہ هٽي تہ گهٽ ۾ گهٽ دل ۾ ائين سمجهي منهن بچڙو ضرور ڪري، ۽ جي اها عورت ڪنهن نام نهاد وڏي گهراڻي جي هجي تہ، ڪاري ڪاريءَ تي بہ نوبت پهچي سگهي ٿي.)

مان هن لاءِ بيئر جي هڪ بوتل وٺي آيس. هوءَ اڳ ۾ ئي ڪجهہ لٺ ۾ هئي (Tipsy) منهنجي بيئر سون تي سهاڳي جو ڪم ڪيو ۽ هوءِ کلي پيئي.

سندس نالو زهرا آهي. هوءَ ٻاهران ڪوجهي، پر اندر جي اجري آهي. سوماليہ جي رهندڙ آهي، ۽ روم ۾ سوماليا جي اڳوٽي سفير جي ڌيءُ آهي. هاڻي روم يونيورسٽيءَ ۾ پڙهندي آهي. هن منهن جا زخم ڏيکاريندي چيو تہ، هن پيتل هجڻ جي حالت ۾ ڪار جو ائڪسيڊنٽ ڪيو، اهي انهن زخمن جا نشان آهن. مون ۽ قمر پنهنجي واقفيت ڏنس. اجا اسان ڳالهيون شروع مس ڪيون تہ، رستي تان ڪو شيدي، بي پرواهہ- مست- وڏي آواز ۾ ڳائيندو ٿي ويو. هن زهرا کي ڏٺو تہ کيس "هيلو هيلو" ڪيائين. زهرا کيس سڏي اسان سان ملايو، ۽ اسان جي واقفيت ڪرايائين. هو سوماليا جي ٿي ويءِ جو مشهور فنڪار محمد سليمان هو. محمد سليمان اسان کي پنهنجي هوٽل جي ڪمري تي هلڻ جي دعوت ڏني، ۽ چيائين، "منهنجي زال اوهان کي ڏسي ڏاڍي خوش ٿيندي." مان، ان ريسٽوران جو الائي ڪيترن هزارن ليرن جو بل ڀريو، ۽ زهرا ۽ قمر سان گڏ محمد سليمان جي هوٽل ۾ ويس.

محمد سليمان جي زال، هئي تہ شيدياڻي، پر سونهن جو شاهڪار هئي. کيس ڏسي، مون سوچيو تہ، يورپ ۽ يونان جي بت تراشن کي رڳو يورپ جا ماڊل مليا- ۽ 'ڪارن' جي ملڪن کي بت تراش نہ مليا. جي هن عورت ڀارو شيدي ماڊل، مائيڪل اينجلو يا ليونارڊو ڊوانچيءَ کي ملي ها تہ، سندن فن، ۽ هي نقش نگار ۽ خدوخال زندهہ جاويد ٿي وڃن ها. جي هندستان ۾ پيدا ٿئي ها تہ، اجنتا ۾ سندس سونهن محفوظ ٿي وڃي ها.

قد جي پوري پني، رنگ ڪٽڪائون، نڪ وينل، پر متناسب. اکيون نہ ننڍيون، نہ وڏيون، پر خماري. ڪلها ڀريل، ڇاتيون ننڍيون، پر ابريل، ڇيلهہ سنهي، ڪمر جو وڪڙ ڪهندڙ، ۽ ان هيٺان وارو حصو هنداڻي جان گول ۽ اُڀريل، پوشاڪ روايتي سوماليا واري، مٿئين جسم تي چادر، جيڪا هڪ

ٻانهن جي ڪچ مان ورائي، ٻئي پاسي ڪلهي مٿان ورائي ويئي هئي. جيئن موهن جي دڙي واري 'ڪنگ پريسٽ' کي آهي. هڪ ڪلهو اگهاڙو- اُپريل- متناسب- مترنم-هيٺ گوڏ وانگر ڪپڙو ٻڌل، ڳِٽا نرم، لسا، پريل ۽ گول. چپ ٿلها، نرم، ٿورو اڳتي وڌيل- مون سوچيو تہ سنڌيءَ ۽ هنديءَ جي سينگار واري شاعريءَ، ۽ فارسي جي سراپا واريءَ شاعريءَ تي نظر ثاني ڪرڻ گهرجي. هوءَ نہ رڳو مهذب ۽ ڪلچرڊ هئي، پر قربائتي پڻ.

محمد سليمان ٽيپ رڪارڊر کڻي آيو ۽ هن پنهنجو ڪئيسٽ ٻڌائڻ گهريو. مون کيس چيو تہ: ”الله توکي جيئرو جاڳندو اسان سان ملايو آهي، تہ پوءِ ڪئسيٽ ڇو ٻڌون.“

هن ڳائڻ شروع ڪيو. مٿئين سر ۾ جڻ تار سبتڪ ۾ ڳائيندو هجي. گرجدار آواز، سر مٿي وڃي، يڪدم لهي اچن. جڻ پينگهہ جا جهوٽا، هندوري جا لوڏا. مون ٻولي نہ سمجهي، پر دل پڄي پيئي. موسيقي، مصوري، سنگتراشي، ۽ عمارت سازي اهي فن آهن، جيڪي زبان جا محتاج ناهن. اهي ئي صحيح معنيٰ ۾ بين الاقوامي فنونِ لطيف آهن. رڳو مون وارو شاعريءَ جو فن ئي محدود آهي.

هن ڳائي بس ڪيو تہ مونکي سائين اختر حسين ياد آيو. علڻ فقير ياد آيو. عابده پروين ياد آئي. مون کيس ٻڌايو تہ مون وٽ منهنجي ملڪ جي موسيقيءَ جا ڪئسيٽ آهن، اهي آڻيان ٿو. جهٽ پنهنجي هوٽل مان علڻ فقير ۽ عابده پروين جا ڪئسيٽ کڻي آيس ۽ لڳايم.

علڻ فقير جي 'الله هو' تي محمد سليمان ڀرپور جهوميو، ۽ پوءِ اُٿي نچڻ لڳو، ۽ آخر ۾ ان سان سر ملائي 'الله هو' چوڻ لڳو، 'الا هُو هُو'، عابده پروين جي آواز تي هو چپ ٿي ويو. سندس هٿ، اکيون، پرون ان جي سرن جي لاهن چاڙهن سان هلندا رهيا، هن مون کان اهي ڪئسيٽ گهريا. مون کيس ٻڌايو تہ اهي ڪئسيٽ مون پنهنجي پياري دوست نور سومري لاءِ آندا آهن. وطن واپس پهچي کيس اهي ڪئسيٽ ضرور موڪليندس. هن پنهنجو پريل ڪئسيٽ آٽو گراف سان مونکي ڏنو، جيڪو منهنجي آواز جي لئبرريءَ جو اهم حصو آهي ۽ هميشه لاءِ سانڍيندو ايندس.

محمد سليمان کان موڪلائي ٽڪتاسين تہ قمر کي جين وٺڻ جو شوق

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ٿيو. مون بہ سوچيو تہ سياڻي سچو ڏينهن نيپلس ۽ ڪئپريءَ جي چڪر ۾ ·گذري ويندو، ان ڪري اڄ ڪو بزار جو چڪر هڻجي. زهرا ڪان اڳ ۾ ئي ڏس پڇيوهيوسين. هن ٻڌايو هو تہ هوٽل واري گهٽي سڌي وڃو، جتي اها ختم ٿئي تہ ساڄي پاسي مڙو. اسان مشڪل سان چار پنج منٽ پنڌ ڪيو تہ گهٽي ختم ٿي. اجا ساڄي لڙياسين تہ انهيءَ ساڳيءَ جاءِ تي پهتاسين جتي ايئرپورٽ واريءَ بس ڇڏيو هو، ۽ اتان ٽئڪسيءَ واري، هوٽل تائين، فقط پنجن منٽن جي پنڌ جا 2500 ليرا ورتا هئا. مون قمر کي چيو تہ، ”هي ماڻهو ٺڳ آهن.“ هن چيو، "Do in Rome as Romans do" هتي اسان بہ ٺڳي ڪريون ڇا؟“

اتي ئي پرسان ريلوي اسٽيشن هئي، ۽ ان جي پرسان شاپنگ سينٽر هو. قمر جين ڪيرائڻ ۽ ماپڻ ۾ مشغول ٿي ويئي، ۽ مان ٻيون شيون ڏسڻ لڳس. اٽليءَ جا سبيل ڪپڙا، ۽ ٿهيل بوٽ سڄيءَ دنيا ۾ مشهور آهن. ڏاڍيءَ خوبصورت فٽنگ وارا آهن. قيمت پڙهي دل ٻڏي ٿي ويئي، اسي هزارن کان لکن ليرن ۾ ڳالهہ هئي. حساب ڪيوسين تہ لکين ليرا رڳو چانهہ پاڻيءَ ۽ ٽوئر ڪمپنين جي بلي خرچ ٿي ويا هئا. اهو حساب لڳائي قمر چيو: ”تو ٺي چيو تہ لکاپتي جهٽ پٽ ٿي وياسين، پر سُڃا بہ تہ جلدي ٿي ويا آهيون.“

هڪ دڪان کان پوءِ ٻيو دڪان، رُلي رُلي ٿڪجي پياسين، پر قمر جي سائيز جي جين نہ مِلي. جي ڪمر ۾ پوري، تہ قد ۾ ڊگهي، جي قد ۾ پوري، تہ چيلهہ ۾ سوڙهي.

رات جو ٿڪجي، ناڪام هوٽل موٽياسين تہ منهنجي دل تي هڪ شعر تري آيو.

روم شهر ۾
رلندي رلندي
پٽڪي پٽڪي
ٿڪجي پياسين
ڪين ملي ڪا
جِين قمر جي!

نيپلس ۽ ڪئپري

رات جو، هوٽل واري ٿي ڊالرن جا لِيرا مٽائي ڏنا، ۽ اڳهه بہ بئنڪ کان بهتر ڏنائين. ان مان خبر پيئي تہ هتي بہ اسان جي ملڪ وانگر ڊالر جو چڱو مان آهي.

صبح جو ساڍي ستين وڳي، ٽوئر ڪمپنيءَ جي ڇوڪريءَ در کڙڪايو. مان بہ تيار هوس، قمر بہ ساڙهي پائي تيار ويٺي هئي. راتِ جو دير تائين ٻاهر رهڻو هو، ان ڪري هڪ ننڍي ٿيلهي ۾ ضروري سامان ۽ برساتيون کنيونسين.

بس ۾ وڻ وڻ جي ڄاڻي هئي. عرب، انگريز، فرينچ، آفريقي، آمريڪي، آسٽريلوي، ۽ اسان.

بس شهر ڇڏيو. حد نظر تائين ساوڪ هئي. زمين ڪٿي سنئين تہ ڪٿي هيٺ مٿي. ڪٿي اتاهيون ٽڪريون. پر جبل، ٽڪريون، پٽ- سڀ سرسبز. ان ساوڪ جي آسمان ۾ ڪٿي پيلا، ڪٿي واڱڻائي، تہ ڪٿي ڳاڙها گل، تارن وانگر جهرمر لڳايو ويٺا هئا. ڪٿي ڪٿي ڳوٺ، جن ۾ گول گنبذ سان روايتي رومن گرجائون. مون کي ننڍپڻ ياد اچي ويو، جڏهن مان ستن سالن جي عمر جو هوس، ۽ ڪراچيءَ ۾ برنس روڊ تي هيرانند اڪيڊميءَ جي پرائمري اسڪول ويندو هوس تہ اهڙي ئي گنبذ واريءَ گرجا وٽان لنگهڻ ٿيندو هو.

هڪ جاءِ تي مخروطي گنبذ نظر آيو، جنهن جي ڊيگهہ ان جي ويڪر کان وڌيڪ هئي.

بس هلندي رهي- قمر کي اتي Motion Sickness جو اثر شروع ٿيو، ۽ هوءَ سيٽ تي اکيون ٻوٽي ليٽي پيئي. مونکي ڏاڍو ڏک ٿيو تہ هوءَ اهڙن حسين نظارن ڏسڻ کان محروم رهي.

بس ٽن ڪلاڪن بعد اچي نيپلس پهتي. اٽليءَ جو حسين ساحلي شهر

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

آهي. سمنڊ جي ڪناري تي، خوبصورت جاين ۽ باغن وارو شهر. هيءُ شهر اصل رومن ماڻهن ٻڌو، ۽ ان جو نالو Neopolis رکيائون (نئون Neo=New= شهر=Polis=City) يعني نئون شهر، جيڪو بدلجي نيپلس ٿي ويو.

نيپلس مان اسان کي هڪ وڏيءَ لانچ ۾ چاڙهيائون، جيڪا ڪئپري ٻيٽ ڏي وڃڻي هئي.

لانچ ۾ قمر کي هڪ ٻہ الٽيون ٿيون. اهو سڀ Motion Sickness جو اثر هو. گائيڊ ۽ ٻين ماڻهن ڏاڍي همدردي ڪئي، ۽ چيائون تہ: ڪئپريءَ ۾ دڪان تي دوا ملندي، اها وٺي ڪيس کارائجانءِ.

لانچ سمنڊ ۾ لڏندي لمندي هلندي رهي. ڪئپريءَ جو ٻيٽ ويجهو آيو تہ ڪيترائي ٽوئرسٽ ان جو نظارو ڪرڻ لاءِ ڪئبن کان ٻاهر ٿي بيٺا. مان بہ آيس.

ڪئپري – نيري سمنڊ ۽ نيري آسمان جي وچ ۾ سائو پهاڙي ٻيٽ. پري کان ان جو خاڪو متناسب ۽ سهڻو ٿي لڳو، پر جيئن جيئن ويجهو ٿيندو ٿي ويو، تہ ان جي سونهن وڌيڪ نِکرندي ٿي ويئي. ائين لڳو، جيئن پري کان ڪنهن حسين جو رڳو خاڪو (Figure) نظر اچي، ۽ جيئن جيئن ويجهو اچجي، تہ ان جا خدو خالِ ۽ نقش نگار ظاهر ٿيندا وڃن. اکيون، نڪ، چپ، ڀرون. هر انگ جي سونهن نکرندي وڃي. ڪئپري زمين تي جنت آهي، هتي دنيا جا وڏا وڏا سياست دان، فنڪار، ائڪٽر، رانديگر ۽ سرمايہ دار موڪلون ملهائڻ لاءِ ايندا آهن.

لانچ ڪئپريءَ جي ڪناري کي ڇهيو تہ مسافر ٽڪڙ ۾ لهڻ لڳا. مون قمر کي آهستي آهستي لاٿو. گائيڊ ويجهو آيو، ۽ هڪ دڪان ڏي اشارو ڪري چيائين: ”دوا هت ملندي.“ مان ڊوڙي وڃي Drammamine ٽڪيون وٺي آيس. پندرهن منٽن کان پوءِ مس قمر سامت ۾ آئي. چڪرن ۽ دل ڌڙڻ کان جند ڇٽس. چوڏاري نهاري، بهاريءَ ۾ اچي ويئي. گائيڊ ٻڌائڻ لڳو:

”ڪئپريءَ جو شهر 600 سال قبل مسيح يونانين آباد ڪيو. ٻہ صديون پوءِ ان تي رومي لوڪن قبضو ڪيو. پهريون شهنشاهہ، جيڪو هن ٻيٽ تي آيو، اهو سيزر هو. ان کي ڪئپريءَ ۾ پنهنجو محل هو. ائنا ڪئپري هن ٻيٽ جي سڀ کان اتاهين چوٽي آهي. اها سمنڊ جي مٿاڇري کان 900 فٽ مٿي آهي....“

مون سوچيو: تاريخ ڇا بہ هجي. هيءَ شهر ڪنهن بہ بڻايو هجي، هن تي ڪهڙن بہ بادشاهن قبضو ڪيو هجي، اهو سڀ سچ آهي، پر ان ڪان، ۽ سڀ ڪان وڏو سچ آهي، ڪئپريءَ جو حسن. ان حسن کي رهڻ ڏيو، ان حسن کي تباهہ نہ ڪيو، ڌرتيءَ تي سونهن کي برقرار رکو، انسان کي اکيون ٺارڻ ڏيو. ڪئپري– ڄڻ خوابن جو ٻيٽ، جتي دل جا سڀ وهم وسريو وڃن. اهو بہ وسري ويو تہ ٽوئرسٽ مان ڪهڙا عرب آهن، ڪهڙا فرانسيسي. ڪير گورا آهن، ڪهڙا ڪارا، يهودي ڪير، ڪير مسلمان آهن. سيني جون دِليون، سيني جون سوچون، سينيءَ جون نظرون، پنهنجي ۽ پين جي قوميت، مذهب، رنگ، نسل ۽ طبقي کان هٽي، هن ننڍڙي ٻيٽ جي سونهن تي کُپي ويون. ڪئپري سونهن آهي، ڪئپري پيار آهي. فن بہ تہ سونهن آهي، فن بہ تہ پيار آهي، پوءِ سڀ لطيف فن، شاعري، موسيقي، مصوري سنگتراشي، ۽ نرت ڪلا، دنيا مان ويڇا، نفرتون، جنگيون، بک، بيماري، غربت ڇو نہ ختم ڪري سگهيا آهن؟

ڪئپري حسن آهي. ڪئپري پيار آهي.

ٿوريءَ دير ۾ اسان کي وٺگن تي چاڙهي ائنا ڪئپريءَ ڏي نيو ويو. وٺگن، اسڪروءَ-وانگر ويڙهجندڙ رستي تي، 900 فٽن جي اتاهينءَ تي چڙهندي رهي. ان ور وڪڙ رستي تي، ساڳئي نظاري کي، مختلف اوچائين کان، ۽ مختلف زاوين تان ڏسڻ جو موقعو پئي مليو. مصورن ۽ فوٽو گرافرن کي خبر هوندي تہ، ڪوبہ هڪ نظارو، رڳو هڪ خاص زاويي، ۽ هڪ خاص مفاصلي کان حسين لڳندو آهي، جي زاويو متائبو آهي تہ، ان جي سونهن ۾ فرق اچي ويندو آهي– ۽ جو فاصلو گهٽ يا وڌ ڪبو آهي، تہ بہ نظاري جي تاثر ۾ تبديلي اچي ويندي آهي. پر هيءَ ڪئپري ڇا آهي؟ عجيب ماجرا آهي. ساڳيو منظر هر زاويي کان حسين. هر مفاصلي کان موهيندڙ. سامهون ڏسو– پاسيرو ڏسو، اڌ پاسيرو ڏسو. پنجن فوٽن جي مفاصلي تان ڏسو .900 فٽن جي اوچائيءَ تان ڏسو، هر طريقي سان حسين. هر دفعي حسن، پر حسن جو نئون زاويو، هر زاويي تان اڳ کان مختلف، پر حسين. هر مفاصلي کان اڳ کان وڌيڪ وڻندڙ، ڄڻ ڪو روايتي شاعريءَ جو محبوب آهي، جنهن جي جسم جو هڪ هڪ انگ متناسب آهي. ڄڻ

وينس جو بت آهي. جنهن جي ننهن کان وٺي چوٽيءَ تائين سونهن ئي سونهن آهي. دنيا ۾ لکين ٽڪريون هونديون، جيڪي سمنڊ ۾ هونديون، جيڪي سايون هونديون. پر اٽليءَ جي هن پيٽ کي قدرت شرف بخشيو آهي. جنهن جو موت کان پوءِ حياتيءَ ۾ يقين هجي، ۽ قيامت تي اعتبار هجي ته، پاڻ کي اتي دفن ڪرڻ جي وصيت ڪري، ٿڌي تي خودڪشي ڪري ڇڏي، جيئن قيامت تائين، اهڙي حسين پيٽ ۾ رهي.

اٽنا ڪٽيپريءَ تي پهتاسين. اتي هڪ ننڍي بزار هئي. قمر جو شاپنگ جو شوق ڪرُ ڪٽي اٿيو، اسان مارئيءَ لاءِ هڪ خوبصورت، اڇو، سهٽي ڳاڙهي گل سان سينگاريل، ٽوپلو ورتو. ٽوپلو ايڏو ته وڏو هو جو اسان جي بئگ ۾ ماپڻ مشڪل هو. پر قمر کي الائي ڪهڙا ڏانوَ آهن، هن چيو، ”تون ان جو فڪر نه ڪر.“

اهو ٽوپلو اهڙي ميٽريل جو ٺهيل هيو، جو ويڙهي سيڙهي بئگ ۾ وڌائين ۽ پوءِ جو ڪٽي ڪڍيائين ته اهڙي جو اهڙو. اسان پنڌ ڪندا، ڳاڙهن پنن وارن وڻن کي ڏسندا ۽ انهن تي عجب کائيندا، اڳتي وڌندي هڪ اهڙيءَ جاءِ تي پهتاسين، جتي هڪ باغ نظر آيو. هونءَ ته ڪٽيپريءَ جي سڄي سونهن قدرتي سونهن آهي، جنهن ۾ انساني هٿ جو دَخل گهٽ آهي. (سواءِ رستن ڏاڪڻين ۽ عمارتن جي). سڄي ڪٽيپري ائين آهي، جيئن فطرت ٺاهي آهي. پر هن باغ ۾ اسان کي انساني هٿ جو دخل نظر آيو. ڳاڙها، گلابي، قرمزي، نيرا، پيلا ۽ واڱڻائي گل، اهڙيءَ ترتيب سان پوکيل هئا، جو اها ترتيب انساني هٿ کان سواءِ ناممڪن هئي. جڏهن ان جاءِ کي ويجهو ين ته، خبر پئي ته اهو قبرستان هو. اسان جي قبرستانن ۾ ته ڪنڊا، رر، ڪانڊيرا، ڄاريون، ڏائڻيون، جن، ڀوت، ۽ ڇپرا هوندا آهن. قبرستان ڏسي مرڻ تان روح ڪڇي ويندو اهي. پنهنجو مرڻ ته پري رهيو، پنهنجي ڪنهن ويجهي کي اتي دفن ڪرڻ وقت به دل گهبرائيندي آهي ته، هيءُ پيارو ڪهڙي نه ڀيانڪ، پراسرار ۽ خطرناڪ ماحول ۾ ڇڏي ٿا وڃون.

ڪٽيپريءَ جي قبرسان جو ماحول ايترو رومانٽڪ هو، جو مون کي ٿڌي تي مرڻ جي خواهش ٿي. قمر کي چيم: ”مرجي ته هتڙيءَ جاءِ تي.“

ٿوريءَ دير جي پنڌ ڪرڻ کان پوءِ، منجهند جي مانيءَ جو وقت ٿيو.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

اسان جي ماني ائنا ڪئپريءَ ۾ ٽي هوٽل پئراڊائيزو (Hotel Paradiso) ۾ هئي، جيڪا يورپ جي مهانگين هوٽلن مان هڪ آهي. مانيءَ جا پئسا ٽوئر ڪمپنيءَ ڪي ڏنل هئا، باقي مشروبن تي خرچ پنهنجو ڪرڻو هو.

هوٽل ۾ پهچي، ائين لڳو ته، مالڪن تڪلف ڪري ان جو نالو هوٽل پئراڊائيزو رکيو هو. هونءَ به ائنا ڪئپريءَ ۾، جيڪو به ماڻهو ان هوٽل ۾ اچي ها، ان کي جنت (Paradise) ئي سڏي ها. ڇپر تي ڪرسيون رکيل هيون. اسان جي گروپ جا ٽوئرسٽ اتي ويهجي ويا. سٺي لباس وارن، ۽ مهذب بئرن کاڌو ڏيڻ شروع ڪيو. گهڻن ٽوئرسٽن اٽليءَ جو روايتي شراب ’ٽئبري‘ (Tibres) گهرايو. جيڪو انگوري شراب آهي، ۽ اٽليءَ جي هڪ بادشاهه جي نالي پٺيان سڏيو ويندو آهي.

اها منهنجي ۽ قمر جي، زندگيءَ ۾ حسين ترين جاءِ تي حسين ترين لنچ هئي. حسين ترين سان گڏوگڏ لذيذ ترين پڻ.

اٽليءَ وارا کاڌي کائڻ جا بہ شوقين آهن ،تہ کاڌي پچائڻ جا بہ ماهر آهن. سڄي يورپ ۾ سندن Pizza مشهور آهن. آئيس ڪريم وارا بہ سڄي يورپ ۾ اطالوي نظر آيا.

ماني کائي، باٿ روم ۾ هٿ منهن ڌوئڻ ويس. باٿ روم ٻاهران اسان وٽ ’مردانو‘ ۽ ’زنانو‘ لکيل هوندو آهي. هتي آدم (Adam) ۽ حوا (Eve). اطالوين پنهنجي ٻوليءَ ۾ جنس جي اصليت کي برقرار رکيو آهي.

ماني کائي، ٿورو وقت ان سرسبز ۽ گلن سان جهنجهيل ٽڪريءَ جي چوٽيءَ تي گهمياسين. پوءِ وئگن اسان کي کڻي ائنا ڪئپريءَ جي اڏ تي ڇڏيو. هيٺ لهندي بہ نظر درياءَ مان اُنهن نظارن تي هئي، جن کي ائنا ڪئپريءَ ڏي چڙهندي وقت ڏٺو هيوسين. هن دفعي انهن نظارن جو لطف ئي نئون هو- صبح جي روشني ۽ شام جي روشني ساڳين نظارن کي مختلف زاوين کان مختلف حسن ٿي ڏئي.

اڏ تي هڪ سهڻي، ننڍڙي بزار هئي، پر ان ۾ ايڏي تہ رش هئي، جو ڪلهي گس لڳي پئي هئي. ڪئپري تہ اهڙو شهر آهي، جتي شهر جي رهاڪن کان وڌيڪ گائيڊ ۽ ٽوئرسٽ هوندا آهن. گم ٿيڻ جو وڏو خطرو هو، ان ڪري مون قمر کي چيو تہ: ”گائيڊ ۽ پنهنجي گروپ وارن ٽوئرسٽن

تي نظر رک.“

قمر چيو: ”تون هن مائيءَ تي نظر رک، جنهن کي ڳاڙها ڪپڙا آهن.“

مون چيو، ”ان مائيءَ جي پنيانِ لڳان ۽ ڪاوڙجي پوي ته پوءِ؟“

ان تي قمر يڪدم چيو، ”هو ٽوپلي وارو سچائي ٻڌ. اهو اسان جي گروپ جو آهي.“

مونِ چيو، ”هتي ٽوپلو ته هر ٽئين ماڻهوءَ کي آهي، ۽ جي اهو ماڻهو ٽوپلو لاهي ڇڏي ته پوءِ؟“

تڏهن به قمر جي زناني حِسَ اسان کي گم ٿيڻ نه ڏنو. عورتون لباس، رنگ، مهانڊن ۽ قدبت، کي ايترو جلد جهٽيون وٺن، جو عجب لڳيو وڃي. ڪو ماڻهو سيڪنڊ لاءِ سامهون آئيو، ۽ پوءِ لڪائي ڇڏيو. ته پهه سندس شڪل شبيهه، قد بت، وارن ۽ اکين جي رنگ، لباس ۽ ان جي رنگ جي باري ۾ هر شيءِ ٻڌائي ويندي. قمر ۾ ته اها حِس تهان ئي وڌيل آهي.

بزار جو چڪر هڻي، اسان هڪ تنيڙي ميدان تي آياسين، جنهن جي ڪناري تان سمنڊ نظر اچي رهيو هو. ڪرسيون ميزون رکيل هيون. اهو ريسٽوران جو حصو هو. اسان تڪ پيچڻ لاءِ چانهه گهرائي، ڪن پل ۾ اطالوي لوڪ ڳائڻا، سازن ساڻ پهچي ويا. هو ڳائڻ، وڄائڻ ۽ نچڻ شروع ٿي ويا. ماڻهو ميڙاڪا ڪري انهن جي چوڌاري جمع ٿي ويا. تاڙيون وڄائيندي، تال تي قدم کڻندي، ان راڳ ۽ ناچ ۾ شامل ٿي ويا. نه ڳڻتي، نه فڪر. هڪ موج، هڪ مستي، بلڪ هڪ سرمستي اها به السّتي، فارغ البالي. راڳ روايتي اطالوي پئي لڳا. مجموعي جي ماڻهن جو تاڙين وڄائڻ ۽ قدم کڻڻ، ائين پئي محسوس ٿيو ته ڄڻ ٻڌندڙ ڏسندڙ ۽ ڳائيندڙ نچندڙ ملي هڪ ٿي ويا آهن. انهن ۾ ڪو به ويڇو ڪونهي. انهن جي وچ واري وڇوتي ختم ٿي ويئي آهي. ’ڏاتار‘ ۽ ’مڱڻي‘ جي وچ ۾ ڪوبه ’وسيلو‘ نه آهي. تندن جي ’تار‘ به اها آهي، جيڪو ’چارڻ – چت‘ ۾ آهي.

اتي مون کي پنهنجي، ۽ مغربي موسيقيءَ جي وچ ۾ فرق جو احساسٌ ٿيو. اسان جي موسيقي جي ڪيفيت گهڻو تڻو اڪيلائيءَ جي ڪيفيت جي آهي. ڄڻ ڪو اڪيلو – اداس – مايوس – غمگين ۽ وڌيل پيو وايون ڪري. بنسري، ٻينون (جوڙو هوندي به) ۽ مرلي– ڪوهياري، راڻو، سورٺ، جوڳ،

مانجهہ ۾ لوڙائو، سڀ تنهائيءَ جون تنوارون آهن. جي بہ ساز سات ٿا ڏين (دلو-يڪتارو- باجو-طبلو- يا گهڙو) تہ بہ اهو مجموعي، ميڙ، يا اجتماعيت جو تاثر نہ ٿو ابري. جي ڪورس جو رنگ بہ آهي، (جيئن لطيف جي روايتي راڳ، يا سچل سرمست جي رندي انداز ۾) تہ بہ ان ۾ رڳو مرد شامل آهن. ان ڪرن ان جو مجموعي تاثر وري بہ تنهائيءَ، ۽ قنوطيت وارو ظاهر ٿئي. پر مغربي موسيقي جي رفتار لئہ، وڃت، مزاج، سُر، ۽ گائيڪيءَ جو انداز اجتماعي آهي. سازن وارن جو هجوم آهي (آرڪيسٽرا ۾ سوين شامل هوندا آهن.) جن جي ذهن ۾، هڪ ئي لئہ، هڪ ئي ڌن- هڪ ئي سوچ آهي. ۽ ان جو نتيجو هڪ ئي عمل آهي، جيڪو اجتماعي آهي.

اسان وٽ سماجي تبديليون آهستي اچن، تاريخ آهستي هلي. ان ڪري، موسيقيءَ ۽ ٻين فن ۾ تبديليون بہ دير دير سان ٿين. پر يورپ ۾ سماجي، توڙي ثقافتي تبديليون جلدي جلدي اچن. ان جو سبب يورپ وارن جي اجتماعيت آهي. هتي وٽ جمهوريت جي سببان اجتماعيت جو شعور آهي ۽ اسان وٽ ڪٿو ڪٿي ڪان ڏار آهي.

اهو ڏينهن، ٽيهريءَ تائين، اسان ان جنت جهڙيءَ جاءِ تي گذاريو. قمر پنهنجي گروپ وارن کي سڃاڻڻ جي فن کي استعمالِ ڪندي، هڪ تمام ڏگهيءَ ۽ تمام ٿلهيءَ عورت کي چونڊيو، جيڪا ميڙ ۾ پري پري ڪان نظر پئي آئي، ان ڪري، اسان انسانن جي ان جهنگل ۾ گم نہ ٿياسين. ان مائيءَ جون ٽنگون ٻنهن وٽان ئي ايترون تہ ٿلهيون هيون، جو ان جو گهيرو هڪ فٽ تہ واهہ جو ٿيندو. ان مان اندازو لڳائي سگهجي ٿو تہ اها مائي اصل ۾ ڇا هوندي- ڪهڙي بلا هوندي؟

اسان کي ’ڪيبل ٽرين‘ جي ذريعي لاهي، سمنڊ جي ڪناري تي آندو ويو. ڪيبل ٽرين، تمام اتاهين چاڙهين ۽ لاهين تان، انجڻ جي ذريعي نہ، پر لوهي رسن جي ذريعي چڙهندي ۽ لهندي آهي. اهي لوهي رسا، بجليءَ جي طاقت سان ويڙهيا يا کُلندا آهن ۽ ڪيبل ٽرين پٽن (Rails) تي لهندي يا چڙهندي آهيَ. اهڙين اتاهين ۽ لاهين تي انجڻ ڪم نہ ڪري سگهندي آهي.

هيٺ ڪناري تي پهچي، اسان کي هڪ ننڍي سامونڊي جهاز ۾

چاڙهيو ويو، جنهن ذريعي اسان کي هڪ ساحلي شهر ’سورئينتو‘ وڃڻو هو.

جهاز جي ڇت تي به ٻئنچون پيل هيون. مون ۽ قمر نظارن ڏسڻ جي خيال کان ڪئبن ۾ وهڻ بدران ڇت تي وهڻ پسند ڪيو.

جهاز لنگر کنيو، مون پوئتي نهاريو، نيري اجهاڳ سمنڊ جي وچ ۾ ڳاڙهن، پيلن، واڱڻائي ۽ ناسي گلن سان جهنجهل سائو پيٽ آهستي آهستي پري ٿيندو ٿي ويو. ان نظاري ۾ به محبوباڻو انداز هو. ڇڻ ڪو سهڻو، من مهڻو محبوب موڪلائي آهستي آهستي، لڏندو لمندو، نظرن کان پري ٿيندو ويندو هجي ۽ دل نه رهندي هجي. وري وري ڪنڌ ورائي ان کي ڏسبو رهجي، ايئن هو ڪئپري پيٽ ۽ ان کان اسان جي جدائيءَ جو منظر.

مان اڃا ان محبوب پيٽ جي جدائيءَ تي اداس هوس ته يڪايڪ ڇوڪرين جو آواز آيو. مون ڪئپريءَ تي جميل نظرون ورائي ڏٺو ته اسڪول جون نياڻيون(Teen age girls)، ڳائي به رهيون هيون، ۽ تاڙيون به پئي وڄايائون. مون قمر ڏي ڏٺو. هوءَ اڳي ئي سندن سر ۽ تال ۾ محو هئي، مون قمر کي چيو، ”اسپيني ٿيون لڳن. شايد موڪلون ملهائڻ آيون آهن.“

مون سندن لهجي، پوشاڪ ۽ مهاندن (ڪارين اکين ۽ ڪارن وارن) مان سمجهي ورتو هو ته هو اسپين جون آهن. ساڻن گڏ ڪجهه ڪراڙيون ۽ اڌڙوٽ پڻ هيون جيڪي سندن استاد هيون.

موسيقيءَ جي تال ۽ لئه تي اسانجي رڳ رڳ به ڦڙڪي اٿي. پهرين مان ۽ قمر ساڻن شامل ٿياسين، پوءِ جهاز جي ڇت تي ويٺل ٻيا مسافر به ساڻن شامل ٿي ويا. مرد ٿوڙي عورتون، پهريائين سات رڳو تاڙين ۾ هو، پوءِ سندن راڳ ۾ به شامل ٿي وياسين. ان راڳ جي اجتماعي تاثر ۾ اسان پاڻ کي وساري ڇڏيو. اهو ياد نه رهيو ته اسان ڪير آهيون، ڪٿان جا آهيون. نه تنوير هيو، نه قمر. نه اسپيني ڇوڪريون هيون نه سندن استاد عورتون. ۽ نڪوئي وري انگريز، جرمن، فرينچ، اطالوي، آمريڪي يا عرب ٽوئرسٽ. رڳو سُرَ هئا، رڳو ٻول هئا، ايئن پئي لڳو ته، انهن معصوم نياڻين سان سڄي انسانيت– سڄي ڪائنات سُر ملائي ڳائي رهي آهي:

ٻورو — ووو — ٻورو ٻوٻو—

ٻورو — ووو — ٻورو ٻوٻو —

اتي مون کان ڪيپريءَ جي محبوب ٻيٽ جي جدائي وسري ويئي. اجا هاڻ روئڻهارڪو ٿيڻ هن محبوب ٻيٽ کان جدا پئي ٿيس، ۽ هاڻي ئي ٽاڙبون وڄائي، اسپيني ڇوڪرين سان سُر ملائي ڳايان پيو. هيءَ ڪهڙي ماجرا آهي، هيءُ يورپ ڪهڙي شيءِ آهي. هنن جي ڊڪشنريءَ ۾ 'ڳڻتيءَ' جو لفظ ئي نہ آهي. هنن وٽ هر ڳڻتيءَ جو هڪ علاج آهي، ۽ اهو آهي زندهہ دلي. مائٽ لعل (لعل محمد جوڻيجو) ٻڌايو هيو تہ "انگريز جي بک مرندا، يا اسپتال ۾ داخل ڪئنسر جا مريض هوندا ۽ مرندا- تہ بہ کِلندا ۽ کِلائيندا رهندا." هن پاڻ سان گڏ اسپتال ۾ داخل مريضن جا اهڙا ڪيترائي واقعا ٻڌايا.

جهاز اسان کي سورئينتو ۾ ڇڏيو. سورئينتو هڪ اپيٽ آهي، سهڻو شهر آهي. ٽن پاسن کان سمنڊ جي زد ۾، تہ هڪ پاسي کان ڌرتيءَ سان ڳنڍيل. ان شهر ۾ هڪ خوبصورت بزار آهي، جتي ٿوري دير چڪر هڻي، قمر جي شاپنگ جي ذوق جي تسڪين ڪري اڳتي وڌياسين.

بس هلي، تہ گائيڊ چيو: "هيءَ بس واقعي انٽرنيشنل بس آهي. ڇو تہ ان ۾ دنيا جي گهڻن ئي ملڪن جا ٽوئرسٽ آهن. عرب، آفريڪي، اسپيني، آمريڪي، انگريز- جرمن، هندستاني، فرانسسي. واقعي اسانجو گروپ انٽرنيشنل هو." گائيڊ وڌيڪ چيو تہ:" هيءَ بس گڏيل قومن U.N.O جي مثل آهي."

واقعي اسان جو گروپ انٽرنئشنل هو. جيئن اسانجو گروپ مختلف قوميتون، مذهب، رنگ، ۽ نسل رکندي بہ کِل، خوشيءَ رواداريءَ، همدرديءَ، ۽ پروسي سان اڳتي وڌي رهيو هيو، ڇا هن دنيا جون مختلف قومون ائين نہ ٿيون ڪري سگهن؟ ڇو هيءَ دنيا ائين نہ ٿي هلي سگهي، جي اسان اڻ ڏٺل، اڻ واقف ٽوئرسٽ هڪ ٻئي سان قرب جو ناتو رکي سگهون ٿا تہ، هڪ ٻئي جا ڏٺل واٺل سياستدان ۽ ڊپلوميٽ ڇو نہ ٿا ٺهي هلن. هن ڌرتيءَ جي حسين گولي کي رت، باهہ، موت، بک، بيماريءَ ۽ غربت جو ڪئنسر ڇو ٿا لڳائين؟

اسان جي بس مشهور تاريخي شهر پامپاءِ (Pompi) وٽ اچي بيٺي. اهو شهر ڪئي دفعا تباهہ ٿيو آهي. پامپاءِ ۾ اسان جا ڪي ساٿي لٿا، ۽ انهن کي رات اتي گذاري، تفصيل سان ان تباهہ ٿيل شهر کي ڏسڻو هو. اسان، ۽ اسان

سان گڏ، جن پين مسافرن کي موٽي روم وڃڻو هو، انهن هن شهر تي رڳو طائرانہ نظر وڌي، ۽ گائيڊ طرفان مليل معلومات تي اڪتفا ڪئي.

هن ٻڌايو: "هن شهر جو بنياد 7 صدي ق.م ۾ 'اوسڪيءَ' رکيو. پهرين يونانين جي ڪالوني هئي، ان کان پوءِ هيءُ شهر رومي سلطنت ۾ شامل ٿيو. سنہ 63ع ۾ پهريون دفعو زلزلي ۾ تباهہ ٿيو. ٻيو دفعو 79ع ۾، ان دفعي پامپياءِ جي پنجويهہ هزار رهاڪن مان ٽي هزار مري ويا. بوربن جي بادشاهہ چارلس ٻئي، پهريون دفعو سنہ 1748ع ۾ ان جي کوٽائي ڪرائي. اڄ تائين رڳو 70 سيڪڙو ايراضيءَ جي کوٽائي ٿي سگهي آهي. آخري دفعو زلزلو سنہ 1944ع ۾ آيو."

متهنجي آڏو فلم Last days of pompi جا نظارا ڦري ويا. بس هڪ شاندار هوٽل وٽ بيٺي، جتي اسان کي رات جي ماني کائڻي هئي. اسان هوٽل جي سهڻيءَ ۽ سينگاريل ٽيبل تي وڃي ويٺاسين. اسانجي سامهون تازو پرڻيل نوجوان عرب جوڙو هو ۽ پاسي ۾ آمريڪي اڌڙوٽ جوڙو. ٻئي جوڙا ڳالهہ ٻولهہ ۾ اسان سان شامل ٿي ويا. هوٽل جي خماريل ماحول ۾ اسانجي دوستي شروع ٿي، مونکي سندن نالا، شهر ۽ ائڊريسون معلوم ناهن. پر پڪ اٿم تہ هو بہ اسان کي اڻين ٿي ياد ڪندا هوندا، جيئن هو اسان کي ياد اچي رهيا آهن. ملڪ، مذهب ۽ رنگ، انساني ناتن جي وچ ۾ ويڇو ٿيا وجهي سگهن.

بس اسان کي رات جو ساڍي يارهين وڳي پنهنجي هوٽل تي ڇڏيو، ۽ ڪئپريءَ جي سونهن جو تصور ڪندي ننڊ ڪٽي ويئي.

ٻيءَ رات،اسان 'روم جي رات' کي ڏسڻ نڪتاسين، روم شهر جي روشنين کي ڏسندا، بس ۾ ٻئبون اسٽريٽ (Baboon Street) ۾ پهتاسين. اُن گهٽيءَ ۾ هڪ مجسمو آهي، جيڪو آهي تہ ماڻهوءَ جو، پر ان جا مهانڊا پولڙي جهڙا آهن. انڪري ئي گهٽيءَ تي اهو نالو پيو آهي. ان گهٽيءَ ۾ قديم نوادرات (Antiques) جا دڪان آهن.

ان کان پوءِ اسان کي چيني ڏاڪڻ ڏيکاري ويئي. اها ڏاڪڻ (Chinese Steps) هڪ چيني سفير ٺهرائي هئي. چون ٿا تہ ان جي هر ڏاڪي تي هڪ گلفروش ڇوڪري ويٺي هوندي هئي.

هلندي هلندي، اسان جي بس شهر جي سڀ کان مشهور نائيٽ ڪلب وٽ اچي بيٺي. اندر گهڙياسين تہ، ائين محسوس ٿيو، تہ جنت ۾ اچا ان کان وڌيڪ ڇا هوندو. هر شيءِ ايڏي خوبصورت، جو خوبصورتيءَ جو ان کان وڌيڪ تصور ناممڪن. ڀتين تي نهيل نقش نگار، ڀتين جا شيڊ، صوفا، ميزون، هوٽل جون خدمتگار، انهن جا لباس، صوفي تي ويٺاسين تہ، ايڏو آرام ده صوفو اسان زندگيءَ ۾ نہ ڏٺو. ڇا گاديلن جي نرمي، ڇا ڪپڙي جي ملائميت، لسائي، ۽ رنگ. ٻانهن، پٺيءَ ۽ گوڏن کي آرام ڏيڻ جي خيال کان نهيل زاويا.

شو شروع ٿيو، بتيون وسايون ويون. بتيون وسائيون تہ مان عجب ۾ پئجي ويس. سوچيم تہ هيءَ سون جي تعداد ۾ ستارا آسمان مان لهي، اسان جي وچ ۾ رقص ڪري رهيا آهن، يا ايترا ٽانڊاڻا هن اطالوي نائيٽ ڪلب وارن پاليا آهن؟ ٿوريءَ دير کان پوءِ چوڌاري ۽ هيٺ مٿي نظر ڦيرائڻ سان معلوم ٿيو تہ اهو سڀ روشنيءَ جي ترتيب (Lighting arrangement) جو ڪمال هو. ڪنڊن پاسن ۾ روشنيون هيون، جن جي مٿان سنهڙن سوراخن وارا ڦرندڙ گولا، روشنيءَ کي ٽڪڻ وانگر اڇلائي ۽ نچائي رهيا هئا. انهن مان ايندڙ روشني ائين ٿي لڳي، ڄڻ ٽانڊاڻا ڪڏهن ٽيبل تي، ڪڏهن پنهنجي هنج ۾، ڪڏهن ڪلهن تي تہ، ڪڏهن سامهون ويٺل حسينہ جي وارن ۽ ڳٽن تي پيا ترڪن.

پروگرام ۾ ناچ بہ هئا، تہ جادوءَ جا کيل بہ. نچندڙ عورتن ۽ مردن جون پوشاڪون ڀپڪيدار ۽ انوکيون هيون. ناچ مغربي ۽ جديد هئا، جادوءَ جا کيل اهڙا هئا، جهڙا اسان وٽ مداري ڪندا آهن. خاص ڪري پروفيسر هاسا تند ياد آيو.

ان کان پوءِ اسان کي هڪ ٻيءَ نائيٽ ڪلب ۾ آندو ويو- هيءَ نائيٽ ڪلب تهخاني ۾ هئي. ڏاڪڻ لهندي ائين لڳو ڄڻ سوين سال قبل مسيح جي روم ۾ پهچي ويا آهيون. روشنيون جهڪيون، ڏاڪڻ جي ٻنهي طرفن ريلنگ تي، توڙي ڀتين تي ٿيل چٽسالي، ٽنگيل بت (Bust) توڙي بتيون: سڀ قبل مسيح زماني جا. هيٺ هال ۾ رکيل فرنيچر پڻ اهڙو ئي. اسٽيج تي هلندڙ ناچ بہ قديم.

ان ناچ جي ختم ٿيڻ تي، سيني ٽوئرسٽس کي اسٽيج تي اچي ناچ ڪرڻ لاءِ سڏيو ويو. گھڻائي مرد عورتون جوڙا جوڙا ٿي، سُر سان قدم ملائي نچڻ لڳا.. اسان ٿڪ سبب ناچ ڏسڻ جهڙا بہ نہ هئاسين. آخر رات جو دير دير سان هوٽل تي پهچي سمهي رهياسين.

ٻئي ڏينهن هوٽل کان سٽي ٽرمينل وارو پنڌ، ٽيٽن وارو سوٽ ڪيس گھليندي، منٽن ۾ طئہ ڪيوسين، جنهن جا اينڊي مهل ٽئڪسيءَ واري هزارين ليرا ورتا هئا. سٽي ٽرمينل کان ايئرپورٽ واريءَ بس ۾ چڙهي، روم جي اڏي تان الاٽاليا (Al Italia) جي هوائي جهاز ۾ لنڊن روانا ٿياسين.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

لــنـدن

جهاز لامارا ڏيندو، لنڊن تي لهندو ويو. ائين لڳو، ڄڻ ڪنهن سڄاڻ دوست کي قريب ايندو ڏٺو وڃان. شوڪت، لياقت، پاپي نجم، نور سومرو، منوهر، نصير، ۽ سائنس وابسته ٽيڻ ڪري ٻه ٽي پاپيون. سڀ هڪ هڪ ٿي اکين اڳيان ڦرندا ويا. اتلي ته اجنبي ملڪ هو، جتي نه دوست نه يار. لنڊن ۾ ڪي ٿي دوست، ڪئي يار آهن.

مون قمر کي مٿان هوائي جهاز مان ٿي ڏيکاريو. هيءَ ور وڪڙ کائيندڙ نيري ليڪ ٿيمس ندي آهي. هيءَ بگ بين (Big B'en) آهي. ۽ جهاز زمين کي ڇهيو.

هي ٿرو ايئرپورٽ کان ٻاهر اچي، ٽيوب ذريعي ارل ڪورٽ روڊ اسٽيشن تي آياسين، جتي اسانجي ڏانوَ جون غريباڻيون هوٽلون آهن. قمر کي اسٽيشن کان ٻاهر سامان سان ويهاري، مان هوٽل جي تلاش ۾ نڪتس. هڪ هوٽل جو بورڊ پڙهي اندر ويس. هڪ نوجوان ڇوڪرو هو، ان چيو ته سندس هوٽل ۾ جاءِ نه آهي. هن پنهنجي فون تان پروارين ٻن ٽن هوٽلن سان ڳالهايو. آخر هڪ هوٽل ۾ جاءِ ملي ويئي.

هيءُ همراهه، هوٽل ڏيکارڻ لاءِ اسان سان پاڻ گڏجي هليو. قمر کي ارل ڪورٽ اسٽيشن تي ورتوسين ته، هن پاڻ سامان کڻڻ شروع ڪيو. مون کيس ڏاڍو روڪيو، پر تڏهن به هو مشڪل سان ان تي وڃي راضي ٿيو ته هو فقط هڪ ٿيلهو کڻي، ۽ باقي سامان مان ۽ قمر کڻون.

پرسان ٿي واروڪ روڊ تي اسان جي هوٽل هئي. هن اسان کي ان هوٽل جي مالڪ جي حوالي ڪري، اسان کان موڪلايو. مان ۽ قمر دم بخود ٿي وياسين، ته نه ڄاڻ نه سڃاڻ، اسان الائي ڪهڙي ملڪ جا، پرَ هي انگريز، ڪيڏا نه همدرد، ڪيڏا نه مددگار آهن، جو هن ڇوڪري نه رڳو فونيون ڪري هوٽل بڪ ڪرائي ڏني، پر ان هوٽل تائين سامان به کڻائي هليو.

لنڊن ايئرپورٽ جو هڪ واقعو هاڻي ياد آيو. ايئرپورٽ تي بہ هوٽل بڪنگ جو ڪائونٽر آهي، مون ان ڪائونٽر تان معلومات وٺڻ چاهي. ڪائونٽر تي ويٺل ڇوڪري اڳ ۾ ئي هڪ ٻئي ماڻهوءَ سان ڳالهائي رهي هئي. مون تڪڙ ڪندي، سندن وچ ۾ پئي، سوال ڪيو. هن مون ڏانهن ڏسي مرڪي، تمام نرم، پنهنجائپ ۽ شرافت واري لهجي ۾ مونکي چيو، ”جي اوهان جو ڪم ايترو اهم آهي تہ، هن شخص کان اڳ مان توهانجو ڪم ڪريان، نہ تہ اوهان پنهنجي واري جو انتظار ڪريو.“

مون کي پگهر اچي ويو، ۽ ياد آيو تہ انگلنڊ (توڙي سڄي يورپ) ۾ هر ڳالهہ تي قطار هوندي آهي. جيستائين اڳيون شخص، پوريءَ طرح مطمئن ٿي قطار نہ ڇڏي، تيستائين پويون شخص چپ چاپ، صبر سان پنهنجي واري جو انتظار ڪندو. پوءِ اها هوٽل ۾ ماني کائڻ لاءِ ٽيبل بڪ ڪرڻ جي قطار هجي، سئنيما جي ٽڪيٽ جي قطار هجي، پوسٽ آفيس هجي، بس اسٽئنڊ هجي، ريلوي اسٽيشن هجي، يا شاپنگ سينٽر.

ان واقعي تي ايترو تہ شرمندو ٿيس، جو ڪائونٽر ڇڏي، سڌو ٽيوب ذريعي ارل ڪورٽ روڊ اسٽيشن تي پهتس. هوٽل جو ڪمرو ٺئڊو، پر آرام ده هو.

ٻئي ڏينهن ٽرئفلگر اسڪوائر تي وياسين. ڪئميرا جي سخت ضرورت محسوس ٿي. روم ۽ ڪئپري، بنا ڪئميرا جي گهمي سين. اتي هڪ بہ فوٽو نہ ڪڍيو، ان جو ڏاڍو ڏک ٿيو. سوچيو هيم تہ ڪراچي ايئرپورٽ تان ڊيوٽي فري ڪئميرا وٺندس. ڪراچي تہ ڇا، پر اٿينس ۽ روم جي ايئرپورٽ تي بہ ڪئميرا نہ ملي. روم شهر ۾ واندڪائيءَ وارو وقت قمر جي ڄڃن جي ڳولا ۾ گذري ويو. هاڻي خريداريءَ جي لسٽ موجب پهرين ڄڃن، پوءِ ڪئميرا ۽ پوءِ ٻي ڪا ڳالهہ هئي.

ٽيوب ذريعي، لنڊن گائيڊ جي مدد سان سڌو ٽرئفلگر اسڪوائر تي اچي لٿاسين.

ان چونڪ تي ٽرئفلگر ويڙهہ جي سورمي لارڊ نيلسن جو مجسمو آهي، جيڪو300 فوٽ ڊگهي مناري تي آهي. ان چونڪ تي هڪ وڏو ڦوهارو آهي، ۽ شينهن جو هڪ تمام وڏو مجسمو آهي. هزارين ڪبوتر پَرَ ڦڙڪائيندا

اڏامندا وتن ۽ چونڪ واريءَ قٽ پاٿ تي لهن ۽ اتان اڏرن. ان چونڪ تي بيٺل گهورڙيا ڪبوترن جو چوڳو وڪڻن، جيڪو ٽوئرسٽ هٿ ۾ جهلين، تہ ڪبوتر بي حجاب اجنبي ٽوئرسٽ جي هٿن، ڪلهن، ۽ مٿي تي وهن، ۽ اهو چوڳو کائن. فوٽوگرافر اتي بيٺا آهن، يڪدم ان نظاري کي ڪئميرا ۾ قيد ڪن ۽ پئي ڏينهن اهو فوٽو ٽوئرسٽ کان ائڊريس وٺي ڪيس موڪلي ڏين. ٽرئفلگر اسڪوائر کي جيڪر مان 'ڪبوترن جو چونڪ' چوان.

مون قمر کي چيڙائڻ لاءِ، اتي هڪ اڻ جاتل ٽوئرسٽ ڇوڪريءَ کي ياڪر پاتي، سائس فوٽو ڪيرايو، ۽ پوءِ تئين خريد ڪيل ڪئميرا سان مون قمر جو، ۽ قمر منهنجو فوٽو ڪڍيو.

ان چونڪ تي، سنڌ جي هار ۽ انگريزن جي فتح جو يادگار آهي. اهو آهي سرچارلس نيپئر جو مجسمو، جيڪو برطانيہ سرڪار نہ، پر نيپئر جي ذاتي دوستن چندو ڪري نهرايو آهي. (محمد بن قاسم واتگر سرچارلس نيپئر بہ سنڌ فتح ڪرڻ کان پوءِ پنهنجي ملڪ جي حڪومت جي عتاب هيٺ آيل هو.)

سنڌ جي شڪست جو يادگار، انگريزن جي فتح جو يادگار. اي سنڌ- تنهنجي شڪست جا اجا گهڻا يادگار نهندا- جا ڪڏهن تنهنجي فتح جو يادگار بہ نهندو؟

قمر جي جين جي ڳولا ۾ ارد گرد جيڪي بہ دڪان هئا، اُهي رلياسين. پر خدا قمر جو ڪو اهڙو قالب ناهيو آهي، جيڪو يگانو ۽ يڪتا آهي. مان سمجهان ٿو تہ قمر جي ڊِلائيءَ کان پوءِ اهو قالب ٽُي پيجي پيو، انڪري قمر جي قد بت ۽ فگر (Figure) جهڙي عورت دنيا ۾ ناپيد آهي. جين جي چيلهہ ۾ پوري تہ، پاچن ۾ ڍگهي. جي پاچن ۾ پوري تہ، ڊيگهہ ۾ لمبي، اها چيلهہ، پاچن ۽ ڊيگهہ جي ٽرقمي حل ٿي نہ پئي ٿئي. انڪري اهو ٿي روم وارو شعر 'ڪين ملي ڪا جين قمر جي' جهونگاريندي، اچي 'نئشنل آرٽ گئلري' جو در ورتوسين.

نيشنل آرٽ گئلري

انگريزن ڪمال جي قوم آهن. هنن نه فقط پنهنجي مُلڪ جي، پر دنيا جي هر ملڪ جي شاهڪارن کي هٿ ڪري، محفوظ ڪيو آهي. هتان جي ميوزمن ۽ آرٽ- گئلرين تي جيڪو پهرو آهي، اهو رڳو راڻيءَ جي بڪنگهام محل تي هوندو. چپي چپي تي ڪَرڙا محافظ، عقاب واريون اکيون ڦاڙيو بيٺا آهن. متان ڪو انهن تصويرن کي هٿ لائي، متان اهي انسان ذات جي عظيم ترين ۽ نفيس ترين حاصلات جا مظهر ضايع ٿي وڃن.

هن گئلريءَ ۾ دنيا جي هر مشهور ۽ اهم مصور جون تصويرون آهن. انگلنڊ جا ٽرنر ۽ ڪانسٽيبل، فرانس جو ماتيس ۽ اسپين جو پڪاسو، هالينڊ جا ريمبرانٽ، وان گوگ ۽ ريوبنس، اٽليءَ جو ليونارڊو ۽ رافئل. مطلب ته انگريزن هر ملڪ جو خزانو پاڻ وٽ محفوظ ڪيو آهي. وراڻڊي ۾ گهڙڻ سان سڄي گئلريءَ جو نقشو ڏسڻ ۾ ايندو.

هتي اٽليءَ جي فلاڻيءَ صديءَ جا شاهڪار آهن. فلاڻي نمبر هال ۾ فلاڻي ملڪ جي فلاڻيءَ صديءَ جي فلاڻن مصورن جون تصويرون آهن. ان ئي وراڻڊي ۾، گئلريءَ جي هر تصوير جو نقل، وڏيءَ توڙي ننڍيءَ سائيز ۾، معمولي قيمت تي ملي. ان کان سواءِ مصوريءَ جي فن تي ڪتاب به ملن. هر اهم مصور جي فن ۽ سوانح جي باري ۾ ڪتاب موجود.

ان گئلريءَ ۾ موجود مشهور مصورن جون تصويرون، ڪن ڪتابن ۾ اڳ ڏٺل هيون، جيئن ريوبنس (Rubens) جي پيتلَ سپاهي (Judgment of paris, Rape of Sibyls' Drunken Soldier) پر اصل ۽ نقل ۾ زمين آسمان جو فرق آهي. الائي ڪهڙي نادان جو شعر آهي:

خدا رکهي کہ تجهہ سي بهي حسين تصوير تيري هي.

مون کي ائين محسوس ٿيو ته، انهن تصويرن جا ڇپيل نقل، جيڪي مون ڪتابن ۾ ڏٺا هئا، انهن ۾ 5 سيڪڙو تاثر مس هيو، نقل ۾ 95 سيڪڙو

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

فن ختم ٿيو وڃي، نقل ۾ برشن جا اسٽروڪ، رنگ ملائڻ، رنگ جي وڌن ڏُہن ذريعي تاثر پيدا ڪرڻ– انهن جو مطالعو ناممڪن آهي.

اهڙي ٿي ٽرنر (Turner) جي تصوير هئي، شام جو تارو (Evening Star) ميرانجهڙي، نيري رنگ جي پس منظر ۾ ايرندڙ تاري جي جهڪي، ۽ سونهري روشنيءَ جو نظارو. تصوير پري کان ڏسو ته چئو شام جو تارو هاڻي ايريو آهي. ويجهو وڃي ڏسو ته معلوم ٿئي ٿو ته فنڪار اهو تاثر برش جي Strokes سان ڪيئن پيدا ڪيو آهي.

وانگ گوگ – ڊچ وان گوگ– ڪوئلي جي کاڻين ۾ مزدوري ڪندڙ وانگ گوگ– اڌ چريو وان گوگ – جڏهن 'گاهہ ۽ پوپٽ' (Grass and Butterfly) ٺو چٽي ته عجب ٿو لڳي. رنگ جا وڏا وڏا چُٽا (Patches) هڻي، رنگَن کي ملائڻ کان سواءِ ئي ڪنهن منظر يا پورٽريٽ کي تخليق ڪرڻ، هن جو ئي ڪمال آهي. هن جي راءِ موجب تصوير جو هر جزو رنگ جو هڪ ايڪو آهي، ۽ مختلف رنگن جي مختلف ايڪن جي ترتيب سان ئي تصوير جڙي ٿي. ان نموني جون تصويرون چٽڻ فن جي دنيا ۾ وڏو انقلاب هو. ان کان پوءِ ئي ڪيوبزم (Cubisim) ۽ تجريدي (Abstract) مصوريءَ جنم ورتو.

هڪ مصور ڪناليٽو جي تصوير، حقيقت پسنديءَ (Realism) جي دور جي بهترين تصويرن مان آهي. اها آهي، 'وينس جو هڪ نظارو' (A scene of Venice). وينس شهر جي ان نظاري ۾ جايون، جيئن اوري، تيئن وڏيون، جيئن پري تيئن ننڍيون. انهن جاين جو Perspective ايترو ته Exact آهي، جو هڪ هڪ در، دري، بالڪني، ونگ جو زاويو. هڪ هڪ ليڪ، هڪ هڪ نقطو ماپيل ۽ تڪيل توريل پيو لڳي– اها شيءِ جاميٽريءَ ۽ مصوريءَ، ٻنهي جي اونهي اڀياس کان سواءِ ناممڪن آهي.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

برٽش ميوزيم

برٽش ميوزيم گهمڻ هفتي، جو نہ، پر مهيني جو ڪم آهي. اسان ان لاءِ فقط هڪ ڏينهن رکيو. رڳو ان جي لئبرري ئي ويهي ڏسجي، ۽ ان جو مشرقي ادب جو شعبو ڏسجي، تہ بہ هفتا کپن. اسان ان ميوزم ۽ لئبرريءَ کي متاچرو ڏٺو. لئبرريءَ ۾ دنيا جي مشهور مصنفن جي مشهور تصنيفن جا قلمي نسخا موجود آهن. گهڻو ڪري هر جڳہ مشهور مصنف جا هٿ اکر هن لئبريءَ ۾ موجود آهن. انگريز عجيب قوم آهي. هنن وٽ جرمنيءَ جي ڪارل مارڪس، فرانس جي سگمنڊ فرائڊ، ۽ ويزالس، اٽليءَ جي ڊانٽي، ڪان ويندي سندن پنهنجي شڪسپيئر جي ڪتابن جا قلمي نسخا موجود آهن. آٽوگراف سيڪشن ۾ جڳہ مشهور اديبن، شاعرن، ۽ دانشورن جا هٿ اکر محفوظ ٿيل آهن. انهن ۾ وردس ورٿ، ڪيٽس، پوپ، ملٽن، ڪولرج (سڀ انگلنڊ جا شاعر) فرانسي شاعر فرانڪو ولان، فرانسسي ڏاهي روسو، مشهور اطالوي سنگتراش مائيڪل اينجلو، ڊچ مصور ريمبرانٽ، ۽ ٻين جڳہ مشهور هستين جا هٿ اکر محفوظ ٿيل آهن.

گهمندي گهمندي اچي انڊين گئلريءَ ۾ پهتاسين، جتي موهن جي دڙي مان لڌل ڪيتريون اصلي مهرون، ۽ پُتلا رکيل آهن. اصل قيمتي شيون هندستان وارن وٽ، ۽ برٽش ميوزيم ۾ آهن. اسان وٽ گهڻو ڪري انهن جا نقل (Replica) آهن.

تازو خيرپور ڪئمپسن جي آثار قديمہ جي ماهر نيلوفر ٻڌايو تہ، ورهاڱي وقت آثار قديمہ بہ ورهايا ويا- موهن جي دڙي مان لڌل 'نچڻي' (Dancing Girl) هندستان کنئي، ۽ ڪنگ پريسٽ (King Priest) پاڪستان- (اسان جي حصي ۾ وري بہ ڏاڙهيءَ وارو آيو.)

ميوزيم ۾ ڪيترائي مهاتما ٻڌ جا مجسما هئا، جن مان ڪن جا مهاندا چينين جهڙا، تہ ٽئڪسيلا مان لڌل مجسمي جا مهاندا يونانين جهڙا. جهڙو

ديس ٿهڙو ويس تہ ٻڌو اٿم، پر جهڙو ديس ٿهڙا مهاندا، اها منهنجي لاءِ نئين ڳالهہ هئي. مهاتما ٻڌ تي هر ملڪ جي ماڻهن پنهنجا مهاندا مڙهي ڇڏيا آهن. اتي مونکي هڪ يوناني فيلسوف جو قول ياد آيو: ”جي ڍڳن کي هٿ هجن ها، ۽ انهن کي خدا جي تصوير ٺاهڻ لاءِ چئجي ها، تہ هو ڍڳو ٺي ٺاهين ها.“

هر ملڪ جي ماڻهن مهاتما ٻڌ کي پنهنجي مهاندن ۾ ڍٺو. ان مان معلوم ٿو ٿئي تہ مهاتما ٻڌ کي ايترن سارن ملڪن جي ماڻهن پنهنجو ڪيو ۽ ساڻس عقيدت رکي. چون ٿا تہ دنيا ۾ جيترا مجسما مهاتما ٻڌ جا لڌا ويا آهن، اوترا ٻيءَ ڪنهن شخصيت جا نہ لڌا آهن.

برٽرنڊرسيل، پنهنجي آتو بايو گرافيءَ ۾، مهاتما ٻڌ کي تاريخ جو ڀهريون تمبر انسان سڏيو آهي. اهو انڪري، جو هن ڪيس (ٻڌ کي) نہ مڃيندڙن، ۽ ساڻس اختلاف رکڻ وارن لاءِ، ڪنهن بہ عذاب يا جهنم جي باري ۾ نہ ڳالهايو آهي ۽ نہ ئي انهن کي ننديو اٿائين.

مهاتما ٻڌ جا مختلف ملڪن جي مهاندن وارا مجسما ڏسي، شاهہ لطيف جو شعر ياد آيو:

ايڪ قصر در لک، ڪوڙين منجهس ڳڙکيون
جيڏانهن ڪيان پرک، تيڏانهن صاحب سامهون.

برٽش ميوزم ۾ ٻي دلچسپ گئلري آهي ’مصري گئلري‘ (Egyption Gallery):

ان گئلري ۾، مصر جي فرعونن جون مميون (Mummies) ٻن هزارن کان بہ مٿي سالن کان محفوظ پيون آهن مصري پنهنجي مُردن کي هزارن سالن تائين محفوظ ڪرڻ جي سائنس، اڄ کان ٻہ هزار سال اڳ ڄاڻندا هئا. ميوزيم ۾ مُمين جي ڪتبن جو ترجمو بہ لکيل هو، (اسان وٽ جيڪو مردو، خشڪ ۽ ڇن واريءَ زمين ڪري محفوظ رهجيو وڃي (اتفاقا) تہ ان جون تعريفون ٿينديون آهن– ان کي وڏو روحاني شخص مڃيو ويندو آهي، پوءِ هنن فرعونن، انهن جي جانورن ٻلين، ڪتن، ۽ پکين جي ممين جي باري ۾ اهي ڇا چوندا؟)

ميوزم ۾ نہ فقط انسانن جون، پر جانورن جون مميون پڻ موجود آهن،

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

۽ انهن جانورن جي ممين تي عجيب غريب ڪتبا لکيل آهن. لڳي ٿو تہ اهي جانور پنهنجي مالڪ فرعونن جا پاليل ۽ پيارا (Pets) هئا.

برٽش ميوزيم مان نڪري، هڪ هنڌ سنئڪ ڪائي، ڪجهہ پي، ڊاڪٽر شئڪل سان ملڻ لاءِ لنڊن يونيورسٽيءَ ڏانهن وڌياسين.

لنڊن يونيورسٽي برٽش ميوزيم جي پٺيان ٿي آهي- پنڌ ڪري يونيورسٽيءَ پهتاسين- يونيورسٽي جي آفريڪي، ايشيائي ۽ هندستاني ڊپارٽمينٽ ۾ ڊاڪٽر شئڪل جي آفيس پهتاسين. هو پاڻ موجود نہ هو- سندس خاتون سيڪريٽريءَ ٻڌايو تہ هو سياڻي ايندو- اسان ڪائنس شئڪل جي گهر جو فون نمبر پڇيو- هن ڏاڍيءَ نرمائيءَ سان اسان کان معافي وٺندي چيو، تہ هوءَ ڪنهن کي بہ شئڪل جي گهر جو فون نمبر نہ ٿي ٻڌائي سگهي- ڇو تہ هن کي اهڙي اجازت ناهي- مون ڪيس گهڻو ئي سمجهايو تہ، ”مان سندس سيت سمنڊ پار کان دوست آهيان.“

هن وري بہ معافي وٺندي چيو تہ ”اوهان نياپو لکي ڏئي وڃو- سياڻي هن کي ضرور ملي ويندو.“

مون پنهنجي هوٽل جي ائڊريس ۽ فون نمبر لکي سندس حوالي ڪيو- ۽ اسان مادام تساد کي ڏسڻ لاءِ اڳتي وڌياسين.

مادام تساڊ

جي محمود غزنوي هي بتخانو ڏسي ها، ۽ ڪيس جماليات جي حس (Aesthetic Sense) هجي ها ته، بت شڪنيءَ کان توبهه ڪري ها. هنن بتن کي ڀڃڻ لاءِ تيشيءَ يا متڪي جي ضرورت ناهي، هنن کي هٿ لايو ته رجي پوندا، ڇو ته اهي ميڻ جا بت آهن، سنگمرمر جا ناهن. فيض جو شعر آهي:

جيسي مغرور حسيناؤن کي برقاب سي جسم
گرم هاتهون کي حرارت سي پگهل جاتي هين

هن ميڻ جي بتن جي بتخاني جو بنياد هڪ خاتون مادام تساڊ وڌو. سڀ کان پهرين اها نمائش فلپس ڪرٽس جي نالي سان ٿي، جيڪو جرمن ڳالهائيندڙ ۽ سئٽزرلئنڊ جو رهاڪو هو.1770ع ۾ پئرس جي پئليٰ رايل ۾ پهرين نمائش ٿي، پوءِ مادام تساڊ، جيڪا ڪرٽس جي اڪيلي وارث هئي، تنهن اها نمائش ڪرڻ شروع ڪئي. 1835ع ۾ ان کي لنڊن جي بيڪر اسٽريٽ ۾، موجوده جڳهه تي آندو ويو.

بيڪر اسٽريٽ پهتاسين ته، ننڍي هوندي پڙهيل هاسي مل پيسي مل ناٿاڻيءَ جا جاسوسي ناول ياد اچي ويا، جن ۾ اڪثر بيڪر اسٽريٽ جو ذڪر هوندو هو. ان وقت ائين لڳندو هو، ڄڻ بيڪر اسٽريٽ ڪا وچتر جڳهه هجي، جنهن ۾ ڇپي ڇپي تي بدمعاش آرسين لوپن، رائمرڪيو، ۽ ويوفانگ ۽ جڳ مشهور جاسوس رابرٽ بلئڪ، شرلاڪ هومز، بلئڪ جي زال اميليا ڪارٽر، ۽ سندس شاگرد سمٿ ۽ بليڊيءَ جي تاڙ ۾ خوني، وچتر ۽ وگياني هٿيار کنيو بيٺا آهن. ائين به محسوس ٿيندو هو ته شرلاڪ هومز اوور ڪوٽ ۽ فيلٽ هئٽ پائي، پائيپ مان دونهان ڪيندو، هر شيءِ کي غور سان جاچيندو ٿو وڃي.

پر بيڪر اسٽريٽ ۾ اهڙي ڪا به ڳالهه نه هئي. اها هڪ ويڪري،

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

صاف سٿري، جديد، ۽ خوبصورت اسٽريٽ آهي. گهمندا گهمندا اچي مادام تساد وٽ پهتاسين.

اندر پيل ميڻ جي بتن کي ٺاهڻ جي فن مان رڳو سندن فنڪار ٿي واقف آهن. ڪمال اهو، جو ڊيوٽيءَ تي بيٺل پوليس وارو بہ ميڻ جو بت محسوس ٿئي، ۽ جڏهن چرپر ڪري، تہ پوءِ پنهنجيءَ غلطيءَ جو احساس ٿئي تہ مار، هيءَ تہ جيئرو جاڳندو ماڻهو آهي– ميڻ جو بت ناهي.

جي مائيڪل اينجلو جيئرو هجي ها تہ، سنگ مرمر، ڇيڻي ۽ متروڪ ٿئي ڪري، ميڻ جا بت ٺاهڻ لڳي ها.

هر بت جا وار اصلي (اصلي معنيٰ انساني) وارن جو رنگ مٽيچ ڪيل. اکيون شيشي جون، پر انهن جو رنگ بہ مٽيچ ڪيل. پرون ۽ چپر تہ معمولي ڳالهہ آهي، پاڻهن ۽ هٿن جي پٺين ۾ بہ وار پيل.

هتي ڏسو– شهنشاهہ ايران بيٺو آهي. پنهنجي شاندار شاهاڻي پوشاڪ ۽ رعبدار مهانڊن سان (پوشاڪ بہ اصلي ڪپڙن جي پهريل اٿس). هن پاسي پام جي بوٽي جي پرسان، بس اسٽاپ جي بورڊ وٽ، جڳ مشهور ائڪٽريس ’مارلن منرو‘، ڪلهي ۾ ٿيلهو لڙڪائي بيٺي آهي. ٻئي طرف انگلنڊ جو بادشاهہ، پنهنجي روايتي شاهي لباس ۾ پنهنجي خاندان سان بيٺو آهي. هوڏانهن جڳ مشهور مصور ’پڪاسو‘ چيڪ جي پتلون پايو ويٺو آهي. ڪٿي ’آلفريڊ هچڪاڪ‘ آهي تہ، ڪٿي ’محمد علي ڪلي.‘ هوڏانهن ’مهاتما گانڌي‘ سادي عينڪ پايو، کاڌيءَ جي پوشاڪ ۾ لٺ ٽيڪيو، جهڪيو بيٺو آهي.

اهي ميڻ جا بت، اصل جهڙا آهن، جن تي نقل جو گمان ئي نہ ٿو ٿئي. سنگمرمر جي بتن جا ڪپڙا ۽ وار بہ پٿر جا، پر هنن جا ڪپڙا ۽ وار اصلي. سندن رنگ بہ اصلي. مهاتما گانڌيءَ جي چمڙيءَ جو رنگ سانورو تہ، مارلن منرو جو گلابي.

مادام تساد جو ٻيو حصو آهي ’خطرناڪ ڪمرو‘ ان ۾ دنيا جي مشهور ظالمن جا بت آهن. اندر گهڙڻ سان اهڙو ماحول ٿو لڳي، جو پيٽ وٺيو وڃي. پيٽين جو رنگ ڪارو، روشني جهڪي، هيبت جو احساس وڪوڙيو وڃي.

ان حِصي ۾ گِلوٽين آهي، جنهن سان ماڻهن کي موت جي سزا ڏني ويندي هئي. ان جي ڪاٺ تي لڳل رت جا نشان اڄ تائين لڳل آهن، جيڪي ان ڪاٺ سان اِجهو هاڻي ڪيترن بدبختن جي سسي وڍي ويئي آهي.

هن بتخاني جي انتهائي ڪمال جو ’نڪتو‘ آهي ’ستل سونهن‘ هڪ حسين عورت (ميڻ جي) پلنگ تي ستل آهي؛ ۽ ساهہ کڻڻ سان سندس ڇاتي بہ هيٺ مٿي ٿي رهي آهي.

هن بتخاني ۾، دنيا جي مشهور شخصيتن جا بت رکيا ويندا آهن. انهن ۾ بادشاهہ، ملڪن جا ليڊر (جيئن چرچل، گانڌي) فنڪار، اسپورٽس مين، ائڪٽر، فلم ڊائريڪٽر ۽ موسيقار اچي وڃن ٿا. جي ڪا شخصيت اڳوڻيءَ کان وڌيڪ مشهور ٿئي ٿي تہ، ان جي جاءِ تي اِن نئينءَ شخصيت جو بت رکڻ کان اڳ اهو بہ سوچيو ويندو آهي تہ، ان شخص جي مهاندن ۾ ڪا خاص نادر ڳالهہ هجي، جيڪا فنڪارانہ لحاظ کان انوکي لڳي. يورپ ۾ واقعي اسلام خطري ۾ پئجي ٿو وڃي. بت پرستيءَ تي دل تہ روم ۾ ٿي هئي، هتي اچي ’بت گر پرستيءَ‘ تي دل ٿيڻ لڳي.

ٻاهر نڪتاسين تہ بيڪر اسٽريٽ تي ميرانجهڙي سانجهي هئي. راجوءَ سان پروگرام هو. فنچلي روڊ جي ٽرين پڪڙي اچي راجوءَ وٽ پهتاسين. راجوءَ اسٽيشن تي ڪليل پاڻهن سان اسانجو آڌرڀاءُ ڪيو، ۽ پنهنجي گهر وٺي آيو. اتي سندس گهر واريءَ ۽ والده کان سواءِ هڪ ٻيو همراهہ بہ مليو. منگسي- قرباڻٿو- مهمان نواز- سلجهيل خيالن وارو، ادب جو سٺو ذوق رکندڙ. سنڌ ۾ ساڻس ملاقات ٿيل نہ هئي. پڇاڻائين تہ منهنجي ننڍپڻ جي يار، محبوب علي منگسيءَ جو ڀائيجو آهي. سندس ذوق ڏسي مون کي ڏک ٿيو جو مون سندس لاءِ ڪتاب ڪين آندا هئا. ان سبب، جو ساڻس اڳ مڪاميلو نہ ٿيو هو. رات جو دير تائين ڪچهري هلي، سنڌ جون ڳالهيون، پراڻن دوستن جون، خاص ڪري اياز ۽ پٽيءَ (رشيد پٽيءَ) جون ڳالهيون. رات جو دير سان منگسي اسان کي وار وڪ روڊ جي هوٽل تي ڇڏي آيو.

روزانو صبح جو هوٽل ڇڏڻ کان اڳ، اسان لسيسٽر ڏانهن نور احمد سومري کي، ۽ ڪنگس لين ۾ شوڪت کي فون ڪندا هئاسين. نور سومرو

روز دانهون ڪندو هو، ”يا مان لنڊن اچان، يا توهان يڪدم لسيسٽر هليا اچو. هاڻ تو ڦاٽي.“ مان جواب ڏيندو هيومانس، ”اجا لنڊن ۾ دل جي تپاس ڪرائڻي آهي، ۽ پوءِ لنڊن گهمڻي آهي، ان ڪري ٻه ٽي ڏينهن صبر ڪر.“

ان ڏينهن معمول مطابق فون ڪئي سين تہ يڪدم چياٿين، ”اڄ شوڪت مون سان ڳالهايو هو، توهان تي ڪاوڙيو ويٺو آهي تہ، اوهان ڪيس اچڻ جو اطلاع ئي نہ ڏنو آهي.“

مون جواب ڏنو، ”روز فون ٿا ڪريونس، نمبر ملي ئي نٿو.“

هن پڇيو، ”ڪهڙو نمبر ٿو ڊائل ڪرين.“

مون ڊائري کولي نمبر ٻڌايومانس تہ هن چيو، ”بيوقوف آهين. ڪنگس لين جو ڪوڊ نمبر غلط ٿو ڊائل ڪرين، صحيح ڪوڊ نمبر هيءُ آهي.“

مون پنهنجي ڊائريءَ ۾ صحيح ڪوڊ نمبر لکيو. غلط نمبر يا مون کان لکجي ويو هو، يا شوڪت لکرايو هو.

يڪدم صحيح نمبر ڊائل ڪيم، يڪدم شوڪت ملي ويو. ڏاڍو ڪاوڙيل هو. چي، ”تون سومري کي روز فون ٿو ڪرين، مون کي اطلاع ئي نہ ڏنو اٿئي.“

مون مس مس وڃي کيس ٺڏو ڪيو، ”مائٽ، توکان مٿي پلا مون کي ڪير آهي. روز فون ڪندو هوس، ڪوڊ نمبر غلط لکيل هو.“

همراه اعتبار ئي نہ ڪري، جڏهن روبرو مليو، ۽ ڊائريءَ ۾ غلط لکيل ڪوڊ نمبر ڏيکاريومانس، تڏهن وڃي ٺريو. ان سان بہ ساڳيو پروگرام رکيم. دل جي تپاس ڪرائي، لنڊن مان واندو ٿي، پوءِ ڪنگس لين وڃبو.

ان صبح جو شڪل جي فون بہ آئي. هن پنهنجي گهر ۾ رات جي ماني‌ءَ جي دعوت ڏني. پنهنجي گهر جي ائڊريس ۽ فون نمبر بہ ڏنائين.

هوٽل مان نڪري، G.P. (جنرل پريڪٽيشنر) ڏي وياسين، جنهن رت تپاس لاءِ موڪليو، ۽ هارلي اسٽريٽ واري دل جي جڳ مشهور ماهر ڊاڪٽر اسپرويل سان اپائنٽمينٽ وٺي ڏنائين.

راجوءَ کي ساڻ ڪٺي، آڪسفورڊ اسٽريٽ آياسين. آڪسفورڊ اسٽريٽ شاپنگ جي خيال کان، يورپ جي بهترين جاين مان آهي. قمر جي جيڻ وڏو

مسئلو هو. رومر جي بزارن ۾ لنڊن جي ٽرئفلگر اسڪوائر تان ناڪام موٽيا هئاسين. راجو جين جي هڪ خاص دڪان تي وٺي ويو، جتي قمر جي جين ملي ويئي. جين هون ۾ ته هر لحاظ کان نيڪ هئي، پر رڱو ان جا پاچا ٿورا ڊگھا هئا. قمر ٽرائل رومر مان ٻاهر ايندي چيو، ”ڪمبخت انگريزياڻيون، سڀ ڊگھيون ٿينديون آهن ڇا؟“

پر اهو وڏو مسئلو نه هو، گهر اچي، پاچا ڪٽي، جين کي فٽ ڪرڻ مشڪل نه هو.

مون کي ڏاڍي خوشي ٿي، ۽ منهنجو رومر وارو شعر مڪمل ٿي ويو.

جهمريون پايو ڇيڄ وجهو–
ڳايو ڳايو – تاڙيون وڄايو–
نيٺ ملي وئي
نيٺ ملي وئي
جين قمر جي.

ڊاڪٽر شئڪل

ڊاڪٽر ڪرسٽوفر شئڪل انگريز آهي. لنڊن يونيورسٽيءَ جي آفريڪي ايشيائي، ۽ هندستان جي شعبي ۾ اسڪالر آهي. 1974ع جي فيبروريءَ ۾، ملتان مان لکيل سندس خط مليو هو، لکيائين:

’مان لنڊن يونيورسٽيءَ ۾ پنجابيءَ ۽ اردوءَ جو ليڪچرار آهيان، اڄڪلهه ملتان ۾ آهيان ۽ سرائڪيءَ تي ريسرچ ڪريان پيو. مان خيرپور اچي سچل سرمست جي مقبري تي وڃڻ چاهيان ٿو. ڦلاڻيءَ تاريخ خيرپور ايندس. منهنجي مدد ڪندا.‘

مقرر تاريخ تي مون وٽ پهچي ويو. ڊگهو، مضبوط، ۽ مرڪندڙ جوان، ايندي شرط مون سان چند سرائڪيءَ ۾ ڳالهائڻ شروع ڪيائين. ٻ، ڄ، ڏ ۽ ڻ جا اچار اهڙا ته صحيح ۽ چٽا ڪڍيائين، جو مان حيران ٿي ويس.

پڇيومانس، ”هتي اڳي ڪڏهن آيو آهين؟“

جواب ڏنائين، ”پاڪستان ۾ پهريون دفعو آيو آهيان.“

وڌيڪ حيران ٿي پڇيومانس، ”ته پوءِ سرائڪي ڪٿي سکيئه؟“

وراڻيائين، ”لنڊن يونيورسٽيءَ ۾.“

مان وائڙو ٿي ويس. لنڊن ۾ سرائڪي سکيل هن شخص جا اچار توڙي لهجو، سنڌ ۽ بهاولپور ۾ ٽيهن سالن کان رهندڙ مهاجرن جي اُچار ۽ لهجي کان گهڻو بهتر هو.

کيس پنهنجي لئبرريءَ ۾ وٺي آيس. هن منهنجا ڪتاب ڏٺا– ’سچل جو سرائڪي ڪلام،‘ ’ديوانِ بيدل‘، ’ڪليات خمل‘ هن ڇيو ته اهي سمورا ڪتاب پڙهيل اٿس، ۽ سندس ڊپارٽمينٽ جي لئبرريءَ ۾ موجود آهن. مون ساڻس انهن ڪتابن متعلق بحث ڪيو. هن انهن جي باري ۾ هڪ هڪ باريڪ ڳالهه ٻڌائي. مهاڳ ڦلاڻي لکيو آهي، ان ۾ هيئن لکيو اٿائين، شاعر ڦلاڻي هنڌ ڄائو، ڦلاڻن شاعرن جي ڪلام جو اثر قبول ڪيائين.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

مون دل ئي دل ۾ انگريز قوم کي سلام ڪيو.

مان ساٿس درازن وچي نہ سگهيس، جو ان زماني ۾ منهنجيءَ دل بدمعاشي شروع ڪئي هئي، ۽ ماهرن مڪمل آرام جو مشورو ڏنو هو. رشيد ڀٽيءَ ڪيس سنڀالي ۽ دلچسپ سات ڏنو. اتان ٿي موٽي آيو، ۽ ڪافي ڪچهريون ڪيائين. قمر جي مهمان نوازيءَ کان متاثر ٿي، لنڊن اچڻ جو چئي، موٽي ويو.

1975ع جي مارچ ۾، سنڌ صدين کان سيمينار جي افتتاحي اجلاس ۾ مليو تہ، چيائين، ”عجب آهي. مون کي اميد ئي نہ هئي ايترو تہ جلد ملاقات ٿيندي.“

۽ پوءِ اهو حسين خواب جهڙو هفتو، هو اسان سان گڏ هو. رباني، الطاف، ڀٽي، سراج، رشيد آخوند ۽ مون ساٿس، ۽ پارپولا (فنلئنڊ جي اسڪالر، جنهن موهن جي دڙي جي ٻوليءَ کي ڪمپيوٽر جي ذريعي حل ڪرڻ جي ڪوشش ڪئي آهي) سان خلاصيون تفصيلي علمي ۽ دوستاڻيون ڪچهريون ٿيون.

هن ’سنڌ صدين کان‘ سيمينار ۾، سرائڪي شاعريءَ تي هڪ زبردست مقالو پڙهيو، ۽ الوداعي دعوت ۾، منهنجي اصرار تي سرائڪيءَ ۾ تقرير ڪئي.

رات جو شئڪل جي دعوت هئي، سهوليت لاءِ راجوءَ کي گائيڊ ڪري ڪنيوسين، جيڪو اسان کي پنهنجي ڪار ۾، سندس گهر تائين وٺي آيو. روايتي انگريزي گهر، سهڻن گلن جي ننڍڙي باغ جو آڳنڊ. گهر ننڍڙو پر سليقي وارو. جنهن ۾ هر سهوليت موجود. شئڪل پنهنجي گهر واريءَ سان ملايو. سهڻي، سٻاجهڙي، سليقي واري. سندس ٻار بہ وڻندڙ ۽ پيارا آهن.

اسان ڪافي دير سنڌي ۽ سرائڪي ادب تي ڳالهائيندا رهياسين. مون کانئس پڇيو تہ ”هو سنڌ ڪڏهن ايندو.“ هن صاف چئي ڇڏيو تہ، ”هن دور ۾ تہ ناممڪن آهي.“ هن جي ڊنر ٽيبل تي، دير تائين ويٺاسين. رات جو هڪ لڳي ويو، پراڻيون يادون تازيون ٿيون. رشيد ڀٽيءَ جا ٽهڪ، ’سنڌ صدين کان‘ سيمينار جون ڳالهيون، سرائڪي ادب، اهي هئا اسانجا موضوع. من ڪڪرن وانگر هلڪا ٿي ترندا رهيا. هلڪڙا هلڪڙا ٽهڪڙا گونجندا

رهيا. شڪيل ٻئي ڏينهن لنڊن يونيورسٽيءَ ۾ سنڌس ڊپارٽمينٽ ڏسڻ جي صلاح ڪئي، پر شوڪت ۽ سومري جي وٽ ونان هئي، ۽ دل جي ماهر ڊاڪٽر سان بہ اپائنٽمينٽ هئي، ان ڪري اهو موقعو ماڻي نہ سگهياسين. شڪيل ڏاڍو پيارو دوست، محنتي اسڪالر، ۽ ذهين عالم آهي. انڪري نہ هن بيزاري ڏيکاري، ۽ نہ اسان ٿي اُتڻ جي ڪئي، ڳالهين ڳالهين ۾ اتن مان هڪ ٿي ويو، ۽ اسان مناسب سمجهيو تہ هاڻي ڪانئس موڪلايون. ٻئي دفعي ملڻ جي آس ڪٽي، ڪانئس موڪلايوسين.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

دل جي ڳالهه

1970ع کان منهنجيءَ دل بدمعاشي شروع ڪئي آهي. هڪ ڌڪ هٽي ته هڪ نه هٽي- به ٽي ٽڪڙا ڌڪ هٽي، خاموش ٿي وڃي. عجب مصيبت ٿي- مان ته پريشان ٿيس،پر قمر کي وڌيڪ ڳڻتي ٿي. حيدرآباد، ڪراچي، دل جي بيمارين جو قومي ادارو، وڏا وڏا ماهر سيني چيو، Moycardial Ischaemia آهي، مڪمل آرام ڪر. ڇهه ڇهه هفتا بستري تي، غذا رڳو شوروو. سڄي ڪائنات رڳو بيڊ روم، هڪ ڪمرو، جنهن مان سج لهي، ته به نه ڏسجي، ۽ جي اڀري، تڏهن به نظر نه اچي.

دل جي ان بدمعاشيءَ لنڊن ڏيکاري.

رت جي ٽپاس ڪرايم، ايڪسري ڪرايم. ان کان پوءِ هارلي اسٽريٽ ۾ دل جي بيمارين جي مشهور ماهر ڊاڪٽر اسپرويل وٽ ويس. ٺيڪ وقت تي سڏ ٿيو، اٿي بيهي ڏاڍيءَ گرمجوشيءَ سان هٿ ملايائين. اها گرم جوشي هر انگريز وٽ هوندي آهي، يا ڪاروباري معاملن ۾، ۽ يا اڳ جي واقفيت هجي. نه ته ڪلاڪ ساڳيءَ ريل ۾ ساڳيءَ سيٽ تي ويٺل به انگريز، هڪ ٻئي سان ڳالهائڻ ته پري، پر هڪ ٻئي ڏانهن نهاريندا به ڪونه.

ڊاڪٽر اسپرويل منهنجي هسٽري ورتي- اي- سي- جي (E.C.G) ڪئي، ۽ ٻڌايائين ته توکي اسڪيميا (Ischaemia) نه آهي- پر اجا به پڪ ڪرڻ چاهين ته (Angiography) ڪراءِ." شڪر ٿيو جو ايتري ۾ جان ڇٽي. دل جي خطرناڪ بيماريءَ جي وهم کان آجو ٿيس. انگريز ڊاڪٽر کي دل ئي دل ۾ دعائون ڏنم. ڊاڪٽر اسپرويل جي تشخيص جي تصديق برمنگهام يونيورسٽيءَ جي ڊاڪٽر سنگهه پڻ ڪئي. سگريٽ پيئڻ، گهمڻ ڦرڻ، کائڻ پيئڻ- موج ٿي ويئي.

ان کان پوءِ منگسيءَ سان پروگرام هو، هن ڪينگزنٽن گارڊن، وڪٽوريا آلبرٽ ميموريل، ۽ سرپنٽائين ڍنڍ جو پروگرام ٺاهيو هيو.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ڪينگزنٽن گارڊن، ساوٿ جو سمنڊ آهي. حد نظر تائين ڇهڇ سائي ڇٻر. وڏا وڏا، گھاٽا ۽ سهڻا وڻ. انگريز اتي موڪل (Holiday) ملهائڻ اچن، پاڻ سان آرام ڪرسيون کڻي اچن. آرام ڪرسين تي، يا ڇٻر تي ليٽي. يا ڪو ڪتاب پڙهن، يا رانديون ڪن، ڪي وري رڳو پنڪيون ڪائين. هيءُ ماڻهو ڪم به ڪري ڄاڻن ته عيش به. مان پانيان ٿو ته ڪم ۽ عيش جي توازن جي ڪري ئي هن قوم ترقي ڪئي آهي. ڪم وارا اٺ ڪلاڪ ڇڻ وانگر ڪم ڪندا. ان جو هڪ هڪ سيڪنڊ ايمانداريءَ سان ڪتب آڻيندا. ان کان پوءِ، يا هفتي جي پڇاڙيءَ (Week-end) تي پيئندا، ڪائيندا، دوستن سان ملندا، ڪلب ويندا، نچندا، مڇيون ماريندا، پڪنڪ ڪندا. نه ڪم جي وقت آرام جو خيال نه عيش وقت ڪم جي ڳڻتي. پر عجب اهو جو هو ڪم ڪي سواءِ ڪنهن Tension جي، کِلندي کِلندي ڪندا. جڻ اهو هنن لاءِ ڪا مصيبت ناهي، پر هڪ رواجي راند آهي، ۽ آرام ۽ عيش به اهڙيءَ وفاداريءَ سان ڪندا، جنهن سان ڪم ڪرڻ گهرجي. مون اسپتال جي پورٽرن کي ٽراليون ڌڪيندي مهل بيفڪريءَ سان سيٽيون وڄائيندي ڏٺو. هنن جي انهيءَ حرڪت تي نڪو نرسن منهن بڇڙو ڪيو، ۽ نه وري سرجن ڪاوڙيو.

رات جو ياد آيو ته E.C.G ڪرائڻ وقت مان پنهنجي روليڪس واچ ڊاڪٽر اسپرويل جي ٽيبل تي ڇڏي آيو هوس، پنهنجو ملڪ ته هو ڪونه جو فڪر ٿئي ته اها واچ ويئي. آرام سان ننڊ ڪئي سين، ٻئي ڏينهن فون تي خبر چار ورتي سين، ڊاڪٽر اسپرويل جي خاتون سيڪريٽريءَ ٻڌايو ته برابر واچ اتي پيئي آهي، سندس ڪلينڪ ۾ پهچي، رسيپشن مان فون ڪئي سين. خاتون سيڪريٽريءَ چيو ته مٿي هليا اچو. اسان جي لفٽ جو اچا دروازو مس کليو ته خاتون سيڪريٽري واچ هٿ ۾ جهلي بيٺل نظر آئي. اسان واچ وٺي، لفٽ مان ٻاهر نڪرڻ کان سواءِ ئي هيٺ آياسين. مون سوچيو: هنن ماڻهن کي پنهنجي ۽ ٻين جي وقت جو ڪيڏو قدر آهي.

شاپنگ

شاپنگ هر عورت لاءِ ڪمزوري، ۽ هر مرد لاءِ بيزاري آهي. شاپنگ- سا بہ لنڊن جي آڪسفورڊ اسٽريٽ ۾، جنهن کي Shoppers paradise چوندا آهن. قمر ڇڻ جيئري جاڳندي جنت ۾ پهچي ويئي. هئرڊس ۽ سيلفرجز لنڊن جا وڏي ۾ وڏا شاپنگ سينٽر آهن. پنج ماڙ- سئيءَ کان وٺي موٽر تائين، هر شيءِ مُوجود. اندر خوبصورت ڇت جو باغ (Roof Garden) ۽ ريسٽوران. جي ٽڪجي پئو تہ اتي وڃي ساهي پٽيو. ٽيهن روپين کان وٺي، هزار رپين جي ٿاءِ موجود. غريب امير کي پنهنجي پنهجن جي کيسيءِ پسند آهر شيءِ مليو وڃي.

انهن ڏينهن ۾ سيل (Sale) هجڻ سبب انهن دڪانن تي ڪلهي گس جيتري رش هئي. هر هر قمر کان قطار ۾ بيهڻ وسري وڃي، شيءِ چونڊي، ڪٽي، سڌو ڪائونٽر واري جي آڏو. خبر تڏهن پويس، جڏهن ڪائونٽر وارو يا قطار ۾ بيٺل ڏيان ڇڪائينس، تڏهن مس مس وڃي ڳالهہ سمجهہ ۾ وهيس.

انگريز هر معاملي تي قطار لڳائين. بس هجي يا ريل، هوٽل هجي يا سئنيما. مان سمجهان ٿو تہ چمتدا ۾ مرندا بہ قطار ۾ هوندا. ايڏي نظم جي ڪري (Discipline) (جيڪو اسان رڳو قائدِ اعظم جي اصولن ۾ پڙهيو آهي، ڏٺو هرگز ناهي) نہ ڪنهن جي حق تلفي ٿئي، نہ ڪو دنگو فساد ٿئي، ۽ نہ ئي وريہ ڪا دير ٿئي. هر ڪو ڪم سولائيءَ ۽ سيبتائيءَ سان جهٽ ۾ اڪلي وڃي. ڏاڍو سو ڳابو واري ڪار اسان وٽ ئي آهي."

قطار تي هڪ ٻي ڳالهہ ياد آئي: مان ۽ شوڪت يوسٽن ريلوي اسٽيشن تي لٿاسين، ٽئڪسيءَ جي اسٽئنڊ تي قطار ايتري تہ ڊگهي هئي، جيڪا اسان وٽ ڪنهن سنيءَ فلم جي پهرئين ڏينهن جي پهرئين شوَ تي لڳندي آهي (ٿرڊ ڪلاس جي دريءَ تي). مون ايڏي ڊگهي قطار ڏسي شوڪت کي چيو،

”مائٽ مري وياسين، هتي تہ ڪلاڪ لڳي ويندا.“

شوڪت چيو، ”مائٽ گهبراءِ نہ اها قطار اجهو منٽن ۾ تي ختم ٿئي.“

اسان وچي ان فرلانگ ڏيڍ ڊگهي قطار جي پڇڙي ۾ بيٺاسين. قطار جي اڳتي وڌڻ جي رفتار ڪافي تيز هئي. ٽئڪسي آئي، در کولي ماڻهو ويٺو، در بند ٿيو، زين، ٽئڪسي وئي. وري ان جاءِ تي ٻي ٽئڪسي. واقعي شوڪت جي چوڻ موجب منٽن ۾ فيصلا ٿي ويا.

سيلفرجز ۽ هئرڊس قمر لاءِ روانو معمول ٿي پيا. جيترا بہ ڏينهن لنڊن ۾ هئاسين، اتهن جي زيارت ڪرڻ، ۽ عقيدتمنديءَ طور هزار بہ نذر رکڻ سندس لاءِ ثواب هو.

هڪ ڏينهن مزيدار واقعو ٿيو. اسان کي پارس، مارئيءَ ۽ سرمد لاءِ واچن جي ضرورت هئي. سئلفرجز جي واچن واري سيڪشن ۾ وياسين. واچون پسند ڪيونسين، ڪائونٽر تي هڪ ايشيائي بيٺل هو. مهاندا هند و پاڪ جي ماڻهن جهڙا هئس. سندس هٿ ۾ هڪ واچ هئي، ان کي هر هر اٿلائي پٿلائي ڏسي، هر ڪرائيءَ ۾ پائي، اوريان پرتان ان جو جائزو وٺي، هر تريءَ تي رکي، ان جي تور ڪرڻ جي انداز ۾ هٿ کي هيٺ مٿي ڪري. اهو عمل پندرهن ويهہ منٽ جاري رهيو. ڪائونٽر تي بيٺل سيلس گرل ڊنل هرڻيءَ وانگر ٿي لڳي، پر عقاب وانگر اکيون واچ ۽ ان ماڻهوءَ ۾ اٽڪيل هيس.

قمر مون کي چيو، ”يا چريو آهي يا چور. موقعو وٺي واچ ٽڳائي ويندو.“ مون بہ ائين سمجهيو. آخر بيزار ٿي، مون ڪائونٽر واريءَ کي چيو، ”هي جينٽلمئن (انگلنڊ ۾ هر ماڻهو شريف ماڻهو آهي، جيستائين ان جي برعڪس ثابت ٿئي) فيصلي ڪرڻ ۾ دير وٺندو، مهرباني ڪري توهان اسان کي اڳ ۾ اڪلايو.“

هن تمام نرميءَ سان انڪار ڪندي چيو تہ، ”پهرين هن جو وارو آهي، اوهان انتظار ڪريو.“ پر اکيون هن ۾ ئي کتل هيس.

آخر بيزار ٿي ڪائونٽر واريءَ کيس مرڪي، تمام نرم ۽ وڻندڙ لهجي ۾ چيو، ”اوهان ڏاڍي دير لڳائي آهي. جي دل ۾ نہ کيو تہ مهرباني ڪري واچ ڪائونٽر تي رکو.“

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

هو هڪو ٻڪو ٿي ويو، ۽ واچ ڪائونٽر تي رکي گولي ٿي ويو. انگريز، تميز، اخلاق ۽ رواداري ڪڏهن به هٿان وڃڻ نه ڏين. جي چور ڪي چوري ڪندي پڪڙين ته به ڏاڍيءَ نرميءَ، اخلاق ۽ شرافت سان ڪيس چون، ”ڏسو جينٽلمئن، اوهان چوري ڪري رهيا آهيو.“

اهي شاپنگ سينٽر نه فقط خريدارن جي جنت آهن، پر عام معلومات حاصل ڪرڻ جون جايون پڻ. اتي بازار جي اگهن کان سواءِ گهر کي صاف رکڻ جا سامان، ڪاٺي بنائڻ جا اوزار، بجليءَ جي گوناگون اوزارن سان واقفيت ٿئي ٿي.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ليسٽر ڏانهن

جنهن ڏينهن ليسٽر ڏي وڃڻو هو، ان ڏينهن صبح سان برسات پوڻ شروع ٿي، دل بهار بهار ٿي وئي. برساتين جي بغل ٿيلهن جو بار، جيڪو گهٽيءَ گهٽيءَ ۾ کڻي ٿڪا هئاسين، اڄ انهن کي پائڻ جو سونهري موقعو ملندو ۽ انهن بغل ٿيلهن جا ٽُڪ ٿي لهي پوندا. مون قمر کي چيو، ”ليسٽر ڏانهن هلڻ وقت برساتين وارو ٿيلهو نه وسارجانءِ. ڏس، برسات شروع ٿي وئي آهي.“

نور سومري جي فون تي فون هئي. نه رڳو هن جو هانءُ ٿي ڦاٽو، پر اسانجو پڻ. مگسيءَ جي ڪار هئي، اها ليسٽر ڏي ويندڙ شاهراهه تي آسي، نوي ۽ سو ميل جي رفتار سان ڊوڙڻ لڳي. مون کي اچي ڊپ ورتو، مون مگسيءَ کي چيو: ”بارش ٿي پوي، متان ڪار سلپ ڪري، ان ڪري رفتار گهٽاءِ.“

مگسيءَ کلي اڃا به ايڪسيليٽر تي زور ڏنو ۽ چيائين، ”هتان جا رستا سلپ پروف آهن، تون گهٻراءِ نه.“

۽ پوءِ هڪ دفعي هيٺ لهي مون رستي کي جاچي ڏٺو ته واقعي رستا ايڏا ته کهرا آهن جو ڪار سلپ ٿيڻ جو امڪان ئي ناهي. رستي ۾ لوهه جا ٽڪر ڏامر سان گڏ پيل هئا.

وات تي کلندا ٽڙندا، ٿهڪ ڏيندا هلياسين. ڪافيءَ جي ضرورت ٿي. گاڏي سروسز (Services) تي روڪي، برساتيون کڻي، هيٺ لٿاسين. مينهن بند ته نه ٿيو هو، پر ٿڌهن به معمولي ڦڙ ڦڙ هئي– اسان برساتيون پائڻ شروع ڪيون ته دوستن وٽي ٿهڪ ڏنا، چياڻون مينهن ڪيترو آهي جو برساتيون ٿا پايو. چارّ قدم ته ڪيفي آهي، ۽ اسان هڪا ٻڪا ٿي وياسين، ۽ برساتيون ٻانهن تي لڙڪائي ڪيفي ۾ داخل ٿياسين.

برطانيه ۾ هر وڏي شاهراهه تي، اٽڪل ٽيهن کان پنجاهه ميلن جي

مفاصلي تي سروسز آهن، جتي پيٽرول پمپ، عاليشان ڪيفي ٽيريا، ننڍو شاپنگ سينٽر، صاف سٿرا باٿ روم، پبلڪ ٽيليفون، موٽر پارٽ ۽ گاڏين جي مرمت جا دڪان، مطلب تہ شراب کان سواءِ ضرورت جي هر شيءِ موجود. شراب انگريز نہ، جو هن ملڪ ۾ پي پيئڻ کان وڌيڪ پي، گاڏي هلائڻ منع نہ، پر گناهہ عظيم آهي ۽ ان جي سزا ڏاڍي سخت آهي. (قتل ڪا نہ، پر ڊرائيونگ لائسنس ڪئنسل ٿي ويجي.) ماڻهو معذور ٿيو وڃي ۽ وتي بسون ۽ ريل گاڏيون تاڙيندو.

پوليس ايتري تہ خبردار آهي، جو پري کان تاڙي وجي تہ پيتل آهي. يڪدم ڪيس روڪي هڪ ڪيميائي پدارٿ لڳل ڦوڪڻو ڦوڪائين. جي ساهہ ۾ الڪوهل گهربل مقدار کان وڌيڪ هجي، تہ ان ڦوڪڻي جو رنگ يڪدم بدلجي وجي، ۽ همراهہ کي سوگهو ڪري ڇڏين.

ڪافي پي، برساتين پاڻ جي آس دل ۾ ڪٽي، ڪيفي مان ٻاهر نڪتاسين، مينهن بلڪل بند ٿي چڪو هو.

ليسٽر وارو رستو، برطانيہ جي حسين ترين شاهراهن مان آهي. برچ ۽ اوڪ وڻن سان جهنجهيل، حد نظر تائين ساوڪ. جبل، لاهيون، چاڙهيون، ور وڪڙ، سڀ ساوا. هڪ هڪ وڪڙ سهڻو، هڪ هڪ چاڙهي حسين، هڪ هڪ لاهي خوبصورت. چاڙهي چڙهو تہ هيٺ سايون ترايون ۽ ميدان. ٻنين ۾ متاريون، سهڻيون ڳاڙهيون ڍڳيون، ڪنڌ هيٺ ڪري، ڳاهہ چري رهيون هيون. ڏٺن جا ڌڻ، انهن ڏٺن کي ڪنڌ هيٺ ڪري چرندو ڏسي مون کي محسوس ٿيو تہ ورڊس ورٿ جي ذهن ۾ اها سٽ ڪيئن سرجي هوندي تہ:

There are forty feeding like one.

ليسٽر ۾ يادگار رات

منجهند جو ٻي وڳي ڌاري ليسٽر پهتاسين. ليسٽر جو شهر مغرب ۾ مشرق آهي. هتي هندستاني ۽ پاڪستاني، انگريزن ڪان گهڻا آهن. شهر ۾ گهڙڻ سان ئي اهو احساس ٿو ٿئي، جڻ هيءُ يورپ ناهي، پر هند پاڪ ننڍي کنڊ جو ڪو شهر آهي. رستن تي اسڪرٽن ڪان وڌيڪ ساڙهيون نظر اينديون. بازار ۾ سنبوسن، دهي ٻڙن ۽ سيخ ڪبابن جا دڪان. هندستاني ساڙهين جا ڪئي وڏا وڏا شاپ. سئنيمائن ۽ رستن تي پارتي فلمن جا پوسٽر. هتان جي سئنيمائن ۾ گهڻو ڪري پارتي فلمون هلن. هتي پان، مٺائي ۽ سنيون به مليو وڃن. هن شهر ۾ قدم رکڻ سان ياد ئي نه رهيو ته ڪو اسان يورپ ۾ آهيون. نور سومرو، هاڻ وِي جي شهر ۾ داخل ٿيڻ واري هنڌ اسان جو منتظر هو. هن جو هاڻ به تي ڦاٽو ته منهنجو به- اسان ٻنهي جون اکيون مليون، ۽ پوءِ سينا. ٻانهن هڪ ٻئي کي جڪڙي ڇڏيو.

هن جي ڪار اسان ڪان اڳيان هلي اسان جي رهنمائي ڪئي. اسان ٿامپسن ڪلوز، رشي ميڊ ڪان ٿيندا، سندس جاءِ تائين پهتاسين.

نور سومري جي گهر وڏو انبوهه هو. اهو Rendez Vous منهنجي حياتيءَ جو بهترين Rendez Vous هو. سالن ڪان وڇڙيل دوست موجود هئا. منوهر، وڏا وڏا ٺهڪ ڏيڻ وارو منوهر. وڏا وڏا بجا ڏيڻ وارو، ۽ وڏا وڏا بجا کائڻ وارو منوهر. منوهر ويهن سالن ڪان پوءِ نظر آيو. ساڳيو حليو، چنچل، بي تڪلف، ڦرياٽو. سندس زال، امڙ (جيڪا ڪياني مينشن حيدرآباد ۾ تقريباً روز اسان کي لنچ کارائيندي هئي) ۽ پيءُ. نصير جماٽي، ۽ سندس ٻه ٻار. آدم ۽ آئرن مانچسٽر ڪان آيا هئا. شوڪت به انتظار نه ڪري سگهيو، ڪنگس لين ڪان آيو. شوڪت - دل وارو شوڪت، دل ڦينڪ، پلي ٻواءِ، دلبر دوست- ٻکين پئجي وياسين. پيئندا، کائيندا، هڪ ٻئي کي وڏا بجا ۽ هلڪيون گاريون ڏيندا، مانيءَ جي ٽيبل تي پهتاسين.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

رات جو وري محفل ٿي. سومري ۽ منوهر جون مائرون اسان کي ايڏو بي تڪلف ۽ موڊ ۾ ڏسي، عجب ۾ پئجي ويون. نور سومري، منوهر کي اک هنئي. منوهر پنھنجي ڪار جي ڊگيءَ مان ’ٽانڪ‘ ڪڍي آيو. ۽ پنھي ڪراڙين کي پياريائين. چيائين اوهان کي طاقت ڏيندو.

اڌ ڪلاڪ ڪن کان پوءِ نور سومري جي امڙ چيو، ”ابا مون کي الائي ڇا ٿو ٿئي. ڪن گرم ٿيندا ٿا وڃن.“

کلندي کلندي کيس سمجھايوسين ”امان، طاقت جي دوا جو آهي، نيٺ تہ اثر ڏيکاريندي.“

مون منوهر کان پڇيو، ”تنهنجي پيڻ پشپا اڄڪلهہ ڪٿي آهي.“

منوهر پهرين وڏو ٽهڪ ڏنو، ۽ پوءِ ٻجو ڏنائين، پوءِ هلڪي گار ڏيئي چيائين، ”سڃاڻين نہ ٿو، هيءَ ڪير آهي؟“ هن هڪ سمارٽ ڇوڪريءَ ڏي اشارو ڪيو.

مون ان ڇوڪريءَ ڏي نهاريو، غور ڪرڻ کان پوءِ ان ۾ پشپا جا ڪجهہ ڪجهہ مهانڊا نظر اچڻ لڳا، ۽ يڪدم چيم ”اڙي – ها.“

سوچيم، هيءَ پشپا، جيڪا ويهہ سال اڳ ايل- ايم- سي ۾ هڏن جو پڃرو هوندي هئي، اها ڪيڏي نہ صحتمند ۽ سمارٽ ٿي پيئي هئي. ويهہ سال، وڏو عرصو آهي.

اسان جي ليسٽر پهچڻ کان وٺي، ليسٽر ڇڏڻ تائين پاپي مسز سومرو خاموش رهندي هئي. سڄو وقت ويٺي بہ گڏ هوندي هئي، خدمت بہ دل ۽ قرب سان ڪندي هئي، پر ڳالهائي نہ جهڙو. ائين پئي محسوس ٿيو تہ هوءَ ڳالهائڻ گهٽو ٿي چاهي، پر ڳالهائي نہ ٿي.

ڪنهن ڳالهہ تي مون شوڪت کي چيو، ”تون تہ ڪا وڏي چپ آن.“ پاپيءَ موڏي ۽ شوڪت ڏيٖ گهوري ڏنو، ڏاڍي عجب مان، پر وري بہ چپ هئي.

ويهن سالن جي وڇڙيل يارن رات جو ٽين وڳي تائين هلا گلا ڪيو. عابده پروين، علڻ فقير، ۽ نارو ڀڳت جا ڪئسيٽ وڄائي ڊانس ڪئي. هڪ ٻئي کي ڏک ڏوراپا ڏنا ويا، دلين جا راز سليا ويا، وطن جا حال ڪيا ويا، وطن جي زخمن تي ڳوڙها ڳاڙيا ويا، دل جا دونهان ڪڍيا ويا. ڪجهہ ٿهڪ

ڪجهہ ڳوڙها، اهي ئي تہ سنگت جو سرمايو آهن. ڏکن سکن جي دوستي ئي دوستي آهي. کائڻ پيئڻ، گهمڻ ڦرڻ بہ سنگت ساڻ لاءِ ضروري آهي، پر سنگت جو بنياد آهي ڳوڙهن ۽ ٽهڪن جو ساٿ، ڏک سک ونڊڻ ورهائڻ.

برمنگهام يونيورسٽيءَ جي دل جي شعبي جو ماهر، جڳ مشهور ڪارڊيالاجسٽ، ڊاڪٽر سنگهہ، منوهر جو گهرو دوست آهي. منوهر ۽ پين سيني دوستن جي صلاح بيٺي پنهنجي متعلق ان سان بہ مشورو ڪيان. پروگرام اهو بيٺو تہ ٻئي ڏينهن، اسان شوڪت سان ڪنگس لين (Kings Lynn) ويندا سين، ۽ منوهر ڊاڪٽر سنگهہ کان اپائنٽمينٽ وٺي اسان کي اتي فون ڪندو.

ٻئي ڏينهن ننڊ مان اٿيس تہ، نور سومرو سويل ئي ڊيوٽيءَ تي واروڪ لاءِ نڪري ويو هيو. شوڪت اڃا نہ جاڳيو هيو. پاپيءَ مسز سومرو ماني ٻئي تيار ڪئي، امان ۽ قمر سان ڳالهيون وٺي ڪيون.

رات جو اسان ڳالهين ڳالهين ۾ ڪرڪيو هيو تہ هن ملڪ ۾ پاڪستاني سڏائڻ وڏي مشڪل کي منهن ڏيڻ آهي، ڇو تہ انگريز خاص ڪري پاڪسانين کان متعصب آهن. ڪجهہ پنهنجي تعصب سبب، ڪجهہ اسان جي ملڪين جي افعالن ڪري. امان کي ان ڳالهہ جو ڏاڍو فڪر هيو. ويٺي ويٺي قمر کي چيائين، ”امان، پوءِ ان جو نالو ڇو نہ ٿا مٽائن؟“

قمر پڇيو، ”ڪنهنجو نالو امان؟“

چيائين، ”انهيءَ پاڪستان جو ٻيو وري ڪنهن جو. انگريز ان کان نفرت ٿا ڪن تہ پوءِ نالو مٽائي ڪري سنڌ رکن. اسان پاڪستاني ئي نہ سڏائينداسين تہ هي مٺا انگريز نفرت ڪيئن ڪندا؟“

هاڻي امان کي ان مسئلي جي اهميت ڪيئن سمجهايون تہ نالي مٽائڻ سان ملڪ نہ مٽبا آهن.

نور تي ڏاڍي ڪاوڙ هيس، پر ان کان وڌيڪ منوهر تي. چيائين، ”ابا، ان منور (منوهر) جو منهن ڪارو ٿئي. پنهنجو تہ منهن ڪارو اڳ ۾ ئي اٿس، پر منهنجي پٽ (نور) جو بہ هٽي منهن ڪارو ڪري ڇڏيو اٿائين.“

قمر پڇيس، ”امان اهو ڪيئن؟“

چيائين، ”امان، مونکي دلبو ڏئي هتي وٺي آيو تہ توکي حج

ڪرائيندس. ۽ هتي مون کي رلائي ڇڏيائين."

امان خبرون ڪندي رهي، پر پاپي بدستور خاموش رهي. بهرحال، منجهند جي ماني کائي، شوڪت جي مرسيڊيز ۾ ڪنگس لين روانا ٿياسين.

ڪنگس لين واري شاهراهه، وڻڪار واري شاهراه آهي. ڊگها ڊگها، ڇهڇ ساوا وڻ، ڇيڇ ساوا پٽ. ايڪڙن ۾ گلابن جا کيت. حد نظر تائين سرخ گلاب. "آتشِ گل" واري تشبيهه اتي سمجهه ۾ آئي، سج لهڻ وقت، هڪ ننڍي ڳوٺ جي پب ۾ ترسي ڪجهه سنئڪ ورتاسين ۽ جوا جي مشين تي قسمت آزمائي ڪئي سين. ڳوٺن جون پب انگلنڊ ۾ شهرن جي پب کان وڌيڪ سينگاريل، سهٽيون ۽ سانتيڪيون هونديون آهن.

مون شوڪت کي چيو، "هتي ته نور سومري لاءِ مزو آهي. جوا جي مشين هر هنڌ موجود. ڪيفي هجي يا پب، بيچ (Beach) هجي يا ڪلب، اسٽيشن هجي يا سئنيما، هر هنڌ جوا جي مشين موجود، پئسا وجهو تصويرون ڦرن، ڪانٽو هڪ تصوير تي بيهي. جي لڳايل پئسا ان تصوير تي آهن ته ڪڙ ڪڙ ڪري مشين مان ڪٽيل پئسا نڪرندا. نه ته اوهان جا مشين ۾ وڌل پئسا به گم.

جوارين تي سنڌيءَ جو هڪ محاورو نهڪي ٺو اچي. اهو آهي 'ٻچيءَ کي قبر تائين آسرو.' هر جواري مرڻ گهڙيءَ تائين داءُ لڳائيندو آهي، ان آسري ۾ ته متان هن داءُ ۾ هو لکاپتي بڻجي وڃي. مون کي پئسن جي داءَ کان دل جو داءُ پسند آهي.

دل جي بازيءَ تان اگر دل به کٽي ويندا سين
ويندي ويندي به ڪوئي داءُ هٽي ويندا سين.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ڪنگس لين

راتِ جو نوين وڳي ڌاري، ڪنگس لين ۾ لياقت جي گهر پهتاسين.
رات جو ڊرائيونگ ۾ ذرو به تڪليف نه ٿي. رستي جي هر ٽرئڪ (Track) کي ڪئٽس آءِ (Cats Eye) (چمڪندڙ ٽڪن) جي ذريعي روشن ڪيو ويو هيو. جي انچن جو جهاڪو هجي ته به ميلن ڪان اڳ ڏهه 'خبردار' جا چمڪندڙ بورڊ هجن. بورڊ پڙهي ائين لڳو ڄڻ اڳيان ڪا وڏي ڪاهي آهي، پر جڏهن جهاڪي تي پهچجي ته انگريزن جي فضول خرچيءَ تي کِل اچي. معمولي جهاڪي لاءِ ايڏا ۽ ايترا بورڊ ٿا هڻن. شوڪت ٻڌايو ته ان معمولي جهاڪي جي ڪري جي ڪو حادثو يا نقصان ٿئي، ته انگريز دعويٰ ڪري، سرڪار کان لکين پائونڊ ڀرايو وٺن.
لياقت جو ڪنگس لين وارو نئون گهر ڪشادو ۽ سهڻو آهي، سندس دل وانگر. اتي ڀاڀي ناهيد (مسز شوڪت) ڀاڀي نجمه[1] (مسز لياقت) شهزاد، سنڌو، ۽ سورٺ (شوڪت جا ٻار) موجود هئا. ائين لڳو ڄڻ پنهنجي ئي گهر ۾ آيا آهيون.
ڪلاڪ به حال احوال ڏنوسين، ۽ پوءِ سمهي پياسين. صبح ٿيو ته قمر پنهنجي مرغوب مشغلي شاپنگ لاءِ تيار. ڀاڀي ناهيد ڪان وڌيڪ 'شاپنگ گائيڊ' انگلنڊ ۾ نه ملندي.
لنڊن جي مقابلي ۾ ڪنگس لين جو شهر تمام ننڍو آهي، پر خوبصورت. ان جي بزار به ننڍي ۽ سهڻي آهي. قمر ۽ ناهيد شاپنگ جو شوق پورو ڪنديون رهيون، ۽ مان ۽ شوڪت آهستي آهستي، پنيان پنيان (Window Shopping) ڪندا رهياسين. ڪجهه ٽڪ ٿيو ته ريسٽوران ۾ ڪافي پيتي سين. وري هنن جي شاپنگ شروع.
شام جو رور ويو (River View) ريسٽوران تي آياسين، جيڪو نديءَ

1. عرف جمناخاله (شوڪت جا ٻار ائين چوندا اٿس.)

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

جي ڪناري تي آهي. هيءُ ريستوران جهڪين روشنين وارو، قدري اونداهو، ۽ قدامت جو نمونو آهي. انگريز قدامت پسند نہ، پر ذري گهٽ قدامت پرست آهن. هو قديم نوادرات (Antiques) پنيان ڇتا آهن. هن ريستوران ۾ بہ در، دريون، فرنيچر، هر شيءِ قديم. گلدستا بہ قديم. سواءِ گراهڪن، بار ٽينڊرن، ۽ ڪاڏي پيتي جي، هر شيءِ قديم پئي لڳي.

اسان دريءَ جي پرسان جاءِ ورتي، ۽ ٻاهر جو نظارو ڪرڻ لڳاسين. درياءَ ان ۾ ترندڙ ٻيڙيون ۽ لانچون. انهن تي جهرمر ڪندڙ بتيون، ۽ پاڻيءَ جي لهرن تي انهن جا نچندڙ عڪس، پچندڙ عڪس ۽ ٽهندڙ عڪس. ذري تجريدي مصوريءَ وانگر ڏنگا ڦڏا– تہ ذري حقيقت پسند(Realist) مصوريءَ وانگر سڌا سنوان. ڌيمي ڌيمي موسيقي، ڌيمي ڌيمي روشني، هلڪا آواز، ٽيبلن جي چوڌاري ويٺل خوش پوش ۽ خوبصورت، هلڪي آواز ۾ ڳالهائيندڙ عورتون ۽ مرد. هلڪا هلڪا ٽهڪڙا. اهڙو نرم ملائم هلڪو، وڻندڙ ماحول، جڻ روح ڪڪرن تي ويهي، هلڪو تي، آهستي آهستي مٿي چڙهندو وڃي. مون وري دريءَ مان ٻاهر درياهہ ڏي نظر ڪئي. مون کي شاهہ لطيف جي سٽ ياد آئي:

لهرن لک لباس، پاڻيءَ پسڻ هيڪڙو.

وري مونکي خيرپور ياد آئي، مير واهہ ياد آيو. سکر ياد آيو. سنڌو ياد آئي، ۽ ان مان نڪرندڙ سٽ واهہ ياد آيا. ”برابر پاڻيءَ پسڻ هيڪڙو آهي.“ مون شوڪت ۽ قمر کي چيو. ”پر ان پاڻيءَ جي پر ۾ رهندڙن جي ذوق تي بہ منحصر آهي. لهرين جا لک لباس، ماڻهن جي مختلف قسمن جي ذوق سان آهن. اسان وٽ بہ واهہ آهن، درياهہ آهن، پر هنن ماڻهن کي ڪيڏو نہ ذوق آهي، جو درياهہ جي ڪناري تي هڪ خوبصورت ريستوران اڏي اٿائون، جتي روز شام جو سينگارجي سنوارجي، سوين مرد ۽ عورتون ان درياهہ جو نظارو ڪرڻ اچن ٿا. هنن جي هٿن، قطرت جي حسن لاءِ زيور گهڙيا آهن. هنن پنهنجي ڌرتيءَ جي انچ انچ کي ڪيڏو نہ حسين، پرسڪون ۽ آرامده بنايو آهي. سکر يا خيرپور ۾ ڪا رَور ويو آهي، جتي ويهي اسان چار گهڙيون گڏ گهاريون. هلڪا هلڪا جلترنگ جهڙا ٽهڪ ٻڌون، دک درد وساريون، ۽ سڄي ڏينهن جي ٿڪ جي دز ذهن تان ڌوئي ڇڏيون؟

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

پرسان ٽيبل تي هڪ چانڊوڪيءَ جي رنگ جهڙي انگريز حسينہ اڪيلي ويٺي هئي. مون ان سان ”هلو (Hello) ڪئي، هن مرڪي جواب ڏنو. مان گهڙي ڪن لاءِ سنڌس ٽيبل تي وڃي ويٺس. ڳالهيون هلنديون چرچن ۽ ٽهڪن تائين پهتيون. قمر ڏي ڏٺم، هوءَ پنهنجي ٽيبل تي گهبرايل پئي لڳي. پر پوءِ سمجهي ويئي، تہ هن ملڪ ۾ فري (Free) تہ هر عورت هوندي آهي، پر هتي جي اها آزادي اخلاقي پستي ناهي. ڳالهائڻ ٻولهائڻ، ڪلڻ ملڻ ۾ حجاب نہ ڪنديون، پر مجال آهي جو ان ڪان اڳتي وڌن. يورپ جي عورت جي آزاديءَ کي ڪردار جي ڪمزوري سمجهيو ويو آهي، ۽ ان جي خلاف ڏاڍي پروپيگنڊا ڪئي ويئي آهي. چڱا برا هر هنڌ آهن. هتي يورپ ۾ بہ آهن تہ اسان وٽ بہ. اهي حويليون جن تان نر پکي بہ هڪلجن ٿا، انهن جا راز بہ اڄڪلهہ ڳجها ڪونهن. ڪردار جي ڪمزوري اتي بہ آهي (ان جا نفسياتي ۽ سماجي سبب آهن.) يورپ ۾ هر شيءِ پڌر تي آهي، چڱائيءَ يا برائيءَ ۾ منافقي شامل نہ آهي. ائين نہ آهي جو منهن ۾ ملان ۽ اندر ۾ ابليس. برو ظاهر ظهور برو آهي. برائي چڱائيءَ جا ويس وڳا نہ ٿي ڍڪي.

ڪجهہ سال اڳ خيرپور ۾، پروفيسر جون (Joan) مون وٽ آيو. هو آمريڪي يونيورسٽيءَ ۾ پروفيسر آهي، ۽ سنڌ يونيورسٽيءَ ۾ سماجيات تي ليڪچر ڏيڻ آيو هيو. سندس زال بہ ساڻس گڏ هئي. مون کيس چيو تہ، ”هڪ جملي ۾ ٻڌاءِ، تہ اسانجي پوئتي رهڻ جو سبب ڇاهي."

هن بنا سوچڻ جي ٺهہ ڦهہ جواب ڏنو تہ ”ان جو هڪ ئي سبب آهي اوهان Secular Ethics ۾ اعتبار نہ ٿا ڪريو، رڳو مذهبي اخلاقيات (Religous Ethics) ۾ اعتبار رکو ٿا."

منهنجي وڌيڪ پڇڻ تي سمجهايائين تہ، ”توهان وٽ چڱائيءَ جو معيار اهو آهي، تہ ظاهري طرح هيءُ ماڻهو ڪيترو مذهبي آهي. ڏاڙهي رکي ٿو، نماز پڙهي ٿو، روزا رکي ٿو، تہ اهو ماڻهو اوهان لاءِ بهترين آهي. پوءِ ڪٿي اهو ماڻهو قوم ۽ ملڪ يا سماج لاءِ بيڪار يا نڪمو هجي، يا خطرناڪ پڻ. ڀلي ملاوٽ ڪندو هجي، بليڪ ڪندو هجي، پر عام ماڻهو ان کي چڱو چوندا. اسان وٽ چڱائيءَ جو معيار ۽ قدر ان جي بلڪل ابتڙ آهن. ڀلي ڪو ماڻهو گرجا ۾ نہ وڃي، ڀلي ڪهڙو بہ مذهب هجيس، يا ماڳهين لا مذهب هجي، پر

جي هو قوم لاءِ ڪار آمد آهي، سماج لاءِ چڱو آهي، تہ اسان ڪي وٹندو، پر جي هو قوم ۽ سماج لاءِ نڪمو آهي، پوءِ ڀلي ڪيڏو بہ مذهبي هجي، اسان جي لاءِ چڱو نہ آهي، ڇو تہ سندس چڱائي رڳو سندس ذات تائين محدود آهي.“

رور ويو مان رات جو دير سان، وٹندڙ يادگيرين جو خزانو ڪٹي، گهر موٹياسين ۽ ماني ڪائي، سمهي پياسين.

ڪنگسن لين ۾ پيو ڏينهن بہ قمر جي شاپنگ جي ڀلي ٿيو. بزار جا چڪر، اطالوين جي لذيذ آئسڪريم ڪائڻ، ريستوران تي سنئڪ ڪائي، وري شاپنگ ڪرڻ. چاءِ پيئڻ، شوڪت ۽ ناهيد سان گشا پتا هٹڻ. ڏينهن ائين ئي گذري ويو.

شام تي تہ گهر پهتاسين. لياقت ۽ پاپيءَ نجمہ ڊيوٽيءَ تان موٹي آيا هئا. پروگرام رٿيو ويو تہ پرسان سمنڊ جي ڪناري هسٹنان ٻيچ تي هلجي.

انگريزن لاءِ درياهہ، ڍنڍ، ۽ سمنڊ جو ڪنارو وڏي نعمت آهي. جتي پاڻي هوندو، اتي هزارن جي تعدد ۾ انگريز موڪلون ملهائڻ ايندا. انهن ڪنارن کي هو اهڙو تہ سهٹو بنائيندا جو قطرت بہ شرمندي ٿئي. هن سامونڊي ڪناري کي بہ ائين سجايو اٿائون. اکين کي ٺاريندڙ روشنيون. سهٹيون سينگاريل پبس (Pubs) انهن ۾ خوبصورت، با مروت ۽ مرڪندڙ بار ٹينڊر. اتي پهچي، جنت ۾ وڃڻ جي تمنا ڪهڙو ڪافر ڪندو.

ٻارن لاءِ وندر جو خاص انتظام. رانديون، تنيڙيون ريلون، وڏن لاءِ جوا جون مشينون.

اهڙيءَ ئي هڪڙيءَ پب جي اڱڻ ۾ پيل ڪرسين تي، سمنڊ ڏي منهن ڪري ويٹاسين.

مون لياقت کان پڇيو، ”هي انگريز ايڏو پئسو ٿا وڃائين. چنچر جي شام جو پبس، پڪنڪ اسپاٽ ڪچا ڪچا ڀريل هوندا آهن.“

هن مرڪي چيو، ”هن کي ڪهڙي پرواهہ آهي. هن جي هر ڳٹتي حڪومت جي ڳٹتي آهي، هن جي علاج لاءِ حڪومت جوابدار. پوڙها ٿين تہ پينشن ملين، ٻارن جي تعليم ۽ روزگار لاءِ بہ حڪومت ذميوار. جي معذور يا بيڪار ٿين تہ بہ الائونس ملين. باقي بچائن ڇاجي لاءِ. بيروزگار ٿين تہ بہ

حڪومت بي روزگاري الائونس ڏئين، ۽ جي پئسا بچائين تہ ان تي ٽئڪس پرٽو پوين، ان ڪري هر انگريز، هفتي جي پڇاڙيءَ (Week end) تي پگهار وٺي، ڪپائي ڇڏي."

مون سوچيو– اهڙي ملڪ، ۽ اهڙيءَ سرڪار لاءِ ڇو نہ سر ڏجي، جيڪا پنهنجي ماڻهن جي ايڏي سنڀال تي ڪري. اسان وٽ تہ جان، عزت ۽ ملڪيت بہ سلامت ناهي، پوءِ بہ ٽئڪس پري پري حالت خراب ٿي ويئي آهي.

سامهون سمنڊ هو. اٿاهہ سمنڊ، لهرون هڻندڙ سمنڊ، گجگوڙ ڪندڙ سمنڊ.

گهر موٽياسين تہ ٽي ويءَ تي پروگرام پئي هليو. حزبِ اختلاف جي ڪا ميٽنگ هئي. (اسان وٽ تہ حزبِ اختلاف ملڪ دشمن هوندي آهي، انڪري ٽي وي ۽ ريڊيو تہ پري رهيو، اخبار مان بہ ان کي ڪاٽا ڪيو ويندو آهي.) حزب اختلاف جي ڊپٽي ليڊر پئي ڳالهايو. هو ڀاتو هو. بہ بہ بہ ڪہ ڪہ ڪہ پئي ڪيائين، پر سيني هن کي صبر، ۽ سنجيدگيءَ سان پئي ٻڌو. مون جڏهن ٿوري دير صبر سان سندس تقرير ٻڌي تہ لڳم تہ هيءُ شخص واقعي وڏو ڏاهو هو. رڳو زبان جي اٽڪ هئس، انگريزن ان اٽڪ هوندي بہ کيس ان عهدي تي رسايو هو. هو حقيقت پسند آهن. هنن لاءِ زبان جي اٽڪ عيب ناهي، جي دماغ سالم آهي، ۽ قوم لاءِ ڪارآمد آهي، تہ قبول آهي. اسان وٽ جي ڪو اهڙو ماڻهو اسٽيج تي اچي، تہ پهرين تہ هوٽ (Hoot) ڪري ويهاري ڇڏين، جي اچا بہ نہ وهي تہ ٺماٺا ۽ ڪنا آنا هڻي اسٽيج تان ڀڄائي ڪڍنس.

صبح جو منوهر جي فون آئي تہ هن ڊاڪٽر سنگهہ کان اپائنٽمينٽ ورتي آهي، ۽ اسان يڪدم برمنگهام پهچي وڃون.

تڪڙا تڪڙا تيار ٿياسين، شوڪت ۽ ناهيد، ٽيهہ چاليهہ ميل پري، پيٽربرو اسٽيشن تي ڇڏڻ آيا، جتان سڌي گاڏي ليسٽر ويندي آهي. اسان تيز رفتار ٽرين پڪڙي، منجهند ڌاري ليسٽر پهتاسين. ليسٽر اسٽيشن تي، نور سومرو ٻانهون کولي، اسان جي استقبال لاءِ بيٺو هو.

سومري سان اسٽيشن کان ٻاهر نڪتاسين تہ سامهون ڪجهہ بزار جهڙو

نظارو هو. قمر جي شاپنگ جي رڳ ڦڙڪي پئي. نور سومري کي چيائين، ”ادا- گهر هلڻ کان پهرين ٿوري شاپنگ ڪريون.“ ۽ شرما شرميءَ ۾ سومري ”ها“ ڪئي. پوءِ تہ لاهہ نڪري ويا، اچي ٽپهري ٿي- بک کان منهنجو حال خراب ٿي ويو. شاپنگ، اها بہ بک ٿي، پر قمر جي فن جو بہ ڪمال هو، ڪٽنب جي هڪ هڪ ڀاتيءَ لاءِ شيءِ ورتائين. اها بہ سندس ذوق پسند جي آهر. ڪيس خبر هئي تہ فلاڻي کي ڪهڙي شيءِ وڻندي. پنهنجي، اعجاز جي، اعجاز جي ٻارن، پپوءَ- پتائيءَ، غزالہ ۽ سائره جي، نورجهان ۽ سندس ٻارن ظهور، زاهد، گڏيءَ ۽ شاهد جي. الطاف جي ٻارن سپيءَ، سرواڻ، بابو عيسيٰ ۽ پاپيءَ زيبا جي، ادا ۽ پاپيءَ تان جو منهنجي دوستن نياز، (همايونيءَ) پٽي (رشيد) ۽ فتاح (ملڪ) کي بہ نہ وساريائين. پنهنجي ڀائرن ۽ ڀيڻن، آپا مهر ۽ قاضي صاحب (قاضي غني) سيني کي ياد ڪيائين. شمس ۽ بدر جي ٻارن لاءِ بہ شيون ورتائين. بي بي نسيم ۽ ارشاد مني کي بہ نہ وساريائين.

هڪ هڪ ٻار ۽ وڏي جي ڪپڙن جي سائيز ياد. سندن پسند ناپسند جو خيال. مون سمجهيو تہ شاپنگ کي عورتون رڳو هابي (Hobby) ڪري وٺنديون آهن. پر ليسٽر ۾ قمر جي شاپنگ ڏسي خبر پئي تہ واقعي هيءَ هابي ناهي، پر هڪ باقاعدي فن آهن.

ڪہ عشق آسان نمود اول ولي افتاد مشڪلها

شاپنگ متعلق هڪ ٻيو مزيدار واقعو ياد آيو. اسانجي ڳوٺ سويي ديري ۾ لطيف جو ڏينهن هو. مشهور فنڪاره عابده پروين اتي آئي. گرم ڪپڙا ساڻ نہ آندا هئائين. اوچتو سيءُ پئجي ويو. مون اتي ڪيس چيو تہ لنڊن وڃون پيا. اتان تنهنجي لاءِ ڪوٽ وٺي ايندس. عابده کي اهو چٽي تہ وينس، پر اهو معلوم نہ هو تہ لنڊن ۾ اها ڳالهہ ’ولي افتاد مشڪلها‘ وڃي ٿيندي. ڪنگس لين، لنڊن، ليسٽر، مطلب تہ جن بہ شهرن جي شاپنگ سينٽرس ۾ وياسين، اتي عابده پروين جي سائيز جو ڪوٽ نہ مليو. آخري ڏينهن ۾، لنڊن ۾ مگسيءَ سان اهو احوال ڪيوسين. هن ٻڌايو تہ هتي هڪ خاص دڪان آهي. جتي عام سائيزن کان وڏ يا گهٽ ڪپڙا موجود هوندا آهن، يا آرڊر تي ٺاهي ڏيندا آهن. ان ۾ تمام ڏگها، تمام بندرا ۽ تمام ڳورا

اچي وڃن ٿا. پر ممڪن آهي تہ اتي بہ اهو ڪوٽ موجود نہ هجي، ۽ مهيني کن بعد آرڊر تي ٺاهي ڏين. اسان کي مهينو کن رهڻو ڪونہ هو، ۽ ڪوٽ ملڻ جي پڪ ڪونہ هئي، انڪري وڏي ۾ وڏيءَ سائيز واري سويٽر تي اڪتفا ڪئي سين، جيڪو چڪي ٿاٿي، پورو اچي سگهيو ٿي.

حيدرآباد موٽي، جڏهن عابده پروين کي اهو سويٽر ڏنم، ۽ ڊچندي ڊچندي ان 'ولي افتاد مشڪلها' جو احوال ڪيم، تہ ڪجهہ شرمائي ڪجهہ مرڪي ۽ اها ميار نہ ڏنائين تہ اوهان پنهنجو وعدو پورو نہ ڪيو. مون ان ۾ ئي خيريت سمجهي تہ معاملو خوش اسلوبيءَ سان حل ٿي ويو.

شاپنگ کان واندا ٿي آياسين نور سومري جي گهر، ٿامپسن ڪلوز، رشي ميڊ ۾، پاپي ۽ امان انتظار ۾ ويٺيون هيون. الائي ڪيترا قسم کاڌي جا تيار هئا. سومرو دلبر دوست آهي، دوستن لاءِ هر شيءِ قربان ڪري ڇڏيندو، انڪري ٿي پنهنجي لاءِ پيار کان سواءِ ٻي ڪابہ ملڪيت ٺاهي نہ سگهيو آهي. پلا ان کان سواءِ ٻيو ڪپيس بہ ڇا؟ اسانکي گاريون ڏيندو، وڙهندو، پوءِ بہ هن کان سواءِ رهي نہ سگهنداسين . نيٺ وڃي ڪيس ايلاز منٿون ڪري پرچائينداسين، الائي ڇاهي هن شخص ۾، چقمق آهي چقمق. ڪارو ڪرنٽو، بدافعالو، آواز ڄڻ ٺاٺل دهل، کلڻ ڄڻ دٻي ۾ ٺڪريون، تڏهن بہ سندس هر ادا وڻي، ڄڻ ڪو معشوق هجي.

سندس گهر ۾، ان رات رڳو موسيقي ٻڌيسين– اها بہ سنڌي موسيقي. مون پاڻ سان آندل عابده پروين ۽ علڻ فقير جا ڪئسيٽ ٻڌايس تہ پاڻ نارو ڍيگت جو ڪئسيٽ لڳاياين. نارو ڍيگت، جنهنجو ڪئسيٽ نہ ٿي ريڊيو وارن وٺ آهي، ۽ نہ سنڌالاجيءَ وٽ. ڇو تہ هو واڻيو هو.

نارو ڍيگت جو لافاني آواز گونجيو:

ڪاتو قريبن اڳيان

ڪتيم ڪينڪي، ڇا ٻڌايان.

اڪين آڏو اهو زمانو ڦري ويو، جو سن 56-1957ع ۾ نور سومرو لياقت ميڊيڪل ڪاليج جو جنرل سيڪريٽري هو، ۽ اسان ڪاليج ۾ پهريون دفعو لطيف جو ڏيهاڙو ملهايو هو، ۽ نارو ڍيگت کي ڄام شوري وٽي آيا هئاسين. هن لطيف جي راڳ ۾، سپردگيءَ جي انداز ۾ پنهنجو پاڻ وڃائي ڇڏيو هو.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

سندس انگ انگ، سندس هڪ هڪ وار اُن ڪلام ۾ گم هو. هو نه فقط ڳائيندو هو، پر سندس جسم جو هر عضوو تحرڪ ۾ اچي، ان ڪلام جي عملي تصوير پيش ڪندو هو.

مان ۽ نور سومرو اتي نچڻ لڳاسين. اسان جو من، نارو پڳٽ جي تال سان تال ملائي وجد ۾ اچي ويو. اسان جا جسم راڳ جي لهرن ۾ لُڙهندا ويا ۽ اسان نارو پڳٽ جي راڳ سان رلمل ٿي وياسين.

عابده پروين جي ٽيپ لڳي:

موٽ وسندڙي مينهن الا

لالڻ لاءِ نه ڏينهڙا

منهنجي اکين آڏو الطاف اچي ويو. منهنجو دوست الطاف، منهنجو ياءُ الطاف، منهنجو معشوق الطاف. نيٹن مان ٽم ٽم مينهن وسڻ لڳو. مينهن وسيو پر الطاف نه موٽيو. لالڻ ڏاڍا ڏينهن لڳايا آهن. قمر جون اکيون پڻ رم جهم هيون. نور سومري پڇيو، ”هيءُ ڇا آهي.“ قمر سڏڪندي سڄي ڳالهه ٻڌايس.

اها رات، رئندي کلندي، نچندي ٽپندي گذري ويئي. ٻئي ڏينهن اسان ريل گاڏيءَ ۾ برمنگهام روانا ٿياسين.

برمنگهام انٽر نيشنل اسٽيشن تي پهچي ، منوهر کي فون ڪئي سين. منوهر ڪار ڪٺي اسانکي وٺڻ آيو. ڪولس هل Coles Hill ۾ پنهنجي گهر وٺي ويو. ڪولس هل، برمنگهام کان ڏهه ميل کن ٻاهر هڪ صاف سٿرو ۽ سهڻو ڳوٺڙو آهي، جتي منوهر جو گهر آهي. منوهر جو گهر وڏو (انگلينڊ ۾ عام طرح ننڍا، پر سهڻا ۽ صاف ۽ هر سهوليت وارا گهر آهن.) سينگاريل ۽ آرامده هو. پر سڀ کان وڏي خوبي منوهر جي گهر جي هئي Warmth . انگريزيءَ ۾ ان لفظ جي معنيٰ گرمي آهي، پر اهو لفظ استعمال ٿيندو آهي، آدر ڀاءَ جي گرمجوشيءَ سان. منوهر ٻڌايو ته ڊاڪٽر سنگهه ٽيڪنيشن کي سڏائي نه سگهيو (ان ڏينهن سنگهه جو اسپتال ۾ وهڻ جو ڏينهن نه هو، منوهر جي دوستيءَ سبب، خاص منهنجي ڪري اسپتال ۾ آيو هو، ۽ ٽيڪنيشن کي به خاص منهنجي ڪري ٿي سڏائڻو پيس.) ٽيڪنيشن نه هئڻ

جي ڪري رات گذارڻ جو مسئلو هو. مون جو ذڪر ڪيو ته منوهر شرارت سان مرڪي، پنهنجو دستوري ٻجو ۽ هلڪي گار استعمال ڪري چيو، "هيءُ گهر وري ڪنهن جو آهي."

۽ شام جو مان ۽ منوهر ، ماضيءَ جي اونهاين ۾ گم ٿي وياسين. مسز منوهر ۽ قمر حيرانيءَ سان ٻڌنديون رهيون. هڪ هڪ دوست کي ياد ڪيوسين. ان جا مسئلا، رومان، ڪاليج ۾ ڪيل شرارتون. استاد ، انهن جا لطيفا. سڀ ور ور ڪري ياد ڪياسين. "فلاڻو شادي نٿو ڪري؟" ان تي وڏو بحث ٿيو. ڪنهن دوست جي ٽڪڻ بحث هيٺ آئي، ۽ شاديءَ نه ٿي سگهڻ جو سبب قرار ڏني وئي، ته ڪنهن تازو بيوه سان شادي ڪيل دوست کي پين شين سان گڏ ملڻ تي چار ريڊي ميڊ پار به موضوع بنيا. منوهر چيو، "اسان شادي ڪيون، پار ڄڻيون محنت ڪري پالي نپائي وڏا ڪيون. هن حراميءَ کي ريڊي ميڊ پار ملي ويا، ڪيڏي نه محنت کان بچي پيو."

اها رات ڏماچوڪڙيءَ جي رات هئي. ٽلندڙ ٽهڪن ۽ مهڪندڙ مرڪن جي رات هئي. بيخوديءَ ۾ هُشياريءَ واري رات هئي.

صبح جو منوهر پنهنجي ڪلينڪ ڏي برمنگهام ويندي، اسان کي ڊاڪٽر سنگهه وٽ لاهيندو ويو.

برمنگهام يونيورسٽي ۾ گهڙياسين. دل جي شعبيCardiology ۾ پهتاسين. ان تي پٿر لڳل هو، جنهن تي لکيل هو، 'هن شعبي جو افتتاح سرجن ڪُوليءَ Coolie ڪيو.' سرجن ڪُوليءَ، ڪورونري باءِ پاس Coronary Bye Pass جو موجد، لکين مريضن جي زندگيءَ مان سور کي ڪوري ڪڍڻ وارو جراح. منهنجو ڪنڌ عقيدت کان جهڪي ويو.

ڊپارٽمينٽ ۾ اندر ڊاڪٽر سنگهه منهنجي لاءِ منتظر هو. جڳ مشهور ماهر. هو دوستاڻي تپاڪ ۽ بي تڪلفيءَ سان مليو. پوءِ منهنجي هسٽري وٺڻ شروع ڪيائين. ڪلاڪ کن هن سوال پڇيا. مون کي هر سوال تي عجب پئي لڳو، ته اهو سوال واقعي Relevant آهي، پوءِ منهنجي ملڪ جي ماهرن مون کان چو نه پڇيو، ۽ مان پنهنجي مريضن کان چو نه پڇندو آهيان. ان کان پوءِ هن مون کي تمام وڏي تفصيل سان تپاسيو. تپاس کان پوءِ مونکي پئي ڪمري ۾ موڪليو ويو، جتي سخت ورزش جي دوران منهنجو E.C.G

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ڪيو ويو. آخر مون کي ڊاڪٽر سنگهه چيو ته هو پنهنجي رپورٽ هڪ ٻن ڏينهن ۾ ڏيندو، ۽ مون کان فون نمبر گهريائين، جنهن تي هو پنهنجي راءِ ڏئي سگهي.

مون کي ياد آيو ته نور سومري چيو هيو ته جي هڪ ٻه ڏينهن بچي پون ته، مون وٽ واروڪ (Warwick) اچجو ، جتان شيڪسپيئر جو شهر Stratsford upon Avon (اسٽرئفورڊ اپان ائون) ويجهو آهي. مون نور سومري جو نمبر ڊاڪٽر سنگهه کي ڏنو، ۽ اٿڻ لڳس.

اٿڻ وقت ڊاڪٽر سنگهه دوستاڻي طريقي سان پڇيو ته ڪيڏانهن ويندين. مون پڊايومانس ته نيو اسٽريٽ اسٽيشن. هن تفصيل سان سمجهايو ته هتان ڪٻي، پوءِ سڄي، پوءِ سڌو وڃجان. فلاڻي اسٽاپ تي لهجانءِ ته اسٽيشن پهچي ويندين.

شيڪسپيئر ۽ نور سومري ، ٻنهي جي چڪ ڪٽي بيٺي هئي. اسپتال مان ڊاڪٽر سنگهه جي ڏس تي پهتاسين. ٻڌايل نمبر واريءَ بس ۾ چڙهندي ڊرائيور کي چيوسين، "اسان ٻهراڙيءَ جا پرديسي آهيون. اسان کي نيو اسٽريٽ واري اسٽاپ تي لاهجانءِ." ڪنڊيڪٽر ته هيوئي ڪونه ، اسان ٻين وانگر پئسا پيتيءَ ۾ وڌا، ۽ بس هلي.

مون قمر کي چيو، "بس اسٽاپ تي بورڊ لڳل هو، فلاڻي بس جا وقت فلاڻا فلاڻا آهن. ۽ اسان جي نمبر واري بس ٺيڪ ٽائيم تي آئي."

بس اسٽاپ تي بيٺي، اسان لهڻ لڳاسين، ته ڊرائيور مونکي سڏ ڪيو، ۽ رستو سمجهايائين، ته بس اسٽاپ کان اسٽيشن تائين ڪهڙيءَ ريت پهچجي. هن انگريزي ايڏي ته تکڙي تي ڳالهائي جو مونکي سمجهه ۾ نه پئي آئي. ٻه ٽي دفعا مون هن کان ورجائي پڇيو. آخر ۾ ڊرائيور مون کان پڇيو ته: ٻڌاءِ ته اسٽيشن ڪئين پهچندين. مون صحيح ٻڌايومانس، تڏهن وڃي مطمئن ٿيو. مان بس مان هيٺ لهڻ لڳس ته عجيب منظر ڏٺم. بس ۾ چڙهڻ وارا انگريز، اٽينشن ڪيو، صبر ۾ قطار سان بيٺا هئا. ڪنهن به قسم جي ناراضگيءَ يا تکڙ جو اظهار سندن چهري تي نه هو. هتي قائدو آهي ته پهريائين لهڻ وارا لهن، پوءِ چڙهڻ وارا چڙهن . جيستائين ريل يا بس مان آخري مسافر نه لهندو ، تيسين سڀ صبر سان قطار ۾ بيٺا هوندا. هونءَ بس

هڪ منٽ ليٽ ٿيندي آهي، تہ انگريز منهن خراب ڪري واچون ڏسندا آهن، پر اسان جي ڪري بس بہ تي منٽ ليٽ ٿي ، پر هڪ ڄڻي بہ منهن خراب نہ ڪيو. ڇو تہ اهو 'پليل ڪي رستي پڏائڻ' جو معاملو هو.

برمنگهام جي نيو اسٽريٽ اسٽيشن، اسٽيشن تہ ناهي، عجيب شيءِ آهي. سهڻو سينگاريل شاپنگ سينٽر، روشنين سان سجايل ڦوهارو. آرام ده ۽ لذيذ کاڌن واريون ريسٽورانون . اتي پهچي، قمر جي بک، ۽ منهنجي 'اڃ' ڪر ڪنيو، ۽ ٿوري دير ريسٽوران ۾ گذاريسين.

ٽڪيٽ وٺڻ لاءِ دريءَ تي پهتس تہ چيائون، "واروڪ جي گاڏي هتان نہ، پر برمنگهام جي هڪ ٻيءَ اسٽيشن 'موچسٽري' تان ويندي. مون دريءَ واري ڪان وري پڇيو، "ڪٿان؟" هن وات گول ڪري چيو، "موچسٽري،" "هائي الائي اها موچسٽري ڪٿي آهي،" قمر چيو.

مون وچي هڪ پوليس واري جي پير ورتي، انگلينڊ ۾ قائدو آهي تہ پلجي پئو تہ پوليس جي مدد وٺو. جي هو توهان کي گهر نہ پهچائي سگهندو، تہ رات ٿاڻي تي رهائي، ڪارائي، پيارِي، صبح جو وارثن تائين پهچائيندو.

مون بہ وات گول ڪري پوليس واري کان "موچسٽري" جي پڇا ڪئي، هن ڏس ڏنو. اسٽيشن ويجهي ئي هئي، ٿوريءَ دير ۾ پهچي وياسين.

اسٽيشن تي پهچي، بورڊ ڏٺوسين تہ ڏاڍي کِل آئي. جنهن اسٽيشن کي اسان مُوچسٽري پئي سمجهيو، اها اصل ۾ موُئر اسٽريٽ (Moor Street) هئي. انگريزن جي گول مول اچار موجب 'ر' ۽ اسٽريٽ جي 'ا' 'س' کي ملائي ڪجهہ 'چ' جهڙو آواز ٿي نڪتو، ۽ اسٽريٽ جي آخري 'ٽ' حذف ٿي ٿي ويئي.

ريلوي جي اها لائين دادو وانگر هئي. تہ گاڏيءَ ۾ ڪو ڪاڌي جو ڪمرو، نہ اسٽيشن تي ڪا رونق يا ڪاڌي پيتي جي شيءِ. ڇگو ٿيو جو برمنگهام مان ڪائي ٻي هليا هئاسين. نور سومرو سنڌ ۾ بہ دادو لائين تي، تہ هتي بہ!

ٻاهر نڪري نور سومري کي فون ڪيم، هو بہ ٻاڙيو ويٺو هو. چيائين، "اچهو آيس."

پندرهن ويهن منٽن ۾ ، هو ڪار سوڌو ٽيليفون بوٿ تي پهچي ويو.

وڏن وڏن وڻن سان ڍڪيل، ۽ ساوڪ سان سينگاريل پٽ لتاڙي، گهوڙن جي پالنا وارن صاف سٿرن ۽ جديد طنبيلن وٽان لنگهندا. خوبصورت، صحتمند، ۽ متناسب جسم وارا گهوڙا ڏسندا ، اچي نور سومري جي اسپتال واري رهائش گاهه تي پهتاسين، جتي هن هڪ ڪمرو اسان لاءِ رکيو هيو. سامهون سندس ڪمرو هو. هيٺ ڪاڏي جو ڪمرو ۽ بورچيخانو، جيڪو ان رهائش گاهه ۾ رهڻ وارن ڊاڪٽرن جي استعمال ۾ هو.

ٿورو آرام ڪري هيٺ لٿاسين. سومري چيو، ”ڇا کائيندؤ؟“ فرج ۾ سندس کاڌو پيو هيو. مون چيو، ”ڏينهن تي ويا آهن، دال نه کاڌي اٿئون.“ قمر دال رڌي، ۽ چانور چاڙهيا. برطانيه ۾ دال ۽ چانورن ڏاڍو مزو ڏنو. رڳو انبن جي ڪمي محسوس ٿي. سنڌ ۾ انبن جي موسم هئي. اسان ان موسم جو وڏو حصو بنا انبن جي يورپ ۾ گذاريو. موٽي آياسين ته ادا وڏي انبن جا پهه.ڪريٽ اسان لاءِ رکائي ڇڏيا هيا. ان خيال کان ته يورپ ۾ انب نه مليا هوندن. ادا، پيارو ادا، دوست، پيءُ - سڀ ڪجهه!

شام جو نور سومرو اسپتال جي ڪلب ۾ وٺي ويو. ننڍي، خوبصورت ڪلب. خوبصورت ڪائونٽر تي ويٺل خوبصورت ڇوڪري، پريان پٽ تي سينگاريل مشروبن جون بوتلون، پرسان بلئرڊ ٽيبل ڏسي منهنجي روح ڇڪ ڪئي، قمر ۽ نور کي ٽيبل تي ڇڏي مان بلئرڊ کيڏڻ شروع ٿي ويس. خيرپور جيمخاني ۾ روز بلئرڊ کيڏڻ ڪري هاٿي چڻ اها عادت ٿي ويئي آهي. سامهون وارو کيڏاري ڏاڍو ماهر هو. اسان اِن آف (In off) ۽ ڪئنن (Cannon) واري رانڊ کيڏندا آهيون. پر هتي گهڻو ڪري پاٽ (Pot) واري رانڊ هلي. ٿوري ئي وقت ۾ مون کان ٻه رانديون کٽي ويو. هار تي مرڪندو موٽي ٽيبل تي آيس. اتي قمر ٻڌايو ته هاڻي پاڻ مسز سومرو جي خاموشيءَ جو سبب معلوم ٿيو اٿس. نور سومري ٿهڪ ڏيندي اها ڳالهه ورجائي، جيڪا منهنجي غير موجودگي ۾ قمر کي اڳم ئي ٻڌائي چڪو هيو. هن ٻڌايو، ته ڪنهن ڳالهه تي قمر کيس (مسز سومرو کي) ’چپ‘ چيو، ان تي پاڻ کي ڏاڍي ڪاوڙ لڳي ۽ چپ ڪري ويهي رهي. ٻئي ڏينهن جڏهن مون شوڪت ۽ قمر کي ڳالهه ڳالهه تي ”چپ“ پئي سڏيو ته، هن کي حيرت ٿي ته هو مون سان ڪاوڙجن ڇو نه ٿا. هن سومري کان اڪيلائيءَ ۾ پڇيو ته

هيءَ جو ڳالهہ تي چپ ٿو چوين، پوءِ هو ڪاوڙجن چو نٿا. سومري ٻڌايو تہ ان تي مون ڪلي چيس تہ، ”اڙي چپ، هو پيار ۾ چرچي ۾ هڪ ٻئي کي چپ چوندا آهن.“

مون کي پاپيءَ مسز سومرو جي چپ چپ رهڻ جو سبب هاڻي سمجهہ ۾ آيو. وري ليسٽر وچڻ جو پروگرام ڪونہ هو جو پاپيءَ کان معافي وٺي سگهون ها. بهرحال نور سومري کي چيوسين تہ: پاپيءَ کان اسان جي پاران معافي وٺي ڇڏي.

شيڪسپيئر جو شهر

ٻئي ڏينهن، شيڪسپيئر جي شهر، "اسٽرئفورڊ اپان ائون" وياسين. هيءُ شهر سومري جي اسپتال کان ڏهہ پندرهن ميل پري آهي. شهر ننڍو آهي، پر هشامر ماڻهن جا. سوين ٽوئرسٽ بسون ۽ هزارين ٽوئرسٽ، ڪلهي گس جيڏي پيڙ. هيءُ شهر بہ دنيا جي انهن ٿورن شهرن مان آهي، جن ۾ شهر جي اصلي رهاڪن کان وڌيڪ تعداد ۾ ٽوئرسٽ نظر ايندا.

سڀ کان پهرين شيڪسپيئر جو گهر ڏٺوسين . رواجي انگريزي گهر آهي، پر ان ۾ شيڪسپيئر جي هر شيءِ سانديل آهي. لڪڻ جي ميز ڪرسي، برتن، بورچيخاني جو سامان ، ديڳڙا ۽ ديڳڙيون. چمچا ۽ ڪفگير. مطلب تہ شيڪسپيئر جي استعمال ڪيل هر ننڍي وڏي شيءِ سانديل آهي. سڄي گهر ۾ ان جي قدامت قائم رهي.

ان گهر جي هڪ ڪمري ۾، ان گهر سان متعلق سڀ دستاويز، اصلي صورت ۾ محفوظ ٿيل؛ شوڪيس ۾ رکيل آهن. هن گهر جي وڪري جو دستاويز، (جيڪو شيڪسپيئر جي پونيرن مان ڪنهن لکيو) سرڪار ڪڏهن ان کي پنهنجي قبضي ۾ ورتو، ان حڪمنامي جو دستاويز، پوءِ اهو 'شيڪسپيئر يادگار تنظيم' جي حوالي ٿيو، ان متعلق اصلي حڪمنامو - هڪ هڪ شيءِ اصلي صورت ۾ هٿ ڪري، محفوظ ڪيل آهي. ٻاهر نڪتاسين. شهر جي سڀ کان اهم چوڪ تي شيڪسپئر جو تمام وڏو مجسمو نصب ٿيل آهي. اسان ان جي هيٺان بيهي فوٽو ڪڍايو. شهر جي پرسان ائون (Avon) ندي ٿي وهي، ان ۾ سهٽيون، سينگاريل لانچون ٽوئرسٽ کي نديءَ جي سير ڪرائڻ لاءِ موجود، مطلب تہ ٽوئرسٽ اچن، تہ معلومات بہ ملي، ۽ پڪنڪ بہ ٿئي. (ڇا پٽ شاهہ جي ڪراڙ ڍنڍ کي اهڙو خوبصورت نہ ٿو بنائي سگهجي؟)

شهر ۾، هر دڪان تي، هر جاءِ تي، شيڪسپيئر جي ڇاپ لڳل آهي.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

جي ڪپڙن جو دڪان آھي، تہ ان ۾ شيڪسپيئر جي ڪردارن جا ڪپڙا ملندا. جي برتنن جو دڪان آھي، تہ ان ۾ شيڪسپيئر دور جا برتن، ڪوپ، ساسريون، ڪتليون، چمچا، ڪانٽا، وغيره ملندا. ڪتابن جي دڪان تي شيڪسپيئر جا، ۽ شيڪسپيئر جي متعلق ڪتاب. ائش ٽري ھجي، بٽڻ ھجي، قلم ھجي، پيپر ويٽ ھجي، ھر شيءِ تي شيڪسپيئر جو پورٽريٽ.

ھڪ دڪان تي شيڪسپيئر جي ڊرامن جا ميڻ جي بتن جي صورت ۾ تھيل ڪردار ھئا، ۽ پس منظر ۾ انھيءَ ناٽڪ جا ڊائلاگ وڄي رھيا ھيا. ٻئي دڪان تي شيڪسپيئر جو ميڻ جو بت پيل ھيو اھو ايڏو تہ اصلي پئي لڳو، جو مون نور سومري کي چيو تہ، "منھنجي ھن دوست سان منھنجو فوٽو ڪڍ."

ھتي اھو فوٽو ڏسي ماڻھو عجب کائيندا آھن تہ شيڪسپيئر ۽ منھنجي وچ ۾ صدين جو فاصلو آھي، اھو فوٽو ڪيئن نڪتو. فوٽوءَ ۾ مان نقلي ٿو لڳان ۽ شيڪسپيئر جو مجسمو اصلي.

انھيءَ دڪان ۾ ، شيڪسپيئر جي متعلق بالزاڪ جو چيل جملو تختيءَ تي لکيل ھي:

After God. Shakespeare created most. (خدا کان پوءِ سڀ کان گھڻي تخليق شيڪسپيئر ڪئي آھي.)

شيڪسپيئر جي شھر ۾ پيٽ شاھہ ثقافتي مرڪز ڏاڍو ياد آيو. ويران عمارتون. ني پر پروانہ سوزدتي صدائي بلبلي واري ڪار آھي.

ٻئي ڏينھن، پياري سومري، قربائتي سومري، خدمتي سومري کان موڪلائي، برمنگھام آياسين، جتي خوشخبري ملي، تہ منھنجي دل بدمعاش ضرور آھي، پر اھا رڳو ھلڪي شرارت تي ڪري ۽ في الحال جيڪو ڪجھہ آھي، بي خطر آھي.

برمنگھام جي اھا رات منوھر جي رات ھئي. منوھر، ڳالھہ ڳالھہ تي بجو ڏيڻ ۽ بجو کائڻ وارو منوھر. نہ رڳو دل جو درياھہ، پر دل جوُ شينھن منوھر. اڌ رات کان بہ دير تائين ويٺا رھياسين. ميڊيڪل ڪاليج جا سڀ يار ھڪ ھڪ تي نڪتا. ھڪ ھڪ جا وقعا ورجايا ويا. حڪيمن نثار عباسي، ستار سومرو، فضل رحيم، احمد علي سمون. سيني سان گڏريل لطيفن تي

ٿڪ ڏناسين. ان وقت جي شاگرد ڇوڪرين جا ذڪر نڪتا. زمانا گذريا، اهي حسين جن جي ناز تان ڪاليج قربان ويندو هو، ۽ هو ڪنهن ڏي اک بہ نہ کڻنديون هيون، اهي وڏوائون ٿي، ڏکيا ڏينهن گذاري رهيون آهن. ڪن جي شادي ٿي تہ راضي ناهن، ڪن جي مورڳو شادي ئي نہ ٿي . عجب زندگي آهي، سڪون ڪٿي آهي، نرواڻ ڪٿي آهي. ڇا سڪون رڳو گوتم ٻڌ جي پتلي جي چهري تي آهي؟

منوهر کي، مون انگلينڊ ۾ رهندڙ سيني ڊاڪٽر دوستن کان وڏيڪ رهائيءَ وارو، ۽ شان سان رهندي ڏٺو. اهو سڀ سندس کلمک هجڻ، نياز، نوڙت ، قرب ۽ هوشياريءَ جو نتيجو آهي.

ٻئي ڏينهن ، تيز رفتار ٽرين تي چڙهي، واپس لنڊن پهتاسين. لنڊن پهچي خبر پئي تہ ڊاڪٽر قيوم بروهيءَ (حليم بروهيءَ جي سوٽ) جي فون آئي هئي. موٽ ۾ کيس فون ڪئي سين. هن ڏاڍو زور ڀريو تہ رات جي ماني وٽس کائون. سندس سڪ ۽ قرب ڏسي اسان ها ڪئي. هاڻي لنڊن ڇڏڻ جهڙا ٿيا هياسين . سڀ ڪم لاهي، گهمي ڦري، دنگ ڪيو هيوسين. رڳو ڪنهن ٽوئر ڪمپنيءَ ذريعي، امسٽرڊام، پئرس ۽ اٿينس ۾ هوٽل وغيره جي بڪنگ ڪرائڻي هئي.

مان ۽ مگسي ان ئي ڪم سان لڳاسين ، ۽ قمر پنهنجي شاپنگ جي تصوير ۾ آخري رنگ ڀرڻ شروع ڪيا. شوڪت ۽ ناهيد بہ اتي هئا. قمر کي انهن سان شاپنگ تي موڪليم ، ۽ مان ۽ مگسي ٽوئر ڪمپنين جي ڳولا ۾ نڪتاسين. هلندي هلندي اچي پئڊنگٽن اسٽيشن تي پهتاسين. مگسيءَ ٻڌايو تہ، ”هيءَ اها اسٽيشن آهي، جتان برٽرنڊ رسيل روز ٽرين ۾ چڙهندو هو.“

برٽرنڊ رسيل- هن صديءَ جو عظيم ڏاهو، انسانيت جو محسن. منهنجي آڏو برٽرنڊ رسيل جي تصوير اچي وئي. سنهو ڪمزور ۽ نبل جسم. اڇا چانديءَ جي تارن جهڙا وار. لارڊ - پر انگلينڊ جي جنگي پاليسيءَ خلاف، جنگ هلندي تقريرون ٿو ڪري ، پمفليٽ ٿو لکي ، جيل ٿو ڀوڳي، پوليس وارن جا ڏنڊا ٿو کائي. خبر ٿي پوي تہ، جيڪو مضمون بنا نالي ڀاڻ اخبار ۾ لکيو اٿائين، ان جي ڏوهہ ۾ ٻيا ماڻهو گرفتار ٿيا آهن، تہ اخبار کي خط ٿو لکي تہ، ”اهو مضمون مون لکيو آهي، مون کي گرفتار ڪيو. انهن کي ڇڏي ڏيو.“

آزاد خيال هجڻ جي ڪري، هن کي ڪئمبرج يونيورسٽيءَ مان ڪڍيو ويو. هو ڊورا بلئڪ سان رسمي شاديءَ کان سواءِ، زال مڙس وانگر رهندو هو. ان کي چين سرڪار جي دعوت تي چين جي دوري تي به وٺي ويو. روس ۾ لينن سان ملڻ کان پوءِ هن سندس باري ۾ رمارڪ ڏنو ته هو:

’قدامت پسند مارڪسي (Orthodox Marxlst) آهي .‘ هن فلسفي ، سائنس ۽ رياضيءَ تي اهي ڪتاب لکيا، جيڪي هن صديءَ ۾ آئنسٽائن کان پوءِ انهن علمن جو دنگ هئا. هن ’انسان دوست‘. (Humanist) تحريڪ شروع ڪئي. جنگ جي دوران هن لکيو ته: جٿين هر انگريز شريف نہ آهي، تٿين هر جرمن بدمعاش ناهي. پوءِ اسان ڇو هر جرمن سان نفرت ڪيون.‘

سندس خود نوشت سوانح دنيا جي عظيم ترين ڪتابن مان آهي . سندس معصوميت، سچائي، انسان دوستي، ۽ بي تڪلفي هن صديءَ جو فخر آهي. جي هيءَ صدي رسيل جي ٻڌايل اصولن تي هلي ها، تہ ڪروڙين قتل نہ ٿين ها.

مون پئڊنگٽن اسٽيشن کي سلام ڪيو، جتي اسانجي دور جي هن عظيم ڏاهي جا قدم روز پوندا هئا.

پئڊنگٽن اسٽيشن کان اڳتي هلي مگسي هڪ معمولي چؤماڙ يا پنج ماڙ جاءِ وٽ مونکي بيهاريو ۽ هڪ ننڍي سنگمرمر جي ڪتبي کي پڙهڻ لاءِ چيائين. مون پڙهيو : ’هن عمارت جي - ماڙيءَ تي، سنہ... ۾، سر اليگزينڊر فليمنگ پنسلين ايجاد ڪئي.‘

منهنجو ڪنڌ عقيدت منجهان جهڪي ويو. انسانيت جو عظيم محسن، اليگزينڊر فليمنگ ، هن عمارت ۾ ڪم ڪندو هو. اڄ تائين، ۽ اڄ کان پوءِ ابد تائين، هر نسل جي ڪروڙن، ۽ ابد تائين اينديڙ الائي ڪيترن ڪروڙ ڪروڙن جون حياتيون بچائڻ وارو اليگزينڊر فليمنگ. موتمار بيمارين کي سهوليت سان صحيح ڪرڻ لائق بنائڻ وارو اليگزينڊر فليمنگ.

پنهنجي ملڪ ۾، مون فليمنگ جي باري ۾ هڪ مولوي صاحب کان راءِ پڇي. هن نهہ پهہ چئي ڏنو تہ: ”جهنمي آهي. ڇو تہ ڪلمو نہ پڙهيو اٿائين.“ سندس راءِ ۾ ڪنهن شخص انسانيت جي بهبوديءَ لاءِ ڪيڏو بہ وڏو ڪم ڪيو هجي، پر جيستائين اهو ڪلمو پڙهي مسلمان نٿو ٿئي،

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

تيستائين جهنمي آهي، ۽ جي ڪوئي ڪلمو پڙهي مسلمان ٿو ٿئي، پوءِ ڪٿي سندس افعال ڪهڙا بہ هجن، پر تڏهن بہ شفاعت جو حقدار آهي.

ٽوئرسٽ ڪمپنيءَ وارن ائڊريس ۽ ٽيلفون نمبر ورتا، ۽ چيائون تہ ائمسٽرڊام ۽ پئرس ۾ هوٽل بڪنگ ڪرائي اطلاع ڏيندا.

مگسيءَ موڪلايو، ۽ مان پنڌ ئي پنڌ، بيز واٽر روڊ گهمندو، ڪتابن جا دڪان ڏسندو، پب ۾ ٽڪ پيئندو، اچي آڪسفورڊ اسٽريٽ جي سيلفرجز پهتس، جتي قمر، ناهيد ۽ شوڪت شاپنگ لاءِ آيل هئا.

ڪتابن جا دڪان ڏسندي، عجب لڳو، تہ شيڪسپيئر جي مڪمل ڪليات (Complete works) جا ڍڳ، رعايتي سيل تي پيل هئا. هڪ دڪان تي، ريمبرانٽ ۽ ليونارڊو ڊاونچيءَ جا ڪتاب بہ رعايتي سيل تي هئا. شيڪسپيئر مون وٽ اڳ ۾ ئي آهي. باقي ڪتاب، ۽ ڪجهہ چيني، ترڪي شاعريءَ جا، ۽ آمريڪي شاعرن ڊئلن ٿامس ۽ ايريڪا جونگ جا ورتم. ڪافي ڪتاب ورتم جي ٿيلهن ۾ نہ ماپيا، ۽ سڄي يورپ جي سفر دؤران هوائي جهاز ۾ چڙهڻ ۽ لهڻ وقت هٿ ۾ هئا.

شيڪسپيئر جي ڪتابن، ۽ ڊاونچي ۽ ريمبرانٽ جي فن جي معرڪن جي ڪتابن جي رعايتي سيل (Sale) ۾ هجڻ سمجهہ ۾ نہ آيو. انگريزن جو بہ شايد ادب ۽ فن جو ذوق بدلجي ويو آهي، هاڻي هو جاسوسي، جنسي ۽ مارا ماريءَ وارا ڪتاب وڌيڪ ٿا پڙهن. ائين بہ ٿي سگهي ٿو تہ اهي ڪتاب ايتري تہ گهٽي نداز ۾ ڇپجن ٿا، جو انهن جو وڪرو مشڪل ٿيو پوي، ۽ مجبوراً رعايتي اگهن تي نيڪال ٿا ڪن.

آڪسفورڊ اسٽريٽ مان ئي ريجنٽ اسٽريٽ ٿي ڦٽي- هن اسٽريٽ ۾، ٽنين ۾ لڙڪندڙ سهٽيون ڪونديون آهن، جن ۾ سهڻا گل جهومر لڳايو بيٺا آهن. ان ئي اسٽريٽ ۾ رانديڪن جو وڏي ۾ وڏو دڪان آهي. چار ماڙيون آهن. هن دڪنا ۾چدن ۽ جهنجهٽن ڪان وٺي ريموٽ ڪنٽرول (Remote Control) وارا هوائي جهاز موجود آهن. هر عمر جي ٻار لاءِ رانديڪا، جيڪي نہ فقط وندر آهن، پر تعليم پڻ. سرمد انگل کيو هيو تہ منهنجي لاءِ هڪ اڏامندڙ هوائي جهاز آڻجو. اسان سندس لاءِ هڪ هوائي جهاز ورتو، جنهن جا پرزا الڳ الڳ هئا، ۽ انهن کي جوڙڻ (Assemble ڪرڻ) سان اڏامندڙ هوائي

جهاز ٺهي پئي پيو.

اها شام، شوڪت سان، سندس هوٽل ۾ گذري. شوڪت وڏو معتبر آهي. اسان وانگر معمولي هوٽلن تي گذارو نہ ڪندو آهي، جتي بہ ويندو آهي تہ شان، ۽ پنهنجي نالي شوڪت سان رهندو اهي. هوٽل پلي مهانگي هجي، پر ڪمرو ڪشادو هجي. ان ۾ فرج بہ هجي، رنگين ٽي وي هجي، بئرا بہ چوويهہ ڪلاڪ سڏ ڏين. پوءِ پلي ٽي وي نہ ڏسي.

ايندڙ ڏينهن آچر هو، نہ ڪم نہ ڪار. ٽوئر ڪمپنيءَ جي بڪنگ جي انتظار ۾ هئاسين. ائين ٺي ٻاهر نڪتاسين، رلي رلي منجهند ڪئي سين. هڪ هوٽل تي ميڪسيڪو جو کاڌو کاڌوسين. اهو ائين هو، جيئن ڊگڙيءَ کي بيٺو ڪري، سوڪ ڪجي، ۽ ان جي وچ ۾ مصالحن سان چٽن جي دال وجهي چڙجي.

آڪسفورڊ اسٽريٽ جو چڪر هڻي وڃي گرين پارڪ (Green Park) نڪتاسين. موڪل هئڻ جي ڪري اتي چڱو ميلو لڳو پيو هو. انگريز، موڪل جي موڊ ۾ آرسين وانگر پيا هئا. ڪي آرام ڪرسين تي پنڪيون ڪائي رهيا هيا، تہ ڪن چبر تي ليٽي ڊڪر پئي کاڌا. ڪن تاس راند پئي ڪئي، تہ ڪي بيئر سِپ ڪري رهيا هيا. مطلب تہ فراغت جو سمو هو. انگريزن کي نہ ڪم وقت آرام جو فڪر، نہ آرام وقت ڪم جي ڳڻتي.

مان ۽ قمر بہ چبر تي ليٽي پياسين. قمر اکيون بند ڪيون تہ مون تازي ورتل Surrealist Poetry واري ڪتاب جو مهاڳ پڙهڻ شروع ڪيو.

شام تائين ائين وقت گذاريوسين. شام جو مگسيءَ سان پروگرام هو، جنهن سان ٽيمس نديءَ جي ڪناري جو چڪر هنيوسين. پرديس ۾ وطن وري وري ياد ايندو آهي. ٽيمس نديءَ جو ڪنارو ڏسي حسرت ٿي، تہ سکر جي بندر روڊ، حيدرآباد جي قليليءَ جو ڪنارو، يا خيرپور ۾ ميرواهہ جي تاپ کي جي هن طرح سينگارجي، تہ ڪيڏي نہ سونهن ٿئي. ذوق ذوق جي ڳالهہ آهي.

ٽيمس نديءَ جو ڪنارو گهمندي، ڪلوپيٽراجي ٿنڀي وٽ (Cleopetras Needle) پهتاسين. ان تي لکيل ڪتبو پڙهيم:

’اٽڪل پندرهن سؤ سال ق.م، ان کي ٿوٿمس 3 ڪڙو

ڪيو. ہہ صديون پوءِ ان تي فرعون راميسس ٻئي ڪتبو لکايو.‘
اهو ٿنڀو، مصر جي ڪنهن انگريز گورنر کي، مصر جي ماڻهن
’تحفو‘ ڪري ڏنو هو، پر جنهن جهاز ۾ اهو لنڊن ڏي آيو، اهو
طوفان ۾ ڦاسي ٻڏي ويو. ڪيترا سال پوءِ ان ٿنڀي کي ڳولي،
سمنڊ مان هٿ ڪري، لنڊن ۾ هن جاءِ تي نصب ڪيو ويو.‘

اهڙي ساڳئي قسم جي قديم مصري يادگار اسان روم ۽ پئرس جي Place de la Concorde (پلاس دي لا ڪنڪارڊ) ۾ ڏٺا.

انگريزن پنهنجيءَ اوج دوران سڄيءَ دنيا جا نوادر نہ فقط کسيا، پر انهن جي حفاظت پڻ ڪئي. ٿي سگهيو پئي، تہ اهي نوادر، جي انگريزن جي هٿ نہ چڙهن ها، تہ اڄ تائين موجود ئي نہ هجن ها. انگريز ’نادان دوست‘ نہ هئا، هو ’دانا دشمن‘ هئا.

ٻئي ڏينهن ٽوئرسٽ ڪمپنيءَ جي فون آئي تہ سياحتي ڪان يورپ جو باقي سفر بڪ آهي. ڪاغذ جي چٺو تہ اتي پهچايون ۽ جي چاهيو تہ هتان اچي کڻي وڃون.

وڻي ويٺي بور ٿي پيا هئاسين. انڪري ٽوئر ڪمپنيءَ جي آفيس هليا وياسين. ڊاڍيءَ خوش مزاجيءَ سان سندن هڪ نمائندي هڪ سائي رنگ جو پلاسٽڪ جو لفافو اسانجي حوالي ڪيو، ۽ سمجهايائين تہ، ان لفافي ۾ ريل ۽ سامونڊي جهاز جي فرسٽ ڪلاس جي ٽڪيٽ ۽ روزرويشن،ائمسٽرڊام ۽ پئرس جي هوٽلن جي بڪنگ جا واؤچر، پنهي شهرن جا نقشا، جن ۾ ڏيکاريو هو تہ زير زمين ريل يا ٽرام جي ذريعي هوٽل تي ڪيئن پهچجي. ان کان سواءِ ائمسٽرڊام ۾ ٻن ڏينهن لاءِ ٽرام جي مفت ٽڪيٽ، ۽ هيرن جي خريداريءَ تي 5 سيڪڙو رعايت جو واؤچر، ۽ ائمسٽرڊام ۽ پئرس ۾ شراب جي هڪ هڪ گلاس مفت پيئڻ جو واؤچر، سڀ موجود هئا.

اسان لفافو وٺي، سندس ٿورو مڃي، واپس آياسين، ۽ شام جو قيوم بروهيءَ ڏي، سندس دعوت تي وياسين.

قيوم بروهي لنڊن جي ڇيڙي تي ٿو رهي. ٽيوب ٽرين، وچ شهر کان اتي پهچڻ ۾ اڌ منو ڪلاڪ وٺي. هو ڪاليج جي زماني جو دوست آهي.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

جڏهن مان صدر ۾ امين ٻيريءَ سان رهندو هوس تہ هو سال ڏيڍ منهنجو پاڙيسري بہ هو. ڊگهو- مظبوط هاٺيءَ وارو. ڪرڪيٽ جو شوقين، ڪاليج جي زماني ۾ سياست کان نفرت ڪرڻ وارو. هئپي گو لڪي (Happy go lucky) قسم جو ڇوڪرو. لطيفن ٻڌڻ ۽ ٻڌائڻ جو شوقين. لطيفن گهڙڻ جو بہ ماهر. ويٺي ويٺي ويندو لطيفا گهڙيندو ۽ ٻڌائيندو. بروهين ڪي لطيفہ بازي، ۽ لطيفہ سازي جي ڪا ڏات آهي. سندس سوٽ ۽ منهنجو پراڻو دلبر دوست حليمُ بروهي (سنڌيءَ جو مشهور مزاحيہ ليکڪ) بہ ان هنر ۾ ماهر آهي. هو فلسفي جو تمام سنجيده شاگرد رهي چڪو اهي، ۽ ان علم ۾ ڪافي مهارت اٿس. پر ملندو، تہ فلسفي تي بحث ڪرڻ بدران لطيفا گهڙيندو ۽ ٻڌائيندو. هڪ دفعي مون کيس چيو تہ، "تون فيلسوف مان ڦري مشڪرو ڪئين ٿئين؟" علي احمد بروهي (سنڌيءَ جو پراڻو مزاح نگار، بہ لطيفہ سازيءَ ۽ لطيفہ بازيءَ جو ماهر آهي. پنج ڏينهن گڏ هوندو، صبح کان اڌ رات تائين لطيفا ٻڌائيندو. کلندو، کلائيندو، ۽ مجال آهي، جو انهيءَ سڄي عرصي دؤران ڪو لطيفو ورجائي. موقعي، مهل ۽ ماحول آهر نت نوان لطيفا گهڙبا رهيا. رڳو هڪ اي. ڪي. بروهي ان فن کان محروم آهي. اها سنڌ جي بدبختي آهي، نہ تہ سنڌ جي سوَرن ۾ ڪجهہ مرڪن ۽ ٽهڪن جو رنگ پرجي ها. سرمد سچ چيو آهي:

سرمد غمِ عشق هرڪس را نہ دهند
سوزِ دل پروانہ مگس را نہ دهند.

بهرحال، بروهين جي خوش طبعيءَ جو مان قائل ٿي ويو آهيان.

اسٽيشن تي قيوم بروهي منتظر بيٺو هيو. لنڊن ۾ سنڌ وارا، سنڌ کان اينڊرز دوستن لاءِ ٻاڙيا وتن. سنڌي موسيقيءَ جي ڪئسيٽن کان وٺي سنڌن لاءِ ڪوبہ تبرڪ ڪين آهي. قيوم بروهي وڏو قربائتو ۽ پاڪر پاڻي مليو.

پنهنجي ڪار ۾ گهر وٺي آيو. مون ڏٺو، تہ هن جي طبيعت ۾ گذريل اٺويهن سالن وڏي تبديلي آڻي ڇڏي هئي. چرچائي غير سنجيده، غير ذميوار قيوم، هاڻي سنجيده، ذميوار، ۽ اونهو ٿي لڳو. رات جو دير تائين ڳالهيون ڪندا رهيون. هر ملڪيءَ وانگر هن کي بہ پنهنجي وطن جي حالتن جي

باري ۾ ڳڻتي هئي. وطن کان پري رهي، وطن جي اڪير ڪيتري ٿي وڌي، اهو ٻين دوستن وٽ بہ اندازو ٿيو، پر قيوم بروهيءَ وٽ اها اڪير تنهائين وڌيل لڳي. ڪاليج جي زماني ۾ هو ڪنهن بہ مسئلي تي بحث ڪرڻ تہ ٿهيو، رڳو سوچڻ کان بہ ونءُ ويندو هو، ۽ هتي پرديس ۾ جيتري دير اسان سان گڏ هو، ڪيس وطن جي جهوري لڳل هئي. آخري ٽرين تائين نہ ڇڏيائين. جڏهن آخري ٽرين جو وقت ٿيو، تہ اسٽيشن تي ڇڏڻ آيو. بڪنگ آفيس بند پئي هئي. (قيوم جو گهر لنڊن جي ڇيڙي تي آهي.) قيوم چيو تہ هتي ننڍيون اسٽيشنون سويل ئي بند ٿي وينديون آهن. اوهان پلي ڇيڙي تي پئسا ڏجو اهو رواج آهي (Pay at other end).. گاڏي جڏهن آڪسفورڊ اسٽريٽ اسٽيشن تي پهتي، ۽ اسان گيٽ وٽ پهتاسين تہ، ڏٺوسين تہ هڪ ريلوي جو ملازم ٽيبل تي ڊير سڪن جو لڳايو ويٺو آهي، هر ٻاهر ويندڙ مسافر کيس پئسا ڏيندو ٿو وڃي. اسان بہ قطار ۾ بيٺاسين. هن اسان کان پڇيو، ڪٿان آيا آهيو؟ مون چرچي ۾ اڳيئن اسٽيشن جو نالو ورتو. هن چيو، ”پنجويهہ پينس.“ مون ٿهڪ ڏيئي کيس اصلي اسٽيشن جو نالو ٻڌايو. هن چيو، ”هڪ پائونڊ.“

نہ ٽيڪيٽ اشو ٿي، نہ رسيد، ريلوي وارن جو هن ملازم ۾ اعتماد، ۽ ملازم جو هر مسافر ۾ اعتماد. اعتماد تي تہ ملڪ هلندا آهن. اعتماد تي تہ قومون هلنديون آهن. اعتماد ٽٽو تہ قوم ٽٽي.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

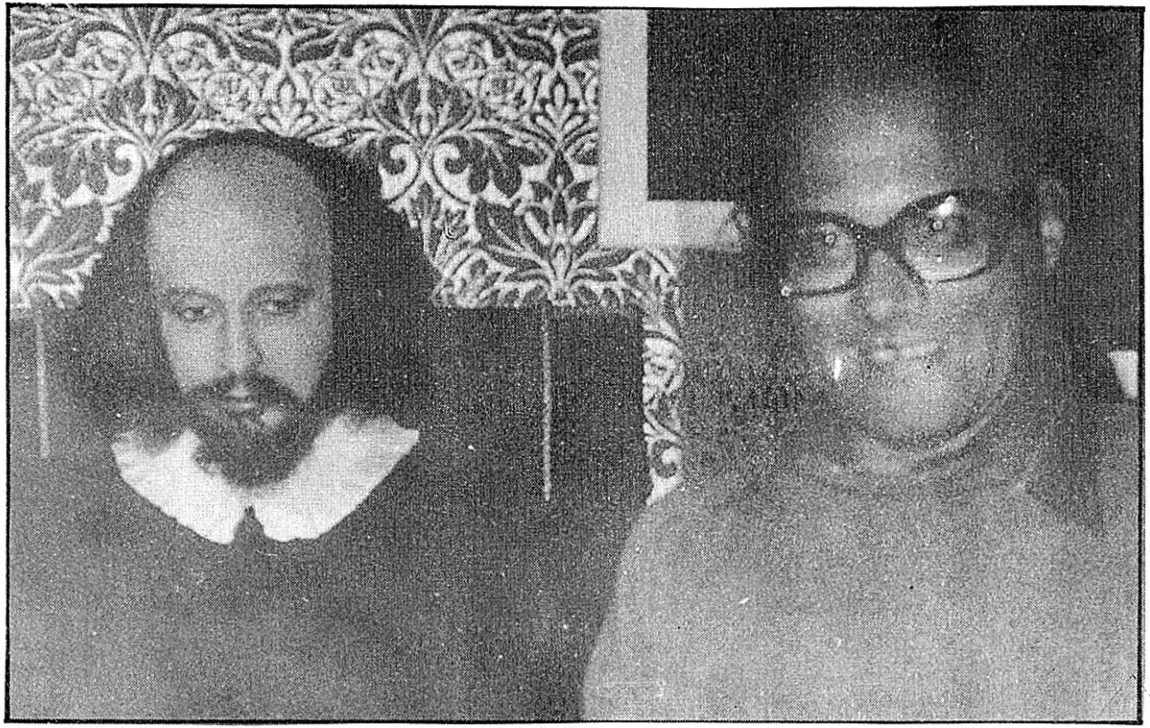

شڪسپيئر ۽ تنوير

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

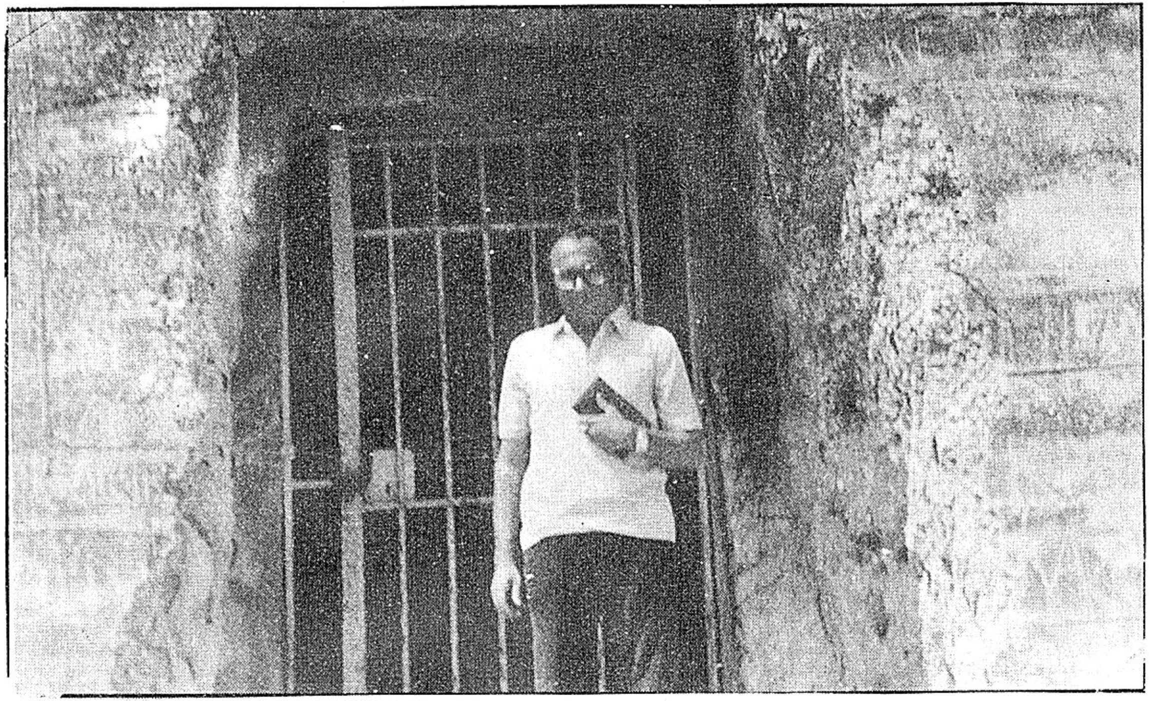

سقراط جي جيل اٿينس اڳيان

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ڊاڪٽر شئڪل ۽ سندس وني ۽ سان - لنڊن

گيتا، راڄ، تنوير ۽ قمر لنڊن ۾

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

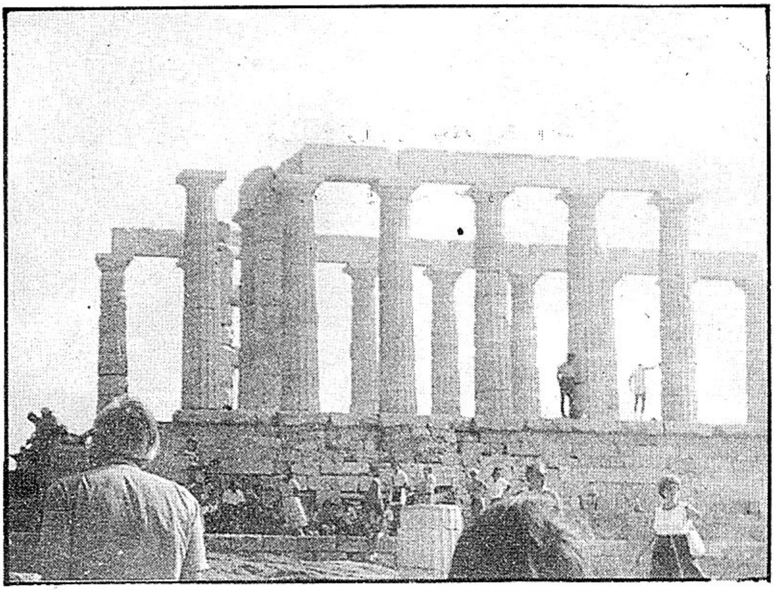

پوسيبئان جو مندر – يونان

پوسيبئان جي مندر وٽ

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

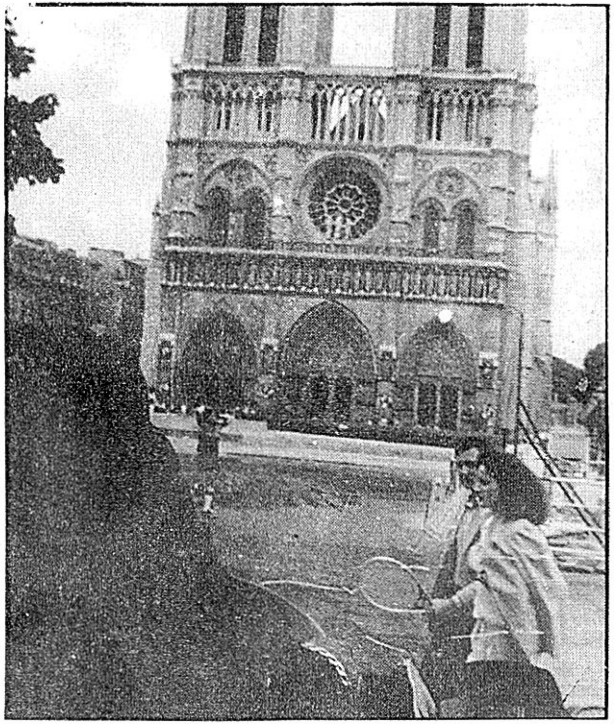

ناٽر ڊئم گرجا – پئرس

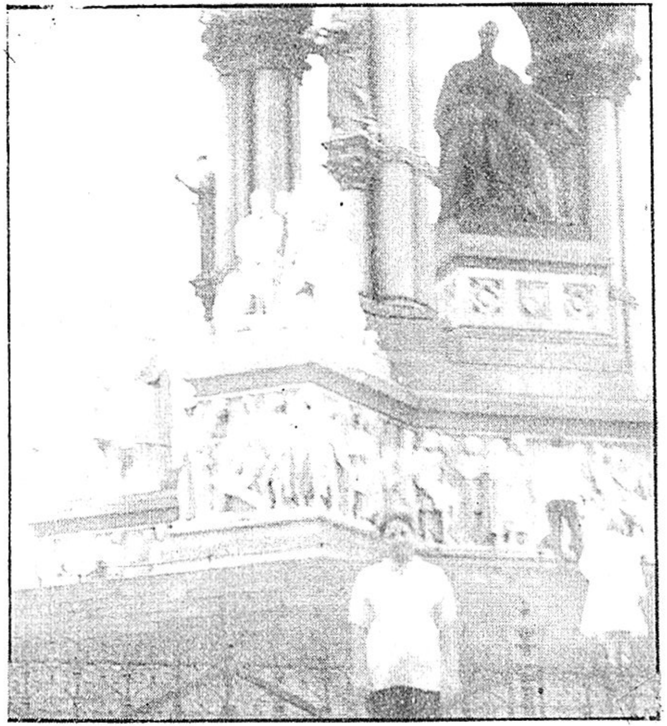

وڪٽوريا البرٽ يادگار – لنڊن

www.sindhsalamat.com
books.sindhsalamat.com

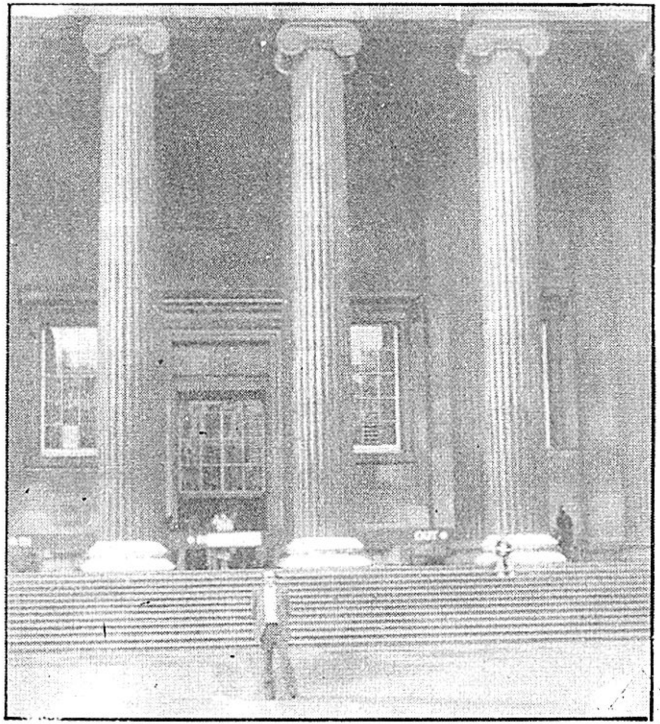

برٽش ميوزيم جو مکيہ دروازو

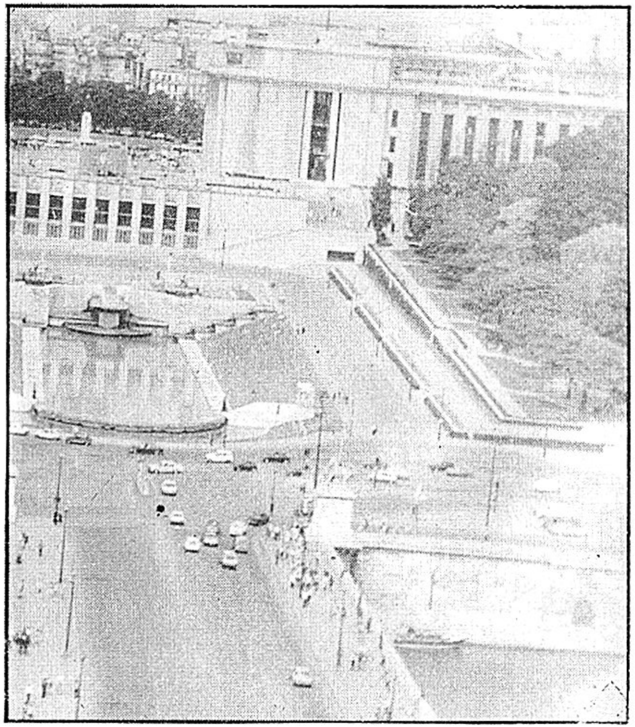

ايفل ٽاور تان پئرس جو نظارو

www.sindhsalamat.com
books.sindhsalamat.com

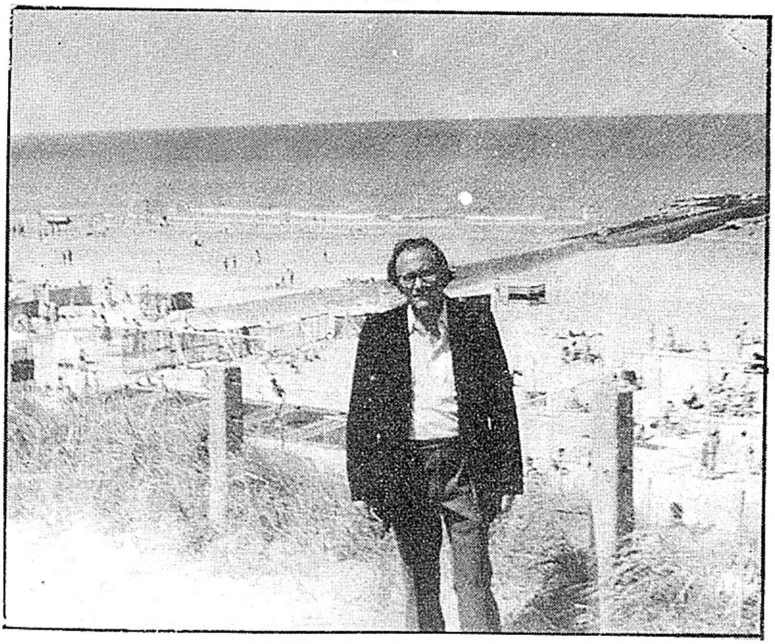

هيگ جي بيچ تي

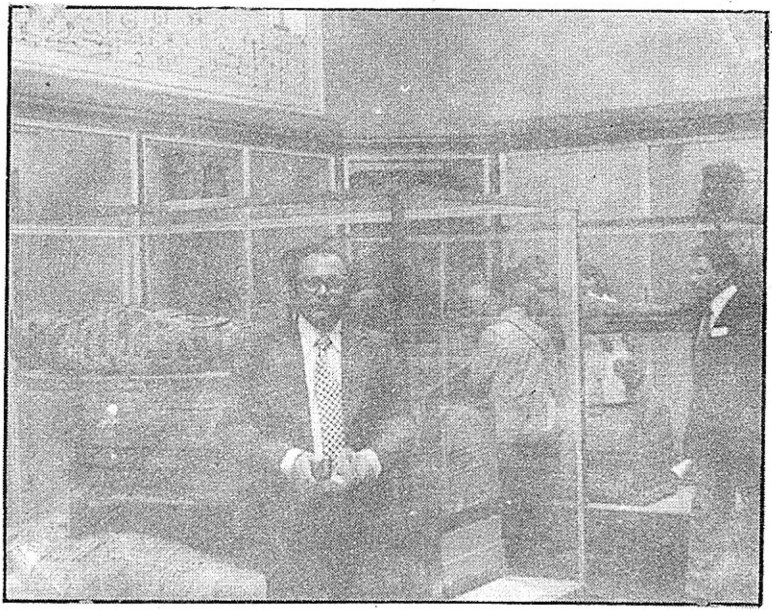

برٽش ميوزيم وٽ، مصري ممين جي وچ ۾

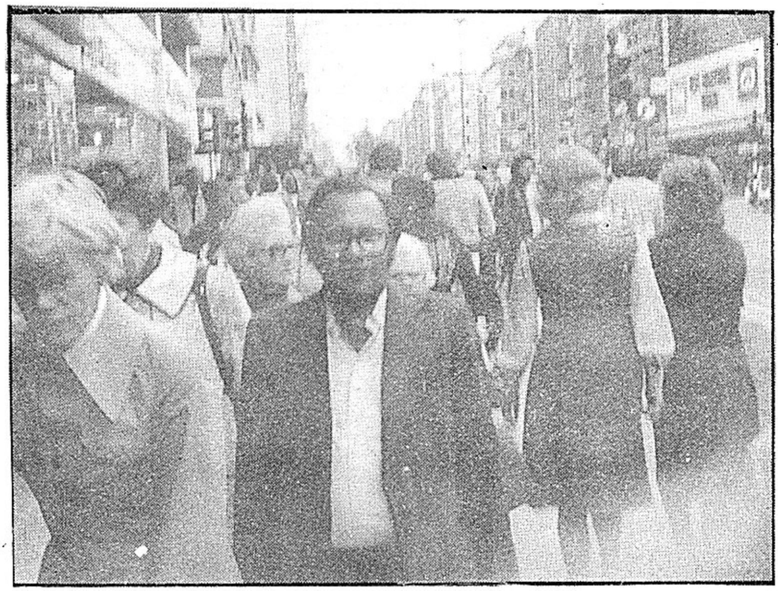

آڪسفورڊ اسٽريٽ - لنڊن

نور احمد سومرو سان گڏ ٽرئفلگر اسڪوائر - لنڊن

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

پوئٽري سوسائٽي

لنڊن ۾ هڪ پوئٽري سوسائٽي آهي. ارل ڪورٽ اسڪوائر ۾ ان جي آفيس آهي. ٽيليفون ڪري معلوم ڪيم، ان جي ميٽنگ ٽي پهتس. هيٺ آفيس آهي، ۽ ان سان لڳ سنڌن ڪتابن جو دڪان، جتي رڳو شاعريءَ تي ڪتاب موجود آهن. سائيڪلو اسٽائيل ٿيل، پئمفليٽ نما، غير معروف شاعرن جي مجموعن کان وٺي، مشهور شاعرن جي شاندار نموني ۾ ڇپيل مجموعن تائين. مٿي ميٽنگ لاءِ ڪمرو آهي. داخلا لاءِ ميمبرن کي ان زماني ۾ 25 پينس، ۽ غير ميمبرن کي 50 پينس (اڌ پائونڊ) ڏيڻا پوندا آهن. در تي ڪئشير ويٺو آهي. ان کي پئسا ڏيئي، هرڪو اندر ويندو ٿي رهيو. ڇاجي رسيد ڇاجي ٽڪيٽ. رڳو اعتبار ۽ اعتماد.

ان ڏينهن 'هڪ شاعره' جو پروگرام هو ائن برسفورڊ جو. ان شاعره پنهنجا شعر پڙهيا. ٻڌندڙ گهٽو ڪري شاعر ۽ نقاد هئا. بيئر جا گلاس سِپ ڪندا، ٻڌندا رهيا. ۽ آخر ۾ شاعره پنهنجي فن متعلق رايا ڏنا.

مان ان سوسائٽيءَ جو ميمبر ٿيس. ان سوسائٽيءَ طرفان ٻه مخزنون نڪرن. هڪ Poetry جنهن ۾ رڳو جديد شاعري ڇپجي، ۽ ٻيو Poetry Review جنهن ۾ شاعرن ۽ شاعريءَ متعلق مضمونن تي تنقيدون ۽ تبصرا ڇپجن. مون ٻنهي مخزنن جو چندو ڀريو. هنن مونکي سوسائٽيءَ جو ميمبر شپ ڪارڊ، ۽ پروگرام ڏنو. پروگرام پڙهي عجب لڳو. ڪيڏا نه سنجيده آهن، هي ماڻهو پروگرام ۾، مهيني ۾ هڪ ڏينهن رڳو نون شاعرن لاءِ آهي. ڪير به اچي شعر پڙهي سگهي ٿو. هڪ ڏينهن ڪنهن مشهور ٻاهرئين شاعر (انگلنڊ، فرانس، جرمني، آمريڪا، وغيره مان ڪٿان جو به هجي) لاءِ، ته ان جا شعر ٻڌجن، جيئن اڄ ائن برسفورڊ لاءِ هيو. هڪ ڏينهن لفظي ردم جي شاعريءَ لاءِ. هڪ ڏينهن عڪسي شاعريءَ لاءِ. هڪ ڏينهن ڪنهن جڳ مشهور ڪلاسيڪي شاعر جي شاعريءَ تي بحث لاءِ. هڪ سڄو هفتو ٻارن

جي شاعريءَ لاءِ وقف. ان ۾ روزانو ٻارن جي شاعريءَ جو ڪو نہ ڪو موضوع.

اتي مونکي چيو ويو تہ مان پنهنجا مجموعا سندن دڪان تي رکان، ۽ ڪنهن ڏينهن پنهنجي شاعريءَ جا ترجما پڙهان. پر اهو سڀ ڪجهہ ٻئي موقعي تي رکي، ڪانئن موڪلايم. پوئٽري سوسائٽيءَ جي ميٽنگ ۾ محسوس ٿيو تہ، اسان نہ رڳو ٽيڪنالاجيءَ ۽ سائنس ۾ يورپ کان پٺتي آهيون، پر ادب ۽ شاعريءَ ۾ پڻ. الاءِ ڪڏهن اها وڇوٽي ختم ڪنداسون، الائي اها وڇوٽي ختم بہ ڪري سگهنداسين يا نہ؟

ٻئي ڏينهن لنڊن ڇڏڻي هئي. هن سفرنامي لکندي لنڊن جون هڪ ٻہ ڳالهيون رهجي ويون آهن. جن مان هڪ، پوئٽري سوسائٽيءَ جي باري ۾ مٿي لکي آيو آهيان. ۽ ٻي آهي ڪئمبرج جو پروفيسر آلچن متعلق. ان کان سواءِ هڪ ذهن کي جنجهوڙيندڙ مشاهدو آهي، انهن کي لکڻ کان پوءِ لنڊن ڇڏڻ جو ذڪر ڪندس.

ڊاڪٽر نور أحمد سومرو مون کي اسپتال جي ڪئنٽين ۾ وهاري، پاڻ وارڊ ۾ چڪر ڏيڻ ويو.

مان ڪافي وٺڻ لاءِ قطار ۾ بيٺس- ڏٺم تہ ان قطار ۾ وارڊ بواءِ اڳيان هئا تہ سرجن پٺيان- سيني ڪافي ورتي، ۽ وارڊ بواءِ ۽ سرجن ساڳيءَ ٽيبل تي اچي ويٺا- ويجهن دوستن وانگر چرچا ڪندا رهيا ۽ ٽهڪ ڏيندا رهيا- مرتبي جي وڇوٽي ئي نہ هئي- محمود ۽ اياز هڪ ئي قطار ۾ هئا- مسجد ۾ نہ- پر ڪئنٽين ۾.

مان بہ هڪ ٽيبل اچي والاري- سامهون اخبار پئي هئي- ان جي هيڊنگ منهنجو ڌيان ڇڪايو- ڪٽي پڙهڻ لڳس- ڪنهن ڪمپنيءَ حضرت عيسيٰ جي جنسي زندگيءَ (Sex Life) تي فلم ٺاهي- مذهبي اڳواڻ برطانيہ جي راڻيءَ سان ان باري ۾ مليا- راڻيءَ کين چيو تہ اها ڳالهہ مون کي نہ ٿي وڻي، پر هن کي پنهنجي آزادي آهي.

جڏهن سومرو آيو تہ مون کيس اها اخبار ڏيکار تہ هو ڪاوڙجي ويو- چيائين تہ هتي پرائي اخبار پڙهڻ کي عيب سمجهيو ويندو آهي- اها اخبار اتي ئي رکي ڇڏ.

آڪسفورڊ اسٽريٽ ۾ پئي گهمياسين. مشهور بوٽن جو دڪان بارڪ Bark آيو، جنهن جون شاخون سڄيءَ برطانيا ۾ آهن، ۽ اهو نفيس ۽ خوبصورت بوٽ ٺاهڻ ۾ يگانو آهي. هڪ شوڪيس ۾ ان ڪمپنيءَ جي بنياد وجهندڙ بارڪ جو پتلو پيو هئو، ۽ ان جي اڏو موچڪا اوزار، رنبي، آر، ۽ روهي پيل هئا. تختيءَ تي لکيل هئو "هن ڪمپنيءَ جو بنياد 'بارڪ' فلاڻي سان وڌو- هي اوزار سندس استعمال ۾ رهيا."

اسان وٽ ذات پات ۽ ڪرت جو وڏو فرق آهي- پورهيت کي گهٽ ٿو سمجهيو وڃي، ان ڪري ماڻهو ذات ۽ ڪرت لڪائيندا آهن- پر هتي سچل جي شعر وانگر "پنهنجي ذات لڪائي ڪيئن بي ذات سڏايان." پورهئي ۽ پورهيت جو مان آهي. بارڪ جي پونئيرن کي سندن وڏي جي موچي هجڻ تي فخر آهي.

ڊاڪٽر آلچن

پورو پنو قد ۽ بت، سهڻي ڪتريل اڇي ڏاڙهي، ۽ عمر سٺ کان بہ مٿي، پر ان عمر ۾ سمارٽ ۽ Active. سنہ 1976ع ۾، منهنجي آفيس ۾ هليو آيو. پنهنجي واقفيت ڪرايائين، "مان ڪئمبرج يونيورسٽيءَ جي آثار قديمہ ۾ پڙهائيندو آهيان. هتي روهڙيءَ جي ٽڪرين تي ڪم ڪرڻ آيو آهيان، ڇا توهان ڪي منهنجي تار نہ ملي."

مون اڻ ڄاڻائيءَ ۽ عجب جو اظهار ڪيو. هن سان گڏ سندس زال هئي، جيڪا پڻ آثار قديمہ جي ماهر آهي، ان کان سواءِ هڪ ٻيو ماهر پروفيسر گائودي، ۽ هڪ شاگرد ائبٽ ناٿ هئا. مون ڪين ڄاڻهہ پياري، قمر سان واقفيت ڪرائي، ۽ سندن رهائش وغيره جو بندوبست ڪيم. ائبٽ ناٿ هڪ ڪتاري پڪ اپ آندي هئي. روز صبح جو ان ۾ ڪوٽ ڏيجيءَ کان روهڙيءَ تائين ٽڪرين ۾ رلندا هئا، ۽ شام جو ڳوٽيون پٿرن جوُن پري موٽندا هئا. ڪجهہ دير آرام ڪري، انهن مان پٿر ڪڍي، ڪتابن مان پڙهندا ويندا هئا ۽ انهن پٿرن کي Classify ڪندا هئا.

ان عمر ۾ پروفيسر آلچن، جوانن کان بہ اڳرو، ڊوڙندو ٽڪرين تي چڙهندو ويندو هو. هنن انهن ٽڪرين ۾ اڌ لک سال پراڻي پٿر جي دور جي تهذيب دريافت ڪئي، ۽ ان دريافت سان سنڌ جي آثار قديمہ جي تاريخ کي نئون موڙ اچي ويو.

هفتو کن هتي رهيا محفلون ٿيون. ڪڏهن ڪڏهن آلچن مونکي شعر ٻڌائڻ لاءِ چوندو هو. (هو اردو چڱي ڄاڻندو آهي، انڪري ڪوشش سان سنڌي بہ سمجهي ويندو آهي، منهنجو هڪ نظم 'هرڪو ماڻهو موتيءَ داڻو' ڪجهہ قدر ياد ٿي ويو هوس، جيڪو قاضي مختيار ۽ نيلوفر کي بہ ٻڌايو هئائين، جڏهن اهي ڪئمبرج ۾ وٽس پڙهڻ ويا هئا.

هفتو کن خيرپور ۾ رهيا، پر ان هفتي ۾ اسان جي دوستي پختي ٿي ويئي.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

برطانيہ ۾ پهچي ڪيس فون ڪيم. يڪدم ڪئمبرج اچڻ لاءِ چيائين. ٻئي ڏينهن شام جو، لياقت کي ساڻ ڪٺي، سندس ڪار ۾ ڪئمبرج پهتاسين. ڪئمبرج – علم جو شهر– هتي مشهور انگريزي شاعر شيلي پڙهيو، ۽ 'لامذهبيت جي ضرورت' پمفليٽ لکڻ جي ڪري هن يونيورسٽيءَ مان خارج ٿيو. هتي علامہ اقبال پڙهيو. هتي جڳ مشهور ڏاهي برٽنڊ رسيل پڙهايو.

هيءُ شهر نديءَ ڪئم جي پرسان آهي. ڪئم برج معنيٰ ڪئم تي پُل.

وڏا وڏا اوڪ Oak ۽ برچ Birch جا وڻ– باغ– عظيم شاندار ۽ قد آور تعليمي ادارن جون عمارتون. ڊاڪٽر آلچن ۽ سندس زال، مقرر ڪيل هنڌ تي، نيو نهام ڪاليج جي در وٽ اسانجي انتظار ۾ بيٺا هئا.

وڏي قرب سان، پاڪر پائيءَ آلچن مون سان مليو. جڏهن ڪيس ٻڌايم تہ رات جو ئي موٽي وڃڻو آهي تہ، هو ڏاڍو مايوس ٿيو، ۽ قربائتيءَ ڪاوڙ مان چيائين تہ: توکي گهٽ ۾ گهٽ ٽي ڏينهن ڪئمبرج لاءِ رکڻا هئا، جيئن تون هتي ڪتابن جا دڪان، ۽ تعليمي ادارا ڏسي سگهين ها.

هن پنهنجي ڪار ۾، مونکي ۽ لياقت کي کنيو، ۽ ڪئمبرج شهر جو سير ڪرايو. هي ٽرنٽي ڪاليج آهي. هيءَ ڪئمبرج يونيورسٽيءَ جي لائبرري آهي، عجب ۾ منهنجو وات ڦاٽي ويو. سنگمرمر جي خوبصورت گهڻ ماڙ عمارت، آلچن چيو تہ: "ان لائبرريءَ کي تفصيل سان ڏسڻ گهرجي. جي توهان ان لاءِ وقت هجي ها تہ ڏاڍو خوش ٿيان ها." ڪئم نديءَ جي خوبصورت ڪنارن کي ڏيکاري، واپس يونيورسٽيءَ آيو، ۽ چيائين، "اڄ اسان جي 400 (چئن صدين) کان هلندڙ روايتي ساليانی ڊنر آهي. مون توکي ان ۾ خاص مهمانُ ڪري سڏايو آهي. ان ۾ ضرور شامل ٿي. لياقت کي صبح جو سويل ڊيوٽيءَ تي وڃڻو هو. ان کي راضي ڪيم تہ ان ڊنر ۾ ضرور هلجي.

منهنجا وڏا ڀاڳ هئا، جو جديد دنيا جي 'اهم ترين علمي مرڪزن مان هڪ جي ان روايتي تقريب ۾ دعوت ملي هئي. پهرين لائونج ۾ شيريءَ تي بيٺي بيٺي واقفيت ٿي. آلچن هر ڪنهن سان منهنجي واقفيت سنڌيءَ جيءَ وڏي شاعر جي حيثيت ۾ ڪرائي. اسان مشرقي، خاص ڪري سنڌي،

محجوب ۽ لڄارا. جيئن آلچن منهنجي تعريف ڪري، تيئن مان شرم ۾ پوتيءَ جان ڪومائبو وڃان. يونيورسٽيءَ جو وائيس چانسلر، پنهنجي روايتي شاندار لباس ۾، روب ۽ گائون سان، مختلف فئڪلٽين جا ڊين. هڪ هڪ سان تعارف ٿيو.

جڏهن ڊنر لاءِ هال ۾ آياسين تہ مونکي سنڌ ۾ انگريزن جي دؤر جي شان جي ياد اچي ويئي.

سهٽيون سينگاريل ميزون. خوش پوشاڪ، خوش ذوق، باادب بٽرا. هر ڪورس ڪان پوءِ چمچا ڪانٽا ، پليٽون ۽ گلاس مٽائين. آرام سان- آهستي آهستي، ڌيرج ۽ اطميناڻ سان، ڪاڌو پيتو بہ هلي ٿو، هلڪي آواز ۾ ڳالهيون بہ هلن. اها رات، منهنجي زندگيءَ جي اهم ترين رات هئي. دنيا جا وڏي ۾ وڏا اڪابر- عالم- ڏاها- منهنجي آڏو هئا، مونکي ويجهو هئا.

آلچن اٿي رٿ ڏني تہ مان پنهنجا شعر پڙهان. روايتي محجوبي طبيعت ڪري، اها ويل وهي ويئي، مون شرم ڪان ڳاڙهو ٿي انڪار ڪيو. ۽ 'ٻيو دفعو' الائي ڪڏهن اچي الائي اچي بہ يا نہ؟"

هڪ تارخ جي پروفيسر مون کي چيو، "عربن کي سنڌ تي حملي ڪرڻ جو ڪهڙو جواز هو؟"

مون زندگيءَ ۾ پهريون دفعو اهڙيءَ محفل ۾ ترش ٿيندي چيو، "ساڳيوئي، جيڪو انگريزن کي سنڌ تي حملي ڪرڻ لاءِ هيو."

ان تي وڏا ٽهڪ لڳا ۽ تاريخ جو پروفيسر خاموش ٿي ويو. منهنجي آڏو بہ نوجوان، حسين، خوش پوش ۽ خوش مزاج شاگرديائيون ويٺيون هيون. هڪ پاسي ڊاڪٽر آلچن هو، تہ ٻئي پاسي لياقت.

اها يادگار محفل رات جي ڏيڍ وڳي تائين جاري رهي. مشروب ۽ ڪاڌا انگريزي روايتن موجب بدلبا رهيا، موضوع بدلبا رهيا. ڪڏهن سنجيده، علمي ۽ ادبي تہ ڪڏهن هلڪا، معمولي، ۽ مزاحيہ. ڪڏهن موسم جو ذڪر، تہ ڪڏهن سرچارلس نيپيئر جو. ڪڏهن هلڪو چرچو، تہ ڪڏهن ٽينءَ عظيم جنگ جي امڪانن جو.

آخر ۾ Nuts آيا، ۽ پوءِ تازو ميوو، آلچن مونکي هڪ هڪ نٽ (Nut) سان واقفيت ڪرائي. هيءُ هئزل نٽ آهي، هيءُ چيسٽ نٽ آهي.

آلچن جي محبت، ڪئمبرج يونيورسٽيءَ جي شان، دبدبي واري روايتي ماحول، ۽ پروفيسرن ۽ شاگردن جي خوش خلقيءَ، ۽ علمي مايي کان متاثر ٿي، رات جو ڏيڍ وڳي لياقت سان واپس ٿيس.

صبح جو سويل، ٽئڪسي گھرائي، سامان رکائي، بنان نيرن جي لورپول اسٽريٽ اسٽيشن تي پهتاسين. جتان ريل ائمسٽرڊيم وڃڻي هئي. اسٽيشن تي گاڏيءَ ۾ سيٽون ڳولي، ويهي رهياسين.

گاڏيءَ ۾ گهڻو ڪري ائمسٽرڊيم ويندڙ ٽوئرسٽ، سائيڪلين ۽ پنيءَ سان ڀڏل بسترين ۽ بئگ سان هئا. ان طرح، ائمسٽرڊيم ۾، هو سواريءَ جا محتاج نہ رهندا، ۽ سائيڪلين تي ائمسٽرڊيم گهمي، موڪلون ملهائيندا.

گاڏيءَ لنڊن ڇڏي تہ اسان لنڊن Au Revior چئي موڪلايو. معنيٰ Au Revior وري ڏسڻ لاءِ. فرينچ هڪ ٻئي کان موڪلائڻ وقت ائين چون- يعني وري هڪ ٻئي کي ڏسبو- وري هڪ ٻئي سان ملبو- پوءِ ڪٿي جنمن لا وڇڙندا هجن. ڪيڏي نہ مثبت سوچ آهي، فرينچن جي. بلڪل اهڙيءَ طرح ٿي اسان سنڌي، هڪ ٻئي کان ڌار ٿيڻ وقت چئون 'سدائين گڏ.' هتي مون کي گيتا جو اهو شلوڪ ٿو ياد اچي، جيڪو ٽي. ايس. ايليٽ پڻ حوالي طور ڪتب آندو آهي:

'ڪرشن ارجن کي جنگ جي ميدان ۾ چيو، "موڪلائي ڪانهي، اڳتي وڌندو هل' ".

گاڏي هلي، تہ قمر کي نيرن جي ضرورت ٿي. مون تہ نيرن الطاف جي وڃڻ واري ڏينهن کان ڇڏي آهي. پر قمر لاءِ نيرن جو بندوبست ضروري هو. گاڏيءَ لنڊن ڇڏي تہ، مان سڄيءَ گاڏيءَ جو چڪر هڻي آيس، پر ڪٿي بہ ڊائننگ ڪار جهڙيءَ شيءِ جو نشان نہ مليو. پڇا ڪرڻ تي معلوم ٿيو تہ، ڇو تہ هيءَ گاڏي سڌي آهي، ۽ ٿوري ئي وقت ۾ هاروچ پهچندي، ان ڪري ان ۾ کاڌي پيتي جو بندوبست ڪونهي. مون قمر وٽ اچي، شمشير جا لفظ دهرايا جيڪي هن جو تڪيو ڪلام آهن:

"ڪو بندوبست نہ آهي."

گاڏي هاروچ اسٽيشن تي پهتي. بغل ٿيلهي ۾ اجا اسان ٻنهي جون برساتيون هيون، جيڪي ڪراچيءَ کان اسان جي "ڪلهن" تي لڙڪيل

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

هيون. اهو بار ان آس تي کنيو پئي آياسين تہ مينهن پوندو، ۽ ڪڏهن تہ برساتين پائڻ جو 'عيش' ڪنداسين، پر روم، ڪئپري، سورئينتو، لنڊن، ليسٽر، برمنگهام، ڪنگس لين، ڪٿي بہ انهن کي 'واپرائڻ' جو موقعو نہ مليو. انڪري مون ۽ قمر تنگ ٿي، صلاح ڪري، برساتيون ڪڍي، ريل گاڏيءَ ۾ ئي ڦِٽيون ڪيون، جيئن ڪجهہ بار هلڪو ٿئي. چو تہ هاڻي قمر جي شاپنگ سببان بار کڻڻ کان وڌيڪ ٿي ويو هو.

هاروچ اسٽيسن تان ساموندي جهاز ۾ چڙهڻو هو، جنهن ۾ اسان جي فرسٽ ڪلاس جي بڪنگ هئي. ريل مان سامان لهرائي، ٽراليءَ تي رکي، پورٽر جي حوالي ڪري، قمر مونکي چيو تہ، ”مان سامان سان وڃان ٿي، تون اسٽيشن جي ڪيفئ تان ڪجهہ کائڻ لاءِ وٺي آءُ.“

هاروچ جي اسٽيشن تي ڪيفي هئي، پر ويران (ان ويرانيءَ جو سبب پوءِ معلوم ٿيو) اتي کاڌي پيتي جو سڀ بندوبست هو، مون سئنڊوچ ورتا، ۽ ٽڪڙو ٻاهر آيس. جهاز ڏي ويندي اوچتو ڏٺم تہ سامهون اميگريشن ڪائونٽر آهي، ۽ اتي قمر پريشان بيٺي آهي. مون سمجهيو تہ سندس پريشاني سندس بک جي سببان آهي، چيو مانس: ”فڪر نہ ڪر، تولاءِ ڪافي سئنڊوچ آندا اٿم.“ هن چيو، ”هي پاسپورٽ ٿا گهرن. پاسپورٽ وارو پرس تہ پورٽر ٽراليءَ ۾ کڻي جهاز تي چاڙهي ڇڏيو آهي.“

ڪائونٽر وارو همراهہ اسان کي چڙهڻ لاءِ تيار نہ هو. مون ٽوئرسٽ ڪمپنيءَ طرفان سائي لفافي ۾ پيل مواد پوريءَ ريت نہ پڙهيو هو، جو معلوم ٿئي تہ هاروچ وٽ باردر هو، ريل جي پهچڻ ۽ ساموندي جهاز جي ڇٽڻ ۾ ڪو ڏهن پندرهن منٽن جو وقفو هو. بهرحال ڪائونٽر وارو ان ڳالهہ تي راضي ٿيو، تہ مان يرغمالي طور وٽس ويهان، ۽ قمر ڊوڙندي، جهاز مان پاسپورٽ کڻي اچي.

قمر وٺي ڊڪ پري. قمر جي وڃڻ کان پوءِ هن پڇيو.

”ڪيڏانهن ٿا وڃو؟“

”ائمسٽرڊام،“ مون چيو.

”اُتان پوءِ؟“ هن پڇيو.

”پئرس.“ مون ورائيو.

”۽ ان کان پوءِ؟“

”اٿينس.“

”اتان موٽي هتي ايندؤ؟“

”نہ نہ.“ مون چيو، ”واپس پنهنجي ملڪ ويندا سين. پاڪستان.“

هن ٺهڪ ڏيئي چيو، ”تہ پوءِ پاسپورٽ جي ضرورت ناهي. تون وڃي سگهين ٿو.“

مون وٺي ڊڪ پري. ڏسان تہ سامهون قمر پاسپورٽ هٿ ۾ ڪنيو، مينهن واچ ڪندي پيئي اچي. مون پري کان ئي رڙ ڪري چيس تہ، ”پاسپورٽ کان سواءِ ئي ڪم ٿي ويو. موٽ تہ جهاز نہ ڇٽي وڃي.“

ٻئي ڊٽا ڊڪندا ۽ سهڪندا اچي جهاز ۾ چڙهياسين. جهاز بہ ڄڻ اسان جو منتظر هو، اسان پير رکيو، تہ جهاز جي ڏاڪڻ نڪتي، جهاز چُرڻ شروع ڪيو.

جهاز وارن چيو، ”اوهان ڪريو ڇا ٿا؟ آهيو ڪٿي؟ اسان جو جهاز اوهان جي ڪري ليٽ ٿيو آهي.“

اسان ڏاڍا شرمندا ٿياسين، ۽ هنن کان معافي ورتي سين.

جهاز هلڻ وقت ياد آيو، تہ برطانيہ جي بارڊر ڇڏڻ وقت، اسانکي انهن سيني رسيدن تي ڪسٽم وارن کان ٺپو هڻائڻو هو، جيڪي شاپنگ وقت مليون هيون. ان ٺپي لڳڻ ڪري اسان کي انگريز سرڪار کي ڏنل ٽئڪس واپس ملي ها. (انگلنڊ ۾ ڌارين تي ٽئڪس معاف آهي. دڪاندار ٽئڪس وٺي رسيد ڏين، جيڪا ملڪ ڇڏڻ وقت ڪسٽم جي ٺپي لڳڻ سان واپس ملي.)

قمر کي ڏاڍو ڏک ٿيو، مونکي بہ افسوس تہ ٿيو. پر قمر کي چيم، ”فڪر نہ ڪر. اهي رسيدون سنڀالي رکنداسين. ٻئي دفعي هتي آياسين تہ انگريز سرڪار بي ايمان نہ آهي، ضرور اهي پئسا موٽائي ڏيندي.“

۽ پوءِ اهو هزارن جي نقصان جو غم وساري، جهاز کي ڏسڻ شروع ڪيوسين.

جهاز تہ نہ هيو، ڄڻ ترندڙ محل هيو. آرام ده لائونج، آرام ده سينگاريل ڪيفي، هر سهوليت واريون ڪئبنون. لائونج ۾ رنگين ٽي- وي. ٽوئرسٽ

ڪمپنيءَ اسان کي فرسٽ ڪلاس جي ٽڪيٽ ڏياري هئي. عيش ٿي ويو.

جهاز ۾ بئنڪ به هئي؛ جتان هالنڊ جو سڪو 'گلڊن' ورتوسين، ۽ پوءِ مٿينءَ ماڙ تي ڪيفي ۾ وياسين. ڏٺوسين ته ٽوئرسٽ، بيئر جا گجيءَ سان پريل گلاس کڻي، اچا به مٿي ڇت تي چڙهندا وڃن. اسان به ڇت تي چڙهي وياسين. مٿي نيري آسمان ۾ اڇا ڪڪر، هيٺ نيري ماٿي سمنڊ جي سطح تي ترندڙ جهاز. جهاز جي ڇت تي گورا ۽ گوريون، قميصون لاهي، اُس جهٽڻ لاءِ ليٽيا پيا هئا. اسان گهڙي پل ليٽي پياسي، پر بنا قميصن لاهڻ جي.

جهاز 'هُڪ آف هالنڊ' (Hook of Holand) تي لنگر هنيو ته اسان سامان کڻڻ شروع ڪيو. قمر جي شاپنگ ائڊوينچر سبب سامان کڻڻ کان ڳرو هيو. ٻه ٽي ڦيرا ته واهه جا ٿين ها. پر مسافر، جن کي هلڪو سامان هيو، انهن اسان جي هڪ هڪ بئگ کنئي. اسان تڪلف طور گهڻو ئي منع ڪين، "اوهان تڪليف نه ڪريو." "اسان پاڻهي کڻنداسين." پر هنن هڪ به نه ٻڌي. چيائون، "اسان هونءَ ئي خالي ٿا وڃون. جي اوهانجي مدد ڪئي سين ته لهي ويندا سن ڇا؟" منهنجا طاق لڳي ويا. هي گورا، اسان ڪارن جي مدد ايڏيءَ فراخدليءَ ۽ خلوص سان ڪن؟ اتي مونکي پنهنجي وطن جا افعال ياد آيا، جتي هلال پاڪستان ۾ سعديءَ جو ڪالم 'ٺڳيءَ جا ناهه' اچا تائين پيو هلي. قمر کي چيم، "پنهنجو ملڪ هجي ها ته هي بئگون ئي گم هجن ها." هُڪ آف هالنڊ تي ڪسٽم وارو ڏاڍو ڪلمک هو. منٽ ۾ واندو ڪيائين. ۽ پوءِ اسٽيشن تي بيٺل گاڏيءَ ۾ چڙهي پياسين، جيڪا ائمسٽردام وڃڻي هئي.

گاڏو سڄو خالي هو. ٿوريءَ دير کان پوءِ هڪ نوجوان ڊچ ڇوڪري گاڏيءَ ۾ چڙهي. مرڪي ڪيڪاريائين ۽ پنهنجي واقفيت ڪرايائين. سڄو وقت وڻندڙ ڳالهين سان وندرائيندي رهي. انگريز ۽ ڊچ جو فرق، سرحد ٽپندي ئي معلوم ٿيو. انگريز Reserve آهن. ريل ۾ به انگريز ويٺل هوندا ته ٻئي يا اخبار ۾ منهن وجهي وهندا، يا دريءَ مان ٻاهر پيا نهاريندا. هڪ ٻئي ڏي ڏسندا به ڪونه. ايستائين هڪ ٻئي سان نه ڳالهائيندا، جيستائين رسمي طور تعارف نه ٿئين. ان جي برعڪس ڊچ وڌيڪ ملنسار ۽ قرباٽتا آهن.

ائمسٽرڊام (هالنڊ)

ريل جي دريءَ مان هالنڊ جا حسين نظارا ڏسندا رهياسين. ساوڪ ته سموري يورپ ۾ آهي. گل به سڄي يورپ ۾، پر هالنڊ خاص گلن جو ملڪ آهي. گلِ لاله (Tulip) هتي عام جام آهي. حد نظر تائين گلِ لاله جا باغ آهن. نيڻ نهار تائين شعلن جي رنگ جا گل. چپي چپي تي پن چڪيون. ننڍا ننڍا ڳوٺ ۽ شهر، جيڪي ريلوي لائين سان هئا، انهن جي بالڪنين مان به گل لڙڪي رهيا هئا. فليٽ ۾ گلن پوکڻ جي جاءِ نه ملي ته، ڊچ پنهنجو شوق بالڪنين ۾ ڪونڊيون رکي پورو ڪن.

ريل گاڏي هڪ اسٽيشن تي بيٺي. مون اسٽيشن جو نالو پڙهي چرڪ پريو، ۽ اشارو ڪري قمر کي چيو، "هيءُ پڙهه."

"ڊين هيگ! (Den Haigue)" قمر حيرت مان چيو.

"ڊين هيگ." مون سوچيو. لُکيءَ ۽ ڪيس جو شهر، جن جي ڪري ئي هالنڊ آياسين. مون پڇتايو، ۽ قمر کي چيم، "جي هالنڊ جي جاگرافيءَ جي پهرين خبر هجي ها ته، ٽڪيٽ هيگ جي ڪرايون ها. هاڻي ائسٽرڊام کان موٽي هتي اچڻو پوندو."

قمر چيو، "تنهنجي جاگرافي منڍ کان وٺي ڪمزور آهي." مون ڊچ ڇوڪريءَ کان پڇيو، "هتي گاڏي گهڻو وقت بيهندي؟" هن واچ ڏسي چيو، "ٽي منٽ."

۽ مون هٿ مهٽيندي سوچيو، "فون ڪرڻ جو ٽائيم به نه ملندو."

سڄ لٿي ڌاري گاڏي ائسٽرڊام انٽر نئشنل اسٽيشن تي پهتي. ڳرو ۽ غير ضروري سامان، اسٽيشن جي لاڪر ۾ بند ڪري، بغل ٿيلهن ۾ ضروري سامان کڻي ٻاهر آياسين.

اسٽيشن کان ٻاهر ئي 'A A A' جو ڪائونٽر هيو. اهو معلومات ۽ ڏس پنڌ پڇڻ جو ڪائونٽر هالنڊ ۾ هر اهم جاءِ تي هوندو آهي. پهرين سوچيم ته

اتان پاڻ واريءَ هوٽل جو ڏس پڇان. اتي رش ڏسي سوچيم تہ سڌو ٽئڪسي ڪري، هوٽل تي هلجي. ٽئڪسيءَ واريءَ قطار ۾ تي بيناسين. هيڏانهن ماڻهن جي قطار هئي تہ، هوڏانهن ٽئڪسين جي قطار. جڏهن اسانجو وارو آيو، ۽ اسان ٽئڪسيءَ واري کي هوٽل جي ائڊريس ڏيکاري، تہ هن تڪڙ ۾ چيو، ”اها هوٽل ويجهي آهي، اوهان پنڌ وڃي سگهو ٿا.“ ۽ پوءِ قطار ۾ بيٺل اسان کان پوين کي کڻي روانو ٿيو.

اسان اتي بيٺل پوليس واري کي شڪايت ڪئي تہ پوليس ڀَواري چيو، ”واقعي ٽيڪسيءَ وارو حق تي هيو. اوهان جي هوٽل تہ تمام ويجهي آهي.“ ۽ هن هوٽل تي پهچڻ لاءِ ڏس ڏنو.

اسان پنڌ اڳتي وڌياسين. منهن اونداهي- اجنبي شهر- اوپريون گهٽيون. هڪ هنڌ درين ۾ ويٺل حسِيناٺون اٿين نظر آيون، جڻ فريم ۾ پيل تصوير هجي. اهي حسيناٺون روبنس جي تصويرن وانگر صحتمند، سڊول، ۽ حسين هيون. جڻ ڪنهن آرٽسٽ لاءِ ماڊل طور ويٺيون هجن. ڪجهہ ڏينهن پوءِ، هيگ ۾ جڏهن مون ڪيس سان انهن جو ذڪر ڪيو تہ هن چيو، ”يورپ ۾، ريلوي اسٽيشن جي پرسان اهي ’ڳاڙهيءَ بتيءَ‘ واريون ايراضيون هونديون آهن.“

اسان پنڌ ڪندا اچي هوٽل ’يوريڪا‘ پهتاسين. هوٽل واري ووچر وٺي ڪمرو ڏيکاريو. تڪڙ ۾ سامان رکي، مان هيٺ لٿس تہ، لڪيءَ ۽ ڪيس کي فون ڪري، کين پنهنجي هالنڊ پهچڻ جو اطلاع ڏيان، ۽ ساڻن اڳتي جو پروگرام ٺاهيان.

ڪاؤنٽر تي ڪوبہ نہ هو. ڪال بيل جو سئچ رکيل هيو، جنهن جي مٿان ڪاغذ جي چٽڪي لڳل هئي Do not distrub at night (رات جو تنگ نہ ڪريو.) دل ۾ سوچيم، هڪ دفعو تہ ضرور تنگ ڪندومانءِ، جيستائين لُکي ۽ ڪيس جو ڏس پتو ملي.

۽ دل ٻڌي ڪال بيل وڄايم. ڪائونٽر وارو اکيون مهٽيندو آيو، ۽ ڏاڍو ڪاوڙيل هو. بهرحال ڪيس جو نمبر ملائي ڏنائين. ٻئي پاسي لُکيءَ جو خوشيءَ سان ڀريل آواز هو. چيائين، ”ڪلاڪ کان پوءِ وري فون ڪر، جيئن مان ۽ ڪيس صلاح ڪري، اوهانجو پروگرام ٺاهيون.“

مون کي هوٽل واري جون اکيون سجهيون ٿي، انڪري ڪائنس ويجهي ۾ ويجهي پبلڪ ٽيليفون جو ڏس پڇيم. هن سامهون واري چوڪ ڏي اشارو ڪري چيو، ”اتي، ٽرام جي اسٽئنڊ وٽ پبلڪ ٽيليفون آهي.“

مٿي اچي، هٿ منهن ڌوئي، ٿورو ٽڪ پيچي، قمر ۽ مان ماني کائڻ لاءِ هيٺ لٿاسين. سامهون هڪ مصريءَ جي ڪيفي هئي، جنهنجي شوڪيس ۾ ڪبابن ۽ سنئين جهڙيون شيون پيون هيون. ڦڪا ڪاڏا ڪائيندي ڏينهن ٿيا هيا، ڇهر ڏسي وات پاڻي پاڻي ٿيڻ لڳو. مصريءَ سان ڪچهري به ٿي ته، مصالحيدار ڪاڏا به ڪاڌاسين، ڏاڍو مزو آيو. آخر ۾ سنئين جهڙو منو به ڪاڌوسين.

ڪيفي کان نڪري چونڪ واريءَ پبلڪ ٽيليفون تي آياسين. هيگ وارو ڪيس جو نمبر گهمايم. ٻئي پاسي ڪيس ڳالهايو، ”سپاٽي يڪدم هتي هليا اچو. پوءِ مان توهان سان ائمسٽرڊام ايندس. ۽ توهان کي گهمائيندس.

مون گهڻو ئي چيس، ”هوٽل تن ڏينهن لاءِ بڪ ٿيل آهي. پئسا اڳواٽ لنڊن ۾ ڏنا اٿاٿون.“

ڪاوڙ مان چياڻين، ”ڪڏ ۾ پون هوٽل ۽ پئسا. بس توهان سپاٽي هتي ضرور پهچو.“

ڦريائتو حڪم هيو، ڪنڌ ڪيائڻ مشڪل ته ڇا ناممڪن هيو، انڪري هائوڪار ڪيم.

پوءِ واهہ جو ڪنارو ڏيندا هوٽل موٽياسين. ائمسٽرڊام ’واهن جو شهر‘ آهي. ان ۾ سوين واهہ ۽ هزارين پليون آهن. هر پل تي رات جو بلب ٻرندا آهن. انهن بلبن جو عڪس، پاڻيءَ ۾ جهرمر ڪندي، ڏاڍو سهڻو لڳندو آهي. هيءَ شهر ائمسٽل نديءَ جي ڇوڙ وٽ ٺهيل آهي. رات جو ڪهڙي به رستي تي پنڌ ڪيو، واهہ جي پلين تي ٻرندڙ بتين جو پاڻيءَ ۾ پوندڙ عڪس ٿڪ ئي لاهي ڇڏيندو.

يورپ ۾ هيءَ چوٽي عام آهي ته: ’الله سائينءَ هالنڊ جو ملڪ ننڍو ٺايو، پر ڊچن ان کي وڏو ڪري ڇڏيو.‘ اها چوٽي چوٽي ناهي، پر حقيقت آهي. ڊچ ڏاڍي محنتي قوم آهي، هالنڊ کي وڌائڻ جي ڪابہ گنجائش نہ

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

هٽي، پر ڊچ سمنڊ کي پري ڪندا ويا، ۽ ائين پنهنجي ملڪ کي وسيع ۽ ڪشادو ڪيائون.

ائمسٽل نديءَ جي ڇوڙ وٽ، سوين واهن ۽ هزارين پلين وارو خوبصورت شهر ائمسٽرڊام، ڏينهن جو ٻه ايتروئي حسين ٿي لڳو، جيترو رات جو. پنڌ ڪندا ٽرام جي اسٽاپ تي آياسين. دڪانن، رستن ۽ جاين تي لڳل سڀ بورڊ ڊچ ٻوليءَ ۾ آهن. پر نوي سيڪڙو ڊچ انگريزي ڳالهيائين. يورپ ۾ هالنڊ ٿي هڪڙو ملڪ آهي، جتي ٻوليءَ جو مسئلو ٿي درپيش نه ٿو اچي.

ڪا ڪيفي 'ريمبرانٽ' جي نالي آهي، ته ڪا 'وان گوگ' جي نالي (ٻئي دنيا جا مشهور مصور هئا ۽ ڊچ هئا). ڊچن کي پنهنجي فنڪارن جو ڪيڏو قدر آهي. هالنڊ جي ڪرنسي نوٽن تي ٻه هتي شاعرن، فنڪارن، ۽ مشهور قانوندانن جون تصويرون ڏنيون ويون آهن. هالنڊ جي نوٽن تي ايبريل نشان پڻ آهن، جيئن نابين، انهن کي ڇهي، نوٽن جي قيمت معلوم ڪري سگهن.

صبح جو اٺين سان قمر ضد ڪيو هو ته، ائمسٽرڊام جي ڪنهن ٽوئر ڪمپنيءَ سان رابطي ۾ اچي، شهر گهمون، پر مون وٽ ڪيسي ۾ ائمسٽرڊام شهر جو نقشو ۽ پمفليٽ هئا، جيڪي لنڊن واريءَ ٽوئر ڪمپنيءَ، ٽوئر بڪ ڪرڻ وقت ڏنا هئا. ان کان سواءِ ٻن ڏينهن لاءِ ٽرام جي ٽڪيٽ پڻ هئي. ان ڪري قمر کي چيم ته: يورپ ۾ رُلي رُلي، هاڻي ان لائق ٿي ويو آهيان جو توکي ائمسٽرڊام گهمائي سگهان. ائمسٽرڊام پرين جي ڪهاڻين جو شهر آهي. رات جو شهر جي واهن جي پلين تي لڳل هزارن بتين جي جهرمر، ۽ انهن جا پاڻيءَ ۾ پونڊڙ اولڙا، هن شهر کي خوابن جو شهر بنائي ٿا ڇڏين، ته ڏينهن جو گل لالہ (Tulips) جا دهڪندڙ ٽانڊن جهڙا رنگ، هر موڙ، هر چونڪ کي ٻهه ٻهه ٻهڪايو ڇڏين.

هيءُ شهر، هڪ جهاز جي حادثي کان شروع ٿيو، جنهن مان ٻچيل ٻن مهاڻن هتي گهر ناهيو ۽ پوءِ پنهنجي ڪٽنبن کي سڏي، هتي ننڍو ڳوٺ ٻڌائون.

جيئن ته هيءُ شهر ائمسٽل نديءَ جي ڇوڙ وٽ ٻڌل هو، ۽ ندي وقت بوقت پنهنجو وهڪرو مٽائيندي رهندي هئي، انڪري هتان جي رهاڪن کي

ٻوڏ کان بچڻ لاءِ هڪ بند (Dam) ناهڻو پيو. ۽ ائين ائمسٽل ۽ ڊئم ملي، ائمسٽرڊام ٿي پيا.

ٽرام ۾ چڙهي اچي رجسڪ ميوزيم وٽ لٿاسين. رجسڪ ميوزيم معنيٰ عوام جو ميوزيم. هن ميوزيم جو پايو، بادشاهه لوئي بونا پارٽ جي زماني ۾، 1805ع ۾ پيو. هن ملڪ ۾ نه فقط هالنڊ جا، پر سڄيءَ دنيا جي مشهور فنڪارن جا شاهڪار محفوظ آهن. عمارت پراڻي طرز جي آهي. هالنڊ، توڙي يورپ جي ٻين ملڪن ۾ اسان ڏٺو ته هنڌ هنڌ تي، ساوڪ زوريءَ ڦٽي ٿي پوي. جاءِ جي ڇت هجي، يا فرش جي سرن جي وچ ۾ وٿي، اتان ساوڪ ڦٽي نڪرندي. اهو برسات جو ڪرشمو آهي. جيڪا هنن ملڪن ۾ ٻارهوئي پوي. نه مٽيءَ جا طوفان، نه دز نه ڌوڙ. اسان وٽ ڏينهن ۾ ٽي ٽي دفعا ٻهاري ۽ چنڊ ڦوڪ جي ضرورت پوي، پر هتي هفتن کان پوءِ اها ضرورت پيش اچي.

رجسڪ ميوزيم ڏي ويندي، گهڙيل پٿرن جي فرش جي وٿين مان به ڇٻر ڦٽي آئي هئي.

ميوزيم ۾ پهرين تصوير، جنهن منهنجو ڌيان ڇڪايو، اها هئي فرناسسنجيدر جي Still Life. عام طرح، مصور، بي جان شين جي تصويرن کي اهو عنوان ڏيندا آهن: ڪوزا، ڪتاب، عينڪ، گل. اهي سڀ بي جان شيون (Still Life) آهن. هن تصوير جو موضوع به بي جان شيون هيو، پر ڇرڪائيندڙ. مئل پکي، مرده سهڙ. اهي هئا مصور جي Still Life . اهي سڀ موت کان اڳ Life هئا، ته هاڻي Still. نڪولس ميس جي هڪ دلچسپ تصوير آهي، Woman Saying Grace .ڪرستانن ۾ رواج آهي ته، ماني آڏو رکي، پهرين خدا جو شڪرانو ادا ڪندا آهن ته 'تو رزق ڏنو' ۽ پوءِ ماني کائڻ شروع ڪندا آهن. هن تصوير ۾، هڪ عورت، ماني آڏو رکي، اکيون بند ڪري، دعا گهري رهي آهي، ته پٺيان هڪ ٻلي، ٽپو ڏيئي، مانيءَ تي جهٽ هڻڻ لاءِ تيار بيٺي آهي. منهنجي خيال ۾، ان معاملي ۾ مسلمانن جي پاليسي صحيح آهي، جو هو ماني کائڻ کان پوءِ دعا گهري خدا جو شڪرانو بجا آڻيندا آهن. چوندا آهن ته:

There is always a slip between cup and lip.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

اها تصوير نہ رڳو موضوع جي لحاظ کان انوکي آهي، پر ان ۾ ڪمال فنڪاريءَ سان عورت جي منهن تي سڪون ۽ اطمينان، پليءَ جي اکين ۾ لالچ، ۽ سندس ٽپي ڏيڻ ۽ جهٽ هڻڻ لاءِ تيار هجڻ جو پوز، ٽيبل تي قسمين قسمين ڪاڏا رنگن، پاڇن ۽ خاڪن جو ڪمال آهن.

بارٿوليمنيس (70-1613ع) جي هڪ تصوير حقيقت پسند فن (Realistic Art) جو ڪمال آهي. انهيءَ دور ۾ انسان، پکي، جانور، وڻ، جبل، ۽ ٻيون هر قسم جون شيون، اٿين ئي چٽڻ، جيئن نظر اچن ٿيون، اهو ڪئميرا جي ايجاد کان اڳ جو عظيم ڪارنامو آهي. پر بارٿوليمينس اهڙين شين جي چونڊ ڪئي، جيڪي رنگن جو عجيب غريب ميلاپ آهن. لوهہ ۽ پتل، ٻرمہ، چمڙو ۽ زري. لوهہ ۽ پتل جو رنگ، ان رنگ جو چمڪو (Lusture) ۽ ان جا پاڇانوان (Shade) رنگن جي قيد ۾ آڻڻ، عظيم ڪارنامو آهي.

هن ميوزيم جي هڪ ٻي دلچسپ تصوير آهي، ميلڪوار جي Birds in Spark جنهن ۾ هن هڪ ٻنل ڪُڪڙ، ۽ پڇندڙ چوزا ڏيکاريا آهن. ميلڪوار جو زمانو 36-1655ع جو آهي. ان کان گهٽو پوءِ چارلس ڊارون ورهين جي اونهي اڀياس کان پوءِ (Expessions of Animals and Birds) جانورن ۽ پکين جي احساسن جي اظهار تي ڪتاب لکيو. پر ميلڪوار، گهٽ ۾ گهٽ ڪُڪڙ ۽ چوزي جي ڊپ واريءَ ڪيفيت جو گهرو اڀياس ڪيو ٿو پائنجي. ڊپ ۾ پڇڻ وقت انهن جا ڪنپ، انهن جون اکيون، ۽ انهن جو مجموعي پوز، پڇڻ لاءِ تيار هجڻ، اهو ڪجهہ سيڪنڊن جو مشاهدو آهي، جنهن جي ڇاپ کي مستقل حيثيت ڏيئي، هن عظيم مصور رنگن ۽ پاڇن جي پڃري ۾ قيد ڪري ڇڏيو آهي.

رجسڪ ميوزيم ۾، گهڻي تعداد ۾، ڊچ مصور ريمبرانٽ جا شاهڪار آهن. ريمبرانٽ حقيقت پسنديءَ (Realism) جي دور جو جڳ مشهور فنڪار آهي. سندس تصويرن تي يورپ ۽ آمريڪا جو هر ميوزيم فخر محسوس ڪندو آهي. ائمسٽرڊام جو شهر ريمبرانٽ جو شهر آهي. ان شهر ۾ ئي هن جڳ مشهور شاهڪار تخليق ڪيا. سندس فن جي خاص ڳالهہ آهي ڳوڙهي ناسي رنگ جي پس منظر ۾ سونهري رنگن جي روشنين جو تضاد. ان تضاد مان ئي هو زندگي تخليق ٿو ڪري، هو 1606ع ۾ ليڊن ۾ ڄائو. ننڍي

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

هوندي کان ئي مصور ٿيڻ جو شوق هوس.15 سالن جي عمر ۾ هو ائمسٽردام آيو، ۽ هڪ پورٽريٽ ٺاهيندڙ جي حيثيت ۾ مشهور ٿيو. شهري زندگيءَ جو ملمعو ڏسي هن پنهنجي ڪمائيءَ کان وڌيڪ خرچ ڪرڻ شروع ڪيو. 1634ع ۾ هڪ خوشحال چوڪريءَ ساسيڪا سان پرڻيو. 1642ع ۾ ساسيڪا گذاري ويئي، ۽ ريمبرانٽ پنهنجي ابهم پٽ ٽيٽس سان اڪيلو رهجي ويو.

آهستي آهستي هن جي شهرت گهٽجي ويئي، ۽ ڏکيا ڏينهن ڏسڻا پيس. ايستائين جو آخر ۾ سندس ڏيوالو نڪري ويو.

1661ع ۾، ائمسٽردام جي ٽائون هال ۾ ريمبرانٽ جي چٽيل تصوير لڳائي ويئي، جيڪا هڪ سال کان پوءِ ڪيس واپس ڪري، ان جي جاءِ تي هڪ، ٻئي درجي جي غير اهم فنڪار جي، غير معياري تصوير لڳائي ويئي. ان ڳالهه ريمبرانٽ کي وڏو صدمو پهچايو. جيئن جيئن سندس شهرت گهٽبي ويئي، تيئن تيئن سندس اقتصادي حالت ابتر ٿيندي ويئي. جيئن سندس اقتصادي حالت ابتر ٿيندي ويئي، تيئن هو دنيا کان الڳ ٿلڳ رهڻ لڳو. سنه 1658ع ۾ سندس ملڪيت ۽ گهر نيلام ڪيا ويا. (اهو گهر، جيڪو هالنڊ لاءِ اڄ قومي يادگار آهي).

سن 1664ع ۾، پنهنجي پٽ جي مرڻ کان هڪ سال پوءِ، هو هميشه لاءِ اکيون ٻوٽيون.

اهو آهي ريمبرانٽ جي حياتيءَ جو مختصر احوال. اهو فنڪار، جنهن جي هڪ هڪ تصوير ملين ڊالرن جي قيمت رکي ٿي، ۽ ان تي يورپ ۽ آمريڪا جا جڳ مشهور ميوزيم فخر ڪن ٿا ان جي حياتيءَ ۾ ئي ان جو گهر نيلام ٿيو، جيڪو اڄڪلهه هالنڊ ۾ ويندڙ هر ٽوئرسٽ لاءِ ڏسڻ ضروري آهي، ۽ ڊچن لاءِ قومي يادگار آهي.

اسان جا فنڪار چون ٿا ته اسان وٽ فن جو قدر ناهي، پر يورپ جي فنڪارن جيڪي اذيتون ڏٺيون ۽ فن جي شمع کي ٻرندو رکيو، ڇا انهن اذيتن جي هڪ حصي کي به اسان جي فنڪارن برداشت ڪيو آهي؟

رجسڪ ميوزيم ۾ ريمبرانٽ جي هڪ ڇرڪائيندڙ تصوير آهي "مور" (Peacocks). مور جهڙو سهڻو پکي، اهو به ريمبرانٽ جي هٿ سان چٽيل.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

سندس سونهن جي هڪ هڪ ذري جي حقيقي جهرمر، سيڪجهہ موجود، پر زندگي ناپيد. اهي مور مثل، سندن ڳچيون لڙڪيل، سندن خوبصورت جسم مان رت جا ٽيپا ڳڙندڙ. ساهہ ٿي سڪي ويو. ڇڻ ڪو ڏڏڪو آيو هجي. ايڏي سونهن ۽ ايڏي بيوسي. ايڏو ظلم– ايڏو قهر– ايڏو ڪِيس.

ريمبرانٽ جي ٻي مشهور تصوير هئي Night Watch. ان تصوير آڏو ڪٿهڙو لڳل هو. جيئن ماڻهو ويجهو وڃڻ ڪن سواءِ، پري کان ئي ان تصوير کي ڏسن. ريمبرانٽ اها تصوير سنہ 1642ع ۾ ٺاهي. هن ان کي ائمسٽرڊام جي سول گارڊ جي فرمائش تي چٽيو. 11 فوٽ 11 انچ x 14 فوٽ 14 1/2 انچ جي سائيز جي هن تصوير ۾، ان وقت جي سيٽي سول گارڊس جا مهاندا آهن. هن تصوير ۾ ماڻهن جي ويهڪ، ۽ سندن هٿن ۾ هٿيارن جو مختلف طرفن ۾ وڃڻ سان هڪ قسم جي توازن جو احساس ٿو ٿئي. اهو توازن ئي هن تصوير جي جان آهي.

ريمبرانٽ جي ٻي حسين تصوير آهي Portrait of Van Maria هن تصوير ۾ حقيقت پسند چٽساليءَ جي چوٽ ان عورت جي چولي جي فرل (Frill) جي چٽساليءَ ۾ آهي. ان Frill جي هڪ هڪ باريڪ تفصيل کي (Minute Detail) ڪمال مهارت سان چٽيو ويو آهي. پر انهن سيني شين کي فنڪارن ڪيئن چٽيو آهي، اهو تصوير کي ويجهو وڃي ڏسڻ سان معلوم ٿو ٿئي. اهو بہ معلوم ٿو ٿئي تہ ڪهڙا شيڊ استعمال ڪيا ويا آهن، ۽ برش جو اسٽروڪ ڪيئن ڏنو ويو اهي، ۽ ان مان ڪهڙو تاثر پيدا ٿيو آهي. انهن تصويرن مان ڪن جا فوٽو گراف منهنجا اڳ ۾ بہ ڏٺل هئا، پر تصوير ۽ انهن جي نقل ۾ وڏو فرق آهي.

ريمبرانٽ جي هڪ ٻي تصوير– 'يرمياهہ يروشلم جي تباهيءَ وقت' بہ ڪمال جي تصوير آهي. ان ۾ هڪ ڪراڙو ماڻهو، انتهائي افسوس جي ڪيفيت ۾، ڪنڌ هيٺ ڪري، مٿي کي هٿ ڏيو، نرڙ ۾ گهنج وجهيو وينو آهي.

رجسڪ ميوزيم مان نڪتاسين تہ سامهون اطالوي آئيس ڪريم وارو هو. اطالوين جي آئيس ڪريم سڄي يورپ ۾ مشهور آهي. مون ۽ قمر هڪ هڪ پيالو اطالويءَ آئيس ڪريم جو کاڌو، ۽ ڪانئس 'وان گوگ' ميوزيم جو ڏس پڇيو.

وان گوگ ميوزيم سڏ پنڌ تي هئو. ڊچن هيءُ ميوزيم، پنهنجي عظيم فنڪار ’وان گوگ‘ جي ياد ۾ ٺهرايو آهي. هن گهڻ ماڙ عمارت ۾ وان گوگ جون، ۽ ان جي متعلق تصويرون آهن. وان گوگ آرٽ ڊيلرن ۽ فوجي آفيسرن جي خاندان ۾ پيدا ٿيو. هن پهريائين آرٽ ڊيلر جو ڪم ڪيو، پوءِ ان مان بيزار ٿي، عيسائي مشنري (Missionary) ٿيو، ۽ ڪوئلي جي کاڻين جي مزدورن ۾ عيسائيت جي تبليغ ڪرڻ شروع ڪيائين. مزدورن جي گهٽ اجرت، ۽ گهٽي ڪم سبب ابتر حالت هئي. هنن جي صحت خراب هئي، هو اڌ بکيا، اڌ اگهاڙا هئا. وان گوگ پنهنجي نالي ماتر الائونس کي بہ هنن تي خرچ ڪيو ۽ اهڙيءَ ريت پنهنجي صحت جو بہ خانو خراب ڪري ڇڏيو. ايتري قدر جو سخت سياري ۾ پنهنجو ڪمبل هڪ مزدور مائيءَ جي بيمار ٻارن کي ڏيئي ڇڏيائين. سندس پوشاڪ ليڙون ليڙون ٿي ويئي، ۽ مشنريءَ وارا جڏهن سندس ڪم ڏسڻ آيا، تہ سندس پوشاڪ ۽ ڍنگ کي مشنريءَ لاءِ شرم جو باعث سڏيندي کيس ڪم کان جواب ڏيئي ڇڏيائون.

ٻہ ٽي دفعا هن والهانہ عشق بہ ڪيو، پر ڇوڪريون سندس غربت، پوشاڪ ۽ شڪل شبيهہ سبب کانئس نہ فقط ڪنارو ڪرڻ لڳيون، پر سندس بي عزتي بہ ڪيائون.

نيٺ هن مصوريءَ سان شوق رکيو. پئسي موجود نہ هجڻ جي حالت ۾، ريل جو ڀاڙو ڏيئي نہ سگهيو، ۽ هن پنهنجي وقت جي مشهور مصورن سان اسي (80) ڪلوميٽر پڪ تي پنڌ ڪري، بوٽ جا ترا گسائي، پير ڦٽي، وڃي ملاقات ڪئي. سندس غربت جي دؤر ۾، سڄيءَ دنيا ۾ رڳو سندس ڀاءُ ٿيئو (Theo) هو، جيڪو سندس مالي مدد ڪندو رهيو ۽ کيس همٿائيندو رهيو.

هيگ ۾ مشهور مصورن ۽ آرٽ ڊيلرن مٿس سخت تنقيد ڪئي. پرين محفلن ۾ سندس ڦن تي ٽوڪون ڪيون ويون. جتي ڪجهہ وقت هن سان ٻال ڳاڳي بہ شامل ٿيو ۽ ٻئي گڏ رهڻ لڳا. اتي ئي هڪ طوائف سان پيار ٿي ويس جيڪا پيار مان کيس Fou Rou (بيوقوف ڳاڙهن وارن وارو) سڏڻ لڳي ۽ هو کيس (Pigeon) ڪبوتر سڏڻ لڳو. هن کيس چيو تہ: جيڪڏهن مون وٽ اچڻ لاءِ تو وٽ پنج فرانڪ ناهن تہ تون پنهنجو ڪن مون کي ڪپي

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ڏي. مون کي تنهنجا ڪن ڏاڍا وڻن ٿا. انتهائي غربت جي حالت ۾ وانگ گوگ پنهنجو ڪن ڪپي ان طوائف وٽ ڪٺي ويو.

ان ڪانپوءِ هن کي چرياڻيءَ جا دؤرا پوڻ لڳا. شهر جي ماڻهن درخواست ڪئي تہ هو خطرناڪ پاڳل آهي ۽ هن کي بند ڪيو وڃي.

هن کي سينٽ ريمي جي اسپتال ۾ داخل ڪيو ويو، جتي ڪجهہ ڏينهن رهڻ بعد صحتمند ٿي، هو پنهنجي ڀاءُ 'ٿيئو' وٽ پئرس موٽي آيو ۽ وري مصوري شروع ڪيائين. پئرس مان هو اورس (Auvers) ويو، جتي ڪجهہ وقت مصوري ڪرڻ بعد روالور سان آپگهات ڪيائين. ٿيئو، سندس ڀاءُ جيڪو سندس دردناڪ حياتيءَ ۾ اڪيلو همدرد هو، اهو بہ ڇهن مهينن بعد گذاري ويو.

هيگ ۾ ٿي– هڪ رات، هڪ نائيٽ ڪيفي ۾ ڪرسٽين نالي هڪ (Street Girl) سان ملاقات ٿيس، جنهنجو پيشو خراب هو، پر دل اجري هئي. هن غربت جي حالت ۾، بنا پئسي وٺڻ جي سندس ماڊل ٿيڻ قبوليو. ساڻس گڏ رهي، سندس، ۽ سندسُ گهر جي سار سنڀال لڌائين، ۽ جڏهن ڪرسٽين جي ويم لاءِ وان گوگ کي پئسا کپندا هئا تہ سندس دوستن، مائٽن، آرٽ ڊيلرن، اوڌر ڏيڻ کان انڪار ڪيو.

وان گوگ– جيڪو پنهنجي حياتيءَ ۾، فقط هڪ تصوير ئي وڪڻي سگهيو، ان جي تصوير اڄ دنيا جو ڪوبہ ميوزيم لکين (Millions) ڊالرن ۾ خريد ڪندو. ۽ سندس ڇٽيل تصوير جي موجودگي، دنيا جي هر ميوزيم لاءِ فخر جو باعث آهي. وان گوگ، جنهن تي چرياڻيءَ جا دورا پيا، ان جي فن، اڳتي هلي دنيا کي چريو ڪري ڇڏيو. سندس مصوري فن جي تاريخ ۾ اهم جڳهہ والاري ٿي. توڙي جو سندس فنڪارانہ تخليق جو عرصو تمام ٿورو آهي. هن 1880ع ۾ مصوري شروع ڪئي، ۽ 1890ع تائين 800 تصويرون، ۽ 700 ڊرائنگ مڪمل ڪري ورتائين.[1] هيگ کان پوءِ مختلف شهرن ۾ رلندو آخر پئرس ۾ رهيو، ۽ اتي جي فنڪارن جي بوهيمين زندگيءَ ۾ شامل ٿي ويو. هن مشهور مصورن سرت (Saurt) ۽ پال گاگي (Paul gaugin)، ۽ مشهور ليکڪ ايملي زولا سان دوستي رکي ۽ ساڻن گڏ فن ۽ ادب ۾ جدت پيدا

---

1. وان گوگ جي حياتيءَ تي ارونگ اسٽون ناول Hust for life لکيو آهي.

ڪرڻ لاءِ بڪ ڏڪ تي جدوجهد ڪندو رهيو. پئرس ڪان پوءِ هو آرليس (Arles) نالي ننڍي ڳوٺ ۾ رهي، تصويرون چٽيندو رهيو.

هن جي فن ۾ ڪئي رجحان اهم ۽ نادر آهن. هن رنگن کي ملائڻ، ۽ شيڊ ڏيڻ بدران الڳ الڳ رنگن جا هڪ ڪرا وڏا چٽا استعمال ڪيا آهن. ان کان سواءِ فطرّي رنگن جي سٽاءَ (Colour Scheme) بدران، هن پنهنجي سٽا استعمال ڪئي آهي، جيڪا انوکي آهي. پيلو رنگ جيڪو ان وقت تائين سرءُ جو رنگ سڏبو هئو ۽ مصور ان جي استعمال کان پاسو ڪندا هئا، وان گوگ اُن رنگ جي جادوءَ کي جاڳايو. هن جا 'سورج مکي' (Sun Flowers) سونهري پيلي رنگ جي سونهن جو شاهڪار آهن. سندس پورٽريٽ بہ انفرادي اسٽائيل جا آهن. انهن ۾ بہ رنگن جون سٽائون فطري ۽ حقيقي ناهن، پر تنهن هوندي بہ ڏاڍيون خوبصورت پيون لڳن.

اسان وٽ سنڌ ۾ عظيم لفظ تمام سستو آهي، پر يورپ ۾ عظمت ماڻڻ لاءِ صدين جي روايتن کي ختم ڪري، نين روايتن جو بنياد وجهڻو ٿو پوي. اهي تيون روايتون، جن کي دنيا قبول ڪري، ۽ انهن جي پٺيان هلي- اتي ريمبرانٽ، مائيڪل اينجلو، وانگ گوگ، ۽ پال گاگيءَ وانگر سڄي زندگي ڏکن، بکن، تڪليفن ۽ اذيتن ۾ گذارڻي ٿي پوي.

ناقدريءَ ۽ ٺوڪبازيءَ جو نشانو ٿو بنجڻو پوي، تڏهن بہ، موت کان پوءِ، مس مس عظمت حاصل ٿي ٿئي.

'وان گوگ ميوزيم' جي فرشي طبقي (Ground floor) تي اهي تصويرون رکيل آهن، جن کان وان گوگ متاثر ٿيو. انهن ۾ هڪ جپاني تصوير 'برسات ۾ پل' (Bridge in rain) ڏاڍي خوبصورت ۽ انفراديت جي حامل آهي. برسات جي ڏنڌ جي پويان پل جي تصوير.

ان ميوزيم جي پهرئين طبقي تي وان گوگ جون پنهنجون تصويرون آهن. انهن ۾ هڪ موهيندڙ تصوير آهي، Olive trees آسمان گلابي رنگ جي چٽن (Patches) سان چٽيل آهي. زمين ڳوڙهي ناسيءَ، هلڪي ناسيءَ، ۽ ڪاري رنگ جي چٽن سان چٽي وئي آهي. پاڻيءَ جا تلاءَ نيري، ۽ آسماني رنگ جي چٽن سان ظاهر ڪيا ويا آهن. رنگن جي اهو سٽاءُ حقيقي تہ ناهي، پر تڏهن بہ رنگن جو اهو ترنم، اها موسيقي تہ جاڳائي، جو ڏسندڙ دنگ رهجيو وڃي.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

وان گوگ جي هڪ عجيب غريب تصوير آهي ”جوتن جو جوڙو“ Pair) of Shoes) اهو موضوع ۽ اها تصوير بئي انوکا آهن. پراڻا ڦاٽل ۽ ڳريل جوتا، پر انهن تي ڪيل محنت، انهن جي حقيقي چٽسالي، ڪمال جي آهي.

وان گوگ جي تصوير ’باداميءَ جي وڻ جي ڦولاريل شاخ‘ Branch of) Almond tree in blossom) حسين تصويرن مان آهي. آسماني رنگ جي پس منظر ۾، سفيد رنگ جي ٽِڪن سان ٽهيل باداميءَ جا گل. آسماني ۽ سفيد رنگ جو ردم.

وان گوگ جي هڪ جڳ مشهور تصوير آهي. ’دڳ سان ڪيفي‘ (Road side cafe).. هن تصوير ۾ وان گوگ وڏا وڏا ٽِڪا استعمال ڪيا آهن. گهري نيري رنگ جي ٽِڪن، ۽ ڪاري رنگ جي ٽِڪن سان آسمان. اڇن وڏن ڏِڀن سان آسمان ۾ تارا. ڄڻ تہ ڦلا (Pop Corns) هجن، پيلي رنگ جي ٽِڪن سان جايون. ڪاري، نيري ۽ پيلي رنگ جي ٽلهين ليڪن سان فرش، ۽ وڏن ڏِڀن سا ڪرسيون، ميزون ۽ ماڻهو ٽِڪيا اٿس. سڄو منظر ائين ٿو لڳي ڄڻ اوٺهي خمار ۾ وان گوگ ان رستي تان لنگهي، اهو منظر ڏٺو، ۽ ان سيڪنڊن جي ٿيٽيءَ (Happening) کي حافظي ۾ محفوظ ڪري، ان جي تصوير ٽِڪي، ان پل کي امر بنائي ڇڏيو اٿائين. اهو پل- جڏهن ستارا چمڪندڙ نوڪدار ٽِڪن بدران وڏا اڇا ڦلا يا ڪپهہ جون پوٽيون لڳندا آهن.

ميوزيم جي ٽئينءَ ماڙيءَ تي وان گوگ جا ڪڍيل خاڪا (Drawings) آهن ۽ چوٿينءَ ماڙ تي انهن مصورن جون تصويرون آهن، جيڪي وانگ گوگ کان متاثر ٿيا. هن ميوزيم ۾ هڪ ننڍي لائبرري پڻ موجود آهي.

هن هڪ ٺي عمارت ۾، وان گوگ جي چاهيندڙن، توڙي ان تي تحقيق ڪرڻ وارن کي هر قسم جو مواد ملي ٿو وڃي.

وان گوگ ميوزيم کان ٻاهر نڪري ”واهن واري تفريح‘ (Canal cruise) لاءِ وياسين. ڏس پڇڻ تي معلوم ٿيو تہ هتان سڌ پنڌ تي آهي. ۽ مون قمر کي فخر سان چيو، تہ ”ڏس، بنا گائيڊ جي توکي ڪيئن ائمسٽرڊام گهمايم.“

دنيا جا ٻيا شهر، رستن ذريعي، ڪار، بس، يا ٽرام ۾ چڙهي گهمبا

آهن، پر ائمسٽردام، ٻيڙيءَ يا لانچ ۾ چڙهي، واهن ذريعي گهمبو آهي. ٻين شهرن ۾، ڪنهن خاص جاءِ تي ڪنهن نہ ڪنهن رستي ذريعي پهچبو آهي، تہ ائمسٽردام ۾، ڪنهن خاص جاءِ تي پهچڻ لاءِ ڪو نہ ڪو واهہ وٺبو آهي. جيئن ٻين هنڌ رستن جا چونڪ ٿين، تيئن هت واهن جا چونڪ آهن: جيئن رستي تي ويندي، ڪو واهہ ٽپڻ لاءِ ڪنهن نہ ڪنهن پل مٿان لنگهڻو پوندو آهي، تيئن ائمسٽردام ۾، رستو پار ڪرڻ لاءِ ڪنهن نہ ڪنهن پل هيٺان لنگهڻو پوندو آهي. ائمسٽردام– سوين واهن، ۽ هزارن پلين جو شهر– ڇڻ خوابن جو شهر آهي.

ٻيڙين جي سئر شروع ٿيڻ واريءَ جاءِ تي هڪ فوٽو گرافر ويٺو آهي، جيڪو هر ٽوئرسٽن جا فوٽو ڪڍندو آهي. جيئن ئي لانچ سئر تان واپس ايندي آهي تہ اهي فوٽا هڪ بورڊ تي لڳا پيا هوندا آهن. فوٽو خريد ڪرڻ لازمي نہ آهي. وٺيوَ تہ وٺو، نہ وٺي تہ نہ وٺو. اسان اهو فوٽو خريد ڪيو. اهي فوٽو پولرائڊ ڪئميرا سان نہ، پر رواجي ڪئميرا سان ڪڍندو آهي، ۽ اڌ ڪلاڪ اندر ڊيولپ ۽ پرنٽ ڪري بورڊ تي لڳائي ڇڏيندو آهي.

واهن جي تفريح ۾ گهڻو ڪري سترهين ۽ ارڙهين صديءَ جون عمارتون ڏيکاريندا آهن. لاجر ڪئنال کان ٿيندا، اولاهين مناري (Western Tower) تائين آياسين. اهو منارو 65 ميٽر ڊگهو آهي ۽ سنہ 1486ع ۾ ٺهيو. قديم يورپي فن تعمير جو سهڻو مثال آهي. ان کان پوءِ Western church ڏٺي سين، جيڪا 1632ع ۾ تعمير ٿي، ۽ جڳ مشهور فنڪار ريمبرانٽ کي ان چرچ ۾، سنہ 1669ع ۾ دفن ڪيو ويو.

هن ئي ٽوئر ۾ اسان ريمبرانٽ جو گهرپڻ ڏٺو. سادو عام يورپي گهر، جيڪو ڪنهن وقت ۾ نيلام ٿيو هيو. اڄڪلهہ قومي يادگار آهي.

منجهند تائين سڄو شهر لانچ ذريعي گهمي، واپس هوٽل آياسين، ۽ سامان ٻڌي، ڪيس ۽ ٿلهيءَ ڏانهن هيگ وڃڻ جي تياري ڪئيسين. هوٽل جي ڪائونٽر واري کان پڇيوسين، ”هيگ ڏانهن ٽرين ڪهڙي وقت ويندي؟“ تہ ڏاڍيءَ رکائيءَ مان جواب ڏنائين، "I am not railway inquiry"

مون چيس، ”برابر، تون سچ ٿو چوين. رڳو ريلوي انڪواريءَ جو نمبر ملائي ڏي تہ اسان پاڻ تا پڇون.“ ٽائيم پڇي، ٽپڙ کڻي، ڪائونٽر واري

ڪي چيوسين، ”اسان هوٽل ڇڏي ٿا وڃون. رهيل ڏينهن جا پئسا بہ آيا توکي. اهو رڳو تنهنجي ترش روئي (Rude behaviour) جي ڪري.“

همراهہ ڪجهہ شرمندو ٿيو. اسان ٽڪڙا ٽڪڙا ٻاهر نڪري وياسين ۽ ٽرام ۾ چڙهي، ائمسٽردام انٽرنيشنل اسٽيشن تي پهتاسين.

هيگ واري ٽرين سڌي ۽ تيز رفتار هئي، جلد ئي هيگ پهچي وياسين. اسٽيشن تان ڪيس کي فون ڪئي سين، جنهن چيو تہ، ”مان اڃهو ٿو پهچان.“ اسٽيشن کان ٻاهر نڪري قمر چيو تہ، ”مون کي اڃ لڳي آهي، ڪوڪا ڪولا هٽ ڪر.“

مون اسٽيشن کان ٻاهر نڪري قمر لاءِ ڪوڪا ڪولا جو دٻو ورتو، ۽ پاڻ اتي ئي سپ ڪرڻ شروع ڪيم. هيڏانهن هوڏانهن نهاريم، ڪائونٽر واري جي پٺيان پٽ تي شوڪيس ۾ هر ملڪ جا نوٽ لڳل هئا. مون چتائي ڏٺو تہ پاڪستان جو نوٽ بہ آهي. هڪ رپئي وارو نوٽ اتي موجود هو، پر ميرو ۽ پراڻو. مونکي ياد آيو تہ ڪراچي ڇڏڻ وقت هڪ نوٽ رپئي وارو بچيو هو، مون ڪيسي ۾ هٿ هڻي اهو ڪڍيو. اهو وڌيڪ ميرو ۽ وڌيڪ پراڻو هو. اصل اهڙو هو جو ’آچيندي لڄ مران‘، انڪري مون اهو نوٽ ڪيس آڇيو ئي ڪونہ.

هالنڊ ۾ ساقي بخيل نہ پر رزاق هوندو آهي. بارٽينڊر ڇوڪريون ’وٽ سر گهرن وتيون‘ وانگر بيئر جو گلاس ڪن تائين تمتار ڪري، اٿلندڙ گج ڪاٺ جي پٽيءَ سان اگهي ڏينديون آهن. چوندا آهن تہ هالنڊ ۾ پهريون ڊڪ، گلاس ميز تان کڻڻ کان سواءِ نوڙي پيئڻو پوندو آهي.

هيڏي هوڏي ڏٺم، ٽيبل تي ڪجهہ مرد ۽ عورتون تاس راند ڪري رهيا هئا، ۽ هلڪڙا ٽهڪڙا ڏيئي رهيا هيا. ڪيڏي نہ بي فڪريءَ آهي هنن وٽ. سڄي يورپ ۾ مون ڪوبہ ماڻهو موڙهل، منجهيل، يا گھُٽيءَ ۾ ورتل ڪين ڏٺو. هنن جي دل بہ کليل تہ اکيون بہ کُليل. هنن جي زندگي آهي ڪم ڪريو ۽ عيش ڪريو.

مان دٻو ختم ڪري ٻاهر نڪتس. اسٽيشن تي پهچي خبر پئي تہ ڪيس هاڻي پهتو آهي.

ڪيس وڏو ياڪر پائي مليو. قمر ڪوڪا ڪولا جو دٻو ڪولي ڪار ۾

ويھي رھي. ڪيس مون کي آڏو وھاري، ڪار اسٽارٽ ڪئي.

هلندي هلندي ڪيس هڪ شاندار عمارت وٽ ڪار روڪي. ”هيءَ بين الاقوامي انصاف جي عدالت آهي.“ هن فخر سان ڪنڌ مٿي ڪري چيو.

ان عدالت جي شاندر عمارت ڏسي منهنجو ڪنڌ جهڪي ويو. شرم ڪان– ادب ۽ احترام کان– يا ڏک کان، چئي نہ ٿو سگهان. اندر مان اڏمو اٿيو، هيءَ بين الاقوامي عدالت آهي– هن ۾ ’قومن‘ سان انصاف ٿيندو آهي– ڇا هن عدالت کي اختيار آهي تہ ’قوم‘ کي Define ڪري سگهي. قوم ڇاهي– ’قوم‘ ’ملڪ‘ ’حڪومت‘ ۽ ’رياست‘ ۾ ڪهڙو فرق آهي. ’حڪومتون‘، ’ملڪ‘ ۽ ’رياستون‘ ڪيئن ’قومن‘ جو ڪچونمبر بنائي ڇڏينديون آهن. ڇا هن عدالت کي انهن تي بہ اختيار آهي؟ يورپ جي فن تعمير جي خوبصورت نموني تي ٺهيل هيءَ عالي شان، شاندار ۽ رعبدار عمارت، مون کي مکڻ جي ماڙي نظر آئي.

ڪيس جو گهر اچي ويو. ننڍڙو، خوبصورت بنگلو. لڪي ڪار جو آواز ٻڌي، ٻاهر ڊوڙندي آئي، هن ڦربائتو ٻاڪر پائي، چمي ڏيئي آجيان ڪئي. اها چمي نہ عاشق معشوق واري چمي هئي، نہ ياءُ پيڻ واري، نہ ماءُ پٽ واري. ان چميءَ ۾ خلوص، پيار، پاڪيزگي، ۽ گرمائش هئي. اها چمي هڪ دوست جي طرفان ٻئي دوست کي هئي.

لڪي اکيون چنيڻ لڳي، ڄڻ تہ جيڪي ڪجهہ ڏسي رهي هئي، ان تي اعتبار نہ پئي آيس. آخر چيائين، ”هيءُ خواب تہ نہ آهي. اسان سڀ هتي مليا آهيون.“ (Is it not a dream! We all have met here!)

مون چيو، ”هيءُ خواب نہ آهي، پر هيءَ خواب کان بہ حسين حقيقت آهي، جو اسان هيگ ۾، توهان جي گهر گڏيا آهيون. ڪي ساپيائون خوابن کان بہ خوبصورت ٿينديون آهن.“

سيڪو سپنا ماٺي
ساپيان ماٺي ڪوڪو.

پوءِ مونکي لڪيءَ ۽ ڪيس سان خيرپور ۾ گهاريل ڦربائتا ۽ حسين ڏينهن ياد آيا. هفتي ۾ بہ ڏينهن وٽن فرينچ سکڻ ويندو هوس. مان ۽ لُڪي شاگرد هوندا هئاسين ۽ ڪيس استاد، پر هو ڏاڍو ڪڙڪ استاد هو. وقت

بوقت Test وٺندو هو. سختيءَ سان مارڪون ڏيندو هو، ٻن سالن ۾ سٺي فرينچ سيکاري ڇڏيائين. فرينچ سبق ڪان پوءِ رات جو دير تائين ڪچهري ڄمندي هئي. مهيني ۾ ٻہ ٽي دفعا پارٽي ٿيندي هئي- يا اسان وٽ يا هنن وٽ. ٿوري دير ٿيندي هئي، تہ قمر چوندي هئي، ”هائي هلو.“ ۽ لڪي سنڌي ’هلو‘ جو مطلب سمجهي ويئي هئي، ۽ يڪدم قمر کي چوندي هئي No Halo ۽ ويٺي ويٺي، ڪڏهن ڪافي دير تي ويندي هئي.

لڪي، آهستي آهستي، مٺيءَ مرڪ سان، هڪ هڪ لفظ جهلي، الڳ الڳ، ۽ نرمائيءَ سان ڳالهائيندي آهي.

هن وري چيو، ”سچي خيرپور واري ڪلب هتي آهي.“ هنن وٽ مهدي، سندس زال، ۽ ٻار بہ رهيل هئا.

مهدي- عراقي مهدي- ڪوٽ ڏيجيءَ جو زميندار مهدي- اهو بہ خيرپور ۾ اسان جو Common Friend هو، ۽ هائي فصل ڪٽي، يورپ ۾ ڪٽنب سان ملڻ آيو هو. بت ۾ پريل، وارن ڪان وانجهو، روشن خيال، حجاڻتو، ۽ قرباڻتو مهدي. پنهنجي مهذب ۽ جهانديد زال سان موجود هو. سندس زال ۽ ٻارن سان اسان جي پهرين ملاقات هئي.

هيگ ۾ خيرپور کي ياد ڪيوسين. اڃا سج بيٺو هو، تہ رات جي ماني ڏنائون. واچ ڏٺي سين تہ رات جا ساڍي نو ٿيا هئا. يورپ ۾ اونهاري ۾ سج ڏهين يارهين وڳي لهي، ۽ ڇئين وڳي اڀري، تہ سياري ۾ شام جو ساڍي ٽئين ڇئين وڳي لهي وڃي. ڊاڪٽر نور احمد سومري جي امان پهريائين تہ ٻارن تي ڪاوڙبي هئي تہ، ”اڌ رات جو گهر تا اچو.“ حالانڪہ سياري جا پنج ڇهہ مس ٿيا هوندا. سياري اونهاري جي صبح شام ۾ ان وڏي فرق سبب سڄو يورپ سج بدران واچن تي هلي. سج بيٺي ڊنر کائڻ عجيب پئي لڳو. بهرحال مانيءَ ڪان پوءِ محفل شروع ٿي. ڪيس ۽ لڪيءَ يورپ جي سفر جا حال احوال ورتا. مون ائمسٽرڊام ۾ جيڪو ڪجهہ ڏٺو هو، ان متعلق کين ٻڌايو. هن چيو: اهو سڀ ڏٺو اٿوَ تہ باقي بچايوَ ڇا؟ هو اسان تي ڏاڍو ناراض ٿيا، جو هيگ لاءِ اسان فقط هڪ ڏينهن رکيو هيو. هنن جو اسرار هو تہ هفتو کن وٽن گذاريون ها. مون کين سمجهايو تہ ٽرين، پئرس جي هوٽل، سڀ بُڪ ٿيل آهن، ۽ تمام گهڻيءَ ڪوشش جي باوجود بہ اهي تاريخون پوئتي نہ ٿي سگهيون آهن.

رات جا سايا ڏهہ لڳا تہ مهدي ۽ سندس زال سمهڻ لاءِ اٿي ڪڙا ٿيا. مهديءَ وارن جي وڃڻ کان پوءِ لڪيءَ شرارت مان چيو تہ، ”پنهنجي زال جي موجودگيءَ ۾ مهدي ڏاڍو Discipline ۾ آهي.“ مونکي قائدِ اعظم جا اصول Unity. Faith, Discipline ياد آيا، ۽ قمر کي چيم تہ، ”زالون گهٽ ۾ گهٽ قائدِ اعظم جي هڪ اصول تي تہ عمل ڪرائي سگهن ٿيون.“

جڏهن محفل رنگ تي پهتي تہ لُڪيءَ ۽ ڪيس چيو تہ، ”هلو تہ هاڻي گهمڻ هلون.“

”رات جو هن وقت؟“ ان وقت ڏيڍ لڳو هو. ڪيس چيو، ”اوهان فقط هڪڙي رات ٿي هتي آهيو. جي هتان جي ’رات جي زندگي‘ (Night Life) نہ ڏٺوَ تہ ڇا ڏٺوَ؟“

۽ پوءِ هو ۽ ٻئي، اسان ٻنهي کي زوريءَ کِهلي ٻاهر آيا. سندن ڪار، هيگ جون روشن، گلن سان جهنجهيل، سرهيون گهٽيون لتاڙينديءَ، اچي هڪ نائيٽ ڪلب جي آڏو بيٺي. سڀ ڪلب ۾ داخل ٿياسين. اڌ روشن ماحول ۾ تيز ميوزڪ جي گونج، ڇڻ ڌنڌلي آسمان ۾ وڄ. رنگبرنگي لباس ۾ جوڙن جو سرمستيءَ وارو رقص. وجد آفرين ناچ. ائين پئي لڳو، ڄڻ رڳو راڳ آهي، رڳو ناچ آهي- ٻاهر ڪجهہ بہ نہ آهي- هيءُ پل امر آهي- هيءُ پل ابد آهي. اڇلون، ڦيرا- لمڪا- چال- لوڏا- سڀ رلمل- ڊسڪو- ڊسڪو- ڊسڪو- ڪيس ۽ لُڪي ناچ ۾ شامل ٿيا. اسان کي بہ سڏ ڪياڻون، پر اسان گهبرايو. متان اسان کان ڪا پل تي وڃي، ۽ هي سڀ پرڏيهي اسان تي کِلن. اسان ناچ ۾ شامل نہ ٿياسين، پر اسان جو من، لڪيءَ، ڪيس ۽ ٻين نچڻ وارن سان اڇلون، چال، لمڪا، ۽ لوڏا ڏيندو رهيو. هي رقص رندي ۽ سرمستي هو. هن رقص ۾ همه اوست جو تاثر هو. ڄڻ سڄي ڪائنات ۽ ان جو تحرڪ، هڪ ازلي ۽ ابدي رقص هئي.

اسر جو گهر موٽياسين. لِڪيءَ ۽ ڪيس پنهنجو بيڊروم اسان کي آڇيو. (يورپ ۾، ويجهي کان ويجهي دوست کي بہ بيڊروم ۾ قدم رکڻ تہ ڇا، نظر وجهڻ بہ نہ ڏيندا آهن.) اسان انڪار ڪندي چيو تہ اسان ڊرائنگ روم جي غاليچي تي، آرام سان رات جو باقي حصو گذارينداسين. هنن چيو تہ اسان ڪاوڙجي وينداسين (ٻيو ڪمرو مهديءَ وارن جي حوالي هو). هتي

اسان پنهي کي زوريءَ گهلي پنهنجي بيڊروم ۾ آندو ۽ پاڻ ڊرائنگ روم جي غاليچي تي ستا.

مون کي صبح جو دير سان جاڳ ٿي. سڀ ناشتي جي ميز تي هئا ۽ هالنڊ جي مشهور پنير (Cheese) سان ناشتو ڪري رهيا هئا. سندن زور ڪرڻ تي رڳو مشهور ڊچ پنير چکيم ۽ چاءِ پي ڪيس سان ڳالهيون ڪرڻ لڳس. قمر ۽ لُڪيءَ جو پروگرام تيار هو. پهرين ڪين ڊورس جي ماءُ سان ملڻو هو، ۽ پوءِ سمنڊ جي ڪناري (Beach) تي وڃڻو هو. هو ناشتو ختم ڪري يڪدم نڪري ويون.

ڊورس ۽ رابرٽ پهريون ڊچ جوڙو آهي، جنهن سان اسانجي واقفيت ٿي. ڏاڍا پرخلوص ۽ قربائتا آهن. ڪيس وارن سان انهن جي ئي ذريعي سان ملاقات ٿي. هو به اسانجا ويجها دوست آهن.

مان ۽ ڪيس، سستي وانگر، آرام سان، ٿورو دير سان تيار ٿي، بس ۾ چڙهڻ لاءِ ڪيس جي گهر جي سامهون بس اسٽئنڊ تي آياسين. بس رڳو هڪ منٽ ليٽ ٿي ته اسٽئنڊ تي بيٺل ماڻهن واچون ڏسي بيچڙو منهن بنائڻ شروع ڪيو.

هالنڊ لاله جي گلن (Tulips) جو ملڪ آهي، ته هيگ گلن جو شهر آهي. جيترا پان جا دڪان اسان وٽ آهن، اوترا گلن جا دڪان هتي وٽ! هر موڙ، هر گليءَ ۽ هر چونڪ تي گلن جو دڪان. مون ڪيس کان پڇيو ته، ”هتي هر گهر ۾ هڪ ننڍڙو باغ آهي، ۽ هر ماڻهوءَ وٽ پنهنجا گل آهن، پوءِ هيترن گلن جي دڪانن جو ڇا مطلب؟!“ هن مرڪي چيو، ”هرڪو ماڻهو هر قسم جا گل ته نه ٿو پوکي سگهي. هتي دڪانن تي اهي گل ملندا آهن، جيڪي عام ماڻهو پنهنجي گهرن ۾ نه ٿا پوکي سگهن! ۽ انهن کي اُپائڻ لاءِ خاص مهارت کپي. انڪري اهڙن گلن کي، عام ماڻهو دڪانن تان خريد ڪري پنهنجي گلدستن ۾ سينگاريندا آهن.“

شهر جي هر چونڪ تي شاهي ڪونڊيون رکيل آهن. روز سرڪاري ٽرڪون، گلن سان ڀرجي اچن، ۽ انهن ۾ تازا گل وجهي وڃن.

هالنڊ ۾ گلن جي شوق جو هڪ ٻيو دلچسپ واقعو معلوم ٿيو. ڪيس جو والد پوڙهو آهي، ۽ سرڪاري پينشن تي گذر ڪندو آهي،

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

جيڪا هالنڊ ۾ هر ان پوڙهي کي ملندي آهي، جيڪو ڪم ڪار نہ ڪري سگهندو آهي.

هن واندڪائيءَ جي وندر طور پنهنجي بنگلي جي اڱڻ ۾ گل پوکيا ۽ آخر ان عمر کي اچي پهتو، جو انهن گلن جي سارسنڀال بہ نہ ٿي لهي سگهيو. هن سرڪار کي لکيو تہ: 'هاڻي هو ايترو ضعيف ٿي ويو آهي، جو پنهنجي گلن جي سار سنڀال لهي نہ ٿو سگهي. ۽ گلن سان بيحد پيار اٿس، انڪري حڪومت طرفان انهن گلن جي سنڀال لڌي وڃي.' ۽ سرڪار ڪيس مالهي رکي ڏنو.

مان ۽ ڪيس پوسٽ آفيس آياسين، ۽ ٽڪليون خريد ڪري، سرمد، مارئيءَ ۽ پارس، سرواڻ، سپيءَ، بابوءَ ۽ پيتائيءَ کي پڪچر ڪارڊ پوسٽ ڪياسين. اجا بہ وقت بچي پيو. ڪيس هڪ ڪافي هائوس ۾ وٺي ويو. ڪافي هائوس مان نڪرڻ وقت ٽائيم ڏٺم، ائمسٽرڊام ٽرين ڇڏڻ ۾ اجا ٽي ڪلاڪ ڪن هئا. ڪيس چيو، "هلو تہ هلي بيچ تي لڪيءَ وارن سان گڏجون. چڱو جو توکي بيچ ڏيکارڻ جو وقت نڪري آيو."

بيچ ڏي ويندي، ڪيس مونکي رازداريءَ مان چيو، "جي هتي ڪي Topless (بنا انگيءَ) ڇوڪريون ڏسين، تہ شرمائجانءِ نہ."

مُون وائڙو ٿي چيس، "ڀلا مان ڇو شرمائيندس." هن ٽهڪ ڏيئي چيو، "هتي يورپ ۾ اهو نئون Topless جو فئشن نڪتو آهي. خاص ڪري بيچ تي، ڇوڪريون رڳو نڪر ۾ بنا انگيءَ جي گهمن. مون انهن کي تہ ڪڏهن شرمائيندي نہ ڏٺو آهي. انڪري سوچيم تہ متان تون ٿي شرمائين."

سمنڊ، جتي ڪٿي ساڳيو- اٿاهہ ۽ نيرو. اچيءَ اچيءَ گجيءَ وارو. ڪراچيءَ جي هاڪس بي هجي، انگلنڊ جي هسٽنگس بيچ هجي، يا هيگ. ساڳي اٿل پٿل. ساڳيو لهرن جو شور.

لهرين لک لباس، پاڻي پسڻ هيڪڙو.

پاڻي تہ هيڪڙو آهي، پر فرق آهي سينگار جو. فرق آهي ذوق جو. هتي ننڍا ننڍا تنبو کتل هئا، جن هيٺان ماڻهو واريءَ تي ليٽيا پيا هئا. جڻ آفيمي هجن، جڻ آرسي هجن. اهي ساڳيا ماڻهو، جيڪي هن وقت آفيمي ۽ آرسي ٿي لڳا، اهي ڪم جي وقت جِنَ آهن. اهو فقط انهن جو موڪل ملهائڻ جو طريقو آهي.

تنديون تنديون، رنگبرنگي، خوبصورت چٽيون، ٽانگ ڪنيين وانگر پٽي لڳيون. انهن جي هيٺان، عورتون ۽ مرد پنڪيونْ کائي رهيا هئا.

ڪجهہ ٽاپ ليس (Topless) ڇوڪريون بہ نظر آيون. پر نہ ڪنهن هنن ڏي بڪايل نظرن سان گهوريو، ۽ نہ هنن ئي شرمايو.

· جلد ئي لڪي ۽ قمر گڏجي ويون. سمنڊ جي ڪناري تي کاڌي ۽ مشروبن جا خوش ذوقيءَ سان سينگاريل دڪان هئا.

اوچتو ڪيس چيٽي وجائي، ”اوهان ڪڏهن ڪچي مڇي (Raw Fish) کاڌي آهي؟“

قمر الٽيءَ جهڙو منهن ٺاهي اوڪارو ڏنو، ”ڪچي مڇي- اوڪُ-ڪير کائيندو.“

منهنجي ڪچي مڇي بُڌل هئي. اها خبر هئي تہ هالنڊ ۾ ڪچي مڇي کائيندا آهن.

”اهو تہ هتي جو خاص کاڌو آهي. ڪچي مڇي نہ کاڌوَ تہ ڄڻ هالنڊ ئي نہ آيؤ.“ ڪيس چيو.

قمر ٺپ انڪار ڪيو. مون ٺهہ ٺهہ چيو، ”مان کائيندس.“ •

هر ملڪ جي ڪلچر کي سمجهڻ لاءِ اتان جي کاڌي، لباس، موسيقي، مصوري ۽ ادب جي ڄاڻ ضروري آهي، رڳو ان ملڪ کي ڏسڻ ئي سڀ ڪجهہ ناهي.

ڪَيس ڪچي مڇي وٺي آيو. ننڍيءَ ڪُرڙيءَ جهڙي هئي. ان کي رڳو لوڻ لڳل هو. چيائين، ”ڪنڊو ڪونہ لڳندو، منهن کان وٺي کائيندو وڃ، آخر ۾ رڳو پڇ بچائجان.“

مون ائين ئي ڪيو. نرم نرم لوڻائيل ماس جو مزو بہ آيو، ۽ ڪجهہ ڪريه بہ ٿي، پر مڇي سڄي کائي ويس ۽ آخر ۾ رڳو وچي پڇ بچايم.

قمر بيچ تان خريداري ڪئي. سرمد لاءِ هڪ تمام ڊگهي پينسل، ۽ ڪاشيءَ جهڙي ڪم سان نمڪ داني.

هالنڊ ۾ ڪاشيءَ جهڙو ڪم ٿئي. عجب اهو آهي جو سرون ائش ٽري، نمڪدان، سڀ ساڳئي نيري رنگ وارا آهن، جيڪو سنڌ ۽ ملتان ۾ عام آهي. ان ڳالهہ تي مونکي ڏاڍو عجب لڳو. سوچي سوچي ٽڪجي پيس

تہ ان مشابهت جو ڪو تاريخي سبب ملي، پر ڪو بہ سبب ڌيان ۾ نہ آيو.

بيچ تان موٽي، ڪيس جي سهڻن گلن واري گهر ۾ منجهند جي ماني کائڻ آياسين. ڪيس هالنڊ جو مشهور بيئر آندو ۽ سِپ ڪرڻ شروع ڪيم.

ٽرين جي وقت ۾ اڌ ڪلاڪ بچيو تہ مان اٿي ڪڙو ٽيس ۽ قمر کي هلڻ لاءِ چيم. ڪيس چيو تہ، "اجايو اسٽيشن تي بور ٿيون، ان کان بهتر آهي تہ هتي ئي ويهي ڳالهيون ڪريون."

مون ڪيس واچ ڏيکاريندي چيو، "ٽرين ڇٽڻ ۾ باقي رڳو اڌ ڪلاڪ آهي. جي هيءَ ٽرين هلي ويئي تہ ائمسٽرڊام کان پئرس واري ٽرين بہ ڇٽي ويندي."

ڪيس وڏو ٽهڪ ڏنو ۽ چيائين، "هتان ڏهہ منٽ اڳ نڪرنداسين. ٽرام اسٽيشن تائين پهچڻ ۾ ست منٽ وٺندي. پوءِ بہ پليٽ فارم تي اوهانجا ٽي منٽ اجايا ويندا."

مون سوچيو واقعي هي اسانجو ملڪ نہ آهي جو بس، ٽئڪسي يا رڪشا جي انتظار ۾ ريلون ڇٽي وڃن. مونکي اها رات ياد آئي جو لاڙڪاڻي مان سج لٿي ريل ۾ چڙهياسين. اها ليٽ نڪتي، انکري حبيب ڪوٽ واري ٽرين ڇٽي ويئي. اتان جنهن گاڏيءَ کنيو اها بہ ليٽ نڪتي، ۽ روهڙي مان ٽرين ڇٽي ويئي. ڌڪا جهليندا، سانجهيءَ جا نڪتل، اسر جو اچي، خيرپور پهتاسين. ستر ميلن جي سفر ۾ سڄي رات گذري ويئي.

مزي سان ڪچهري ڪري، ڏهہ منٽ اڳ اٿياسين، ٺيڪ ٽائيم تي ٽرام آئي. ٺيڪ ٽائيم تي اسٽيشن پهتاسين. ٻہ منٽ اڳ پليٽ فارم تي پهتاسين تہ ٽرين آئي. ڪيس ٻڌايو تہ ائمسٽرڊام کان پئرس ويندڙ ٽرين هتان ئي لنگهندي. اسان کي هالنڊ جي جاگرافيءَ جي خبر نہ هئي. هي ٽيون دفعو هيگ مان لنگهڻ ٿيندو. ڳرو سامان ائمسٽرڊام اسٽيشن تي لاڪر ۾ بند هو، ۽ بڪنگ ائمسٽرڊام کان پئرس جي هئي. انکري واپس ائمسٽرڊام وڃي وري موٽڻو پيو.

گاڏي پليٽ فارم تي بيني تہ مون ڪيس کي چيو، "هتي تہ سيڪجهہ پروگرام مطابق ٿي رهيو آهي. تعجب آهي." ان تي ڪيس وڏو ٽهڪ ڏنو. مون ڪيس مشهور لطيفو ٻڌايو: "اسان وٽ هڪ ڏينهن ريل پوري وقت

تي آئي. ماڻهو هڪ ٻئي کي مبارڪون ڏيڻ لڳا تہ ريلوي وارا سڌريا آهن. اتان کو ان ريل جو گارڊ بہ لنگهيو. ان چيو، ”خبر اٿوَ، اها کلهوڪي ٽرين آهي ۽ پورا چوويهہ ڪلاڪ ليٽ آهي.“

۽ ٽهڪن جي شور ۾ مون ۽ ڪيس خيرپور ۾ پيهر ملڻ لاءِ موڪلايو.

ائمسٽرڊام اسٽيشن تان لاڪر مان ڳرو سامان ڪڍي، پليٽ فارم تي آياسين، ۽ پئرس ويندڙ گاڏيءَ ۾ پنهنجون سيٽون ڳوليي، ويهي رهياسين.

هيءَ تيز رفتار ٽرين هئي. سٺندوچ چٻاڙيندا، دريءَ کان نظارا ڏسندا رهياسين. اوچتو وڏ ڦڙو مينهن پوڻ شروع ٿيو. مون قمر کي برساتيون ياد ڏياريون، جيڪي هاروچ اسٽيشن تي ريل ۾ ڦٽي ڪري آيا هئاسين. مون قمر کي چيو تہ، هاڻي برساتين کان سواءِ ڪم نہ هلندو. اهي برساتيون، شفيق الرحمان جي برساتيءَ وانگر تہ هيون، جيڪا وفاداريءَ سا مالڪ جو پيڇو ڪري. قمر چيو چڏ انهن برساتين کي، جي ضرورت پئي تہ نيون وٺنداسين.

گاڏي ٿوري دير برسيلز اسٽيشن تي بيٺي ۽ پوءِ تيز رفتاريءَ اڳتي رواني ٿي. برسيلز کان ٿورو اڳتي هلياسين تہ مينهن بند ٿي ويو. مون شڪر ڪيو جو برساتيءَ جي ضرورت نہ ٿي.

ٽرين ۾ ئي ڪرنسيءَ جي ايڪسچينج وارا ڪلهن تي ڪنڊيڪٽرن وانگر ٿيلها لڙڪائي آيا. اسان بچيل گلڊن ۽ ڊالر ڏيئي فرانڪ ورتا. منهن اونداهيءَ جو ٽرين پئرس جي اسٽيشن گاردي نار (Gare de Nord) ۾ داخل ٿي.

پئرس

پئرس– لاپاري– منهنجي تصورن جو شهر– جڻ پرين جو ديس هو. جنهن جون ڪهاڻيون ننڍپڻ ۾ ٻڌيون هيم. نوجوانيءَ ۾ فرينچ ادب جي شاهوڪاريءَ جا هُلَ ٻڌم. موپسان، بالزاڪ، وڪٽر هيوگو، بودليئر، سارتري، مئلارمي، رامبو، سينٽ جان پرس. انهيءَ ادب جي ترجمن پڙهڻ کان پوءِ فرينچ سکڻ جو شوق جاڳيم. آخر خيرپور ۾ لکيءَ کيس کان فرينچ سکڻ شروع ڪيم. فرينچ ۽ فرانس منهنجو احساس ڪمتري آهن. اڄ ان فرانس جي ڌرتيءَ تي قدم رکيا اٿم– ان پئرس ڪي اکين سان ڏٺو اٿم– جڻ عمر ڀر جا خواب حقيقت ٿي پيا. اها رات، منهنجي زندگيءَ جي سمورن صبحن کان روشن هئي. پئرس منهنجي اکين آڏو ۽ پيرن هيٺان هئي.

ڳرو سامان اسٽيشن جي لاڪر ۾ رکڻ جو فن سکڻ ويو هوس. يڪدم بئگ ۽ ڪنجيءَ واريءَ نشانيءَ (Sign) جو پيڇو ڪري، ڳرو سامان لاڪر ۾ رکي، پن ٽن ڏينهن جيترو ضروري سامان ڪلهي ٿيلهن ۾ لڙڪائي، اچي ميترو (Metro) پهتاسين. (فرانس ۾ زير زمين ريلوي کي ميٽرو ٿي سڏيائون) ميٽرو تي ٽوئر ڪمپنيءَ جيءَ مليل لٽريچر جي هدايتن موجب پنهنجي هوٽل جي پرواريءَ اسٽيشن ٽرن (Tern) تي لٿاسين. هوٽل پرسان ئي هئي، پر ڳولهڻ ۾ ڪلاڪ کن لڳي ويو. اهو انڪري جو گورن بلڪل ئي مدد نہ پئي ڪئي. آخر هڪ شيدي، ڪافي دير اسان سان گڏ هوٽل ڳوليندو رهيو ۽ هوٽل ڳولي، پوءِ موٽيو. هو مزيدار ۽ زندهہ دل. رستي تي ٽپا ڏيندو سيٽيون وڄائيندو، زور زور سان گانا ڳائيندو ٿي هليو. صبح جو ٽوئر ڪمپنيءَ جا ڪاغذ ڏسان تہ انهن ۾ هوٽل تي پهچڻ لاءِ نقشي تي نشان بہ ڪيل هئا، ۽ منٽن ۾ هوٽل ڳولي ونجي ها.

نيرن تي، مون فرينچ ڳالهائڻ جي پريڪٽس شروع ڪئي. بئري کي فرينچ ۾ آرڊر ڏنم. ڪائونٽر واريءَ ڇوڪريءَ کان فرينچ ۾ ڪنهن ٽوئر

ڪمپنيءَ جو ڏس پتو پڇيم. پوءِ ڪيس چيم ته، ”معاف ڪجو مونکي ايتري گهٽي فرينچ نه ٿي اچي.“ ۽ پوءِ انگريزيءَ ۾ ڳالهائڻ لڳس، ته يڪدم ان ڇوڪريءَ فرينچ ۾ چيو، ”اوهان کي سٺي فرينچ ٿي اچي. جيتري انگريزي مون کي اچي ٿي، اوهان ان کان بهتر فرينچ تا ڳالهايو. انگريزي بهتر ٿيندو ته اوهان مون سان فرينچ ۾ ڳالهايو.“

فرانس ۾ عملي طرح معلوم ٿيو ته ٻوليءَ جي ڪيڏي نه اهميت آهي. هن ملڪ ۾ فرينچ کان سواءِ چارهو ئي ڪونهي. ڪوبه فرينچ، ڄاڻندي به انگريزي يا ٻي ٻولي نه ڳالهائيندو. چڱو جو ٿوري ٿوري فرينچ سکيل هوس. نه ته پئرس ۾ ڏاڍي مشڪل ۾ اچي وڃان ها.

ڪائونٽر واريءَ کان ڏس پڇي، ميٽرو ذريعي ريودي رووِلي پهتاسين، جتي ٽوئر ڪمپني جي آفيس هئي. اتي منجهند کان پوءِ وارو ’تاريخي پئرس‘ وارو ٽوئر بڪ ڪرائي، ڪئميرا جي رول وٺڻ لاءِ هڪ دڪان ۾ گهڙياسين، ته ڪائونٽر وارو، ٽيليفون تي سنڌي ڳالهائي رهيو هيو. خوشيءَ ۽ فخر سان من بود ۾ اچي ويو. مون قمر کي چپ رهڻ جو اشارو ڪيو. جڏهن هن گفتگو ختم ڪري ٽيليفون رکي ته مون يڪدم ڪيس سنڌيءَ ۾ چيو، ”ڪئميرا جو رول کپي.“

جيترو تعجب مونکي ۽ قمر کي هن جي سنڌي ڳالهائڻ تي ٿيو هيو، اوترو ئي هن کي ٿيو. خوشيءَ کان ٽڙندي هن چيو، ”سنڌي آهيو ڇا؟“

۽ پوءِ حال احوال ڏنا ورتاسين. هو مسٽر هاٿي راماڻي هو ۽ سنڌس ڪٽنب اصل شڪارپور مان لڏي پئرس آيو ۽ هو ٽن پيڙهين کان اتي دنڌو تا ڪن. بزنيس ڏاڍو سٺو ٿو هلين، پر سنڌ ڏسڻ جو ڏاڍو شوق اٿن. هن پنهنجو وزٽنگ ڪارڊ ڏنو، ۽ مون ڪانٽس موڪلايو.

ريودي رووِلي، پئرس جي تاريخي گهٽي آهي. ان جي بزار جي سيني دڪانن آڏو، قديم طرز تعمير جو اڌ گول جي ونگن وارو ورانڊو آهي، جنهن تي گولن (Globe) جا بتين جا شيڊ لڳل آهن. فرينچ به انگريزن وانگر قديم تهذيب کي قائم رکيو اچن، ۽ ان سان هٿ چراند نه ڪن.

ريودي رووِلي تان پنڌ ڪندا، اچي پلاس دي ڪنڪارڊ (Place de Concord) تي پهتاسين. اهو شهر جو اهم چؤنڪ آهي، جنهن تي قديم

مصري لکت سان پٿر (Qbelisque) لڳل آهي ۽ پرسان ئي شاندار گنبذ واري عمارت انواليد (Les Invalides) آهي. ان عمارت ۾ نيپولين دفن ٿيل آهي.

. منجهند کان پوءِ تاريخي پئرس وارو ٽوئر هو، وچ ۾ وقت خالي هو. انکري جڳ مشهور ميوزيم لوُوَر (Louvre) ڏسڻ جو خيال ڪيوسين.

سئن (Sienne) نديءَ جي ڪناري هي جڳ مشهور ميوزم سڄيءَ دنيا جي ٽوئرسٽ، فنڪارن ۽ باذوق ماڻهن جو قبلو آهي، ڇو تہ هن ميوزيم ۾، پين جڳ مشهور تصويرن سان گڏ، ليونارڊو ڊاونچي جو جڳ مشهور امر شاهڪار 'مونالزا' موجود آهي.

ميوزيم جي ٻاهران ماڻهن جو ميڙاڪو هو (اسان وٽ اهڙو ميڙاڪو رڳو قبرن تي، ميلن جي وقت ٿيندو آهي.) هزارن جي تعداد ۾ ٽوئرسٽ آيل هئا. ڪلهي گس لڳي پيئي هئي. هن ميوزيم جي عمارت، شاهاڻي، ۽ شان واري آهي، ۽ قديم فن تعمير جو هڪ خوبصورت نمونو آهي. فرينچ انقلاب کان اڳ، اها بادشاهن جي محلات هئي. فرينچ انقلاب دوران، بادشاهہ جي سسي وڍي ويئي، ۽ ان کان پوءِ ان عمارت کي عجائب گهر ۾ تبديل ڪيو ويو (يورپ ۾ پوپ جو ذاتي رهائش گاهہ بہ ميوزيم ٿي ويو (روم ۾) تہ بادشاهہ جي محلات بہ ميوزيم (پئرس ۾ بہ). هيءَ عمارت سن 1547ع ۾ اڏجڻ شروع ٿي، ۽ 18 صديءَ تائين ان ۾ واڌارا ٿيندا رهيا، ۽ ان ئي صديءَ ۾ مڪمل ٿي.

فرينچ انقلاب- اهو انقلاب سڄيءَ دنيا جي سوچ تي اثر انداز ٿيو. سڄيءَ دنيا جي سياست تي اثر انداز ٿيو. جمهوريت، آزاديءَ، سماجي ۽ اقتصادي انصاف، ۽ اظهار جي آزاديءَ جا قدر ان انقلاب کان پوءِ دنيا لاءِ انقلاب آفرين ثابت ٿيا.

نہ رڳو سياست ۾، پر ادب ۾ بہ فرانس سڄيءَ دنيا کان اڳتي رهي. مختصر ڪهاڻيءَ ۾ بالزاڪ ۽ موپسان، شاعريءَ ۾ بودليئر ۽ مئلارمي، مصوريءَ ۾ پئبلوپڪاسو (جيڪو فرينچ نہ هو، پر فرانس ۾ ئي ڪم ڪيائين).

. موسيقي هجي يا ڊراما، فئشن هجي يا خوشبو (Perfume)، فرانس سڄيءَ دنيا کان اڳتي رهي آهي. آزاد نظم جي اوسر فرانس ۾ ٿي. تجريدي

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

مصوريءَ جي ارتقا ان سر زمين تي ٿي. جديد ترين فلسفي، وجوديت (Existentialism) جو جڳ مشهور فلاسفر، نقاد ۽ ڏاهو، ژان پال سارتري هن مٽيءَ مان نڪتو. اڄ فرانس– ان رهنما ۽ رهبر فرانس، جي عظيم ترين ميوزم، لوُور جي آڏو، سنڌ جو نماڻو شاعر، پنهنجي قمر سان بيٺو آهي.

فرانس، تنهنجي ڌرتيءَ کي سلام. تنهنجي آسمان کي سلام، تنهنجي موپسان، موليئر، روسو، والٽيئر، بودليئر، مئلارمي، رامبو، پڪاسو، سينٽ جانپرس، سارتر، سيني کي سلام.

ميوزيم جي اندر وڃڻ واري در وٽ وڏي قطار لڳل هئي. پهرين سمجهيم ته هيءَ قطار ٽڪيٽن جي لاءِ آهي. پوءِ معلوم ٿيو ته هيءَ زرِ مبادله (Foriegn Exchange) جي دري آهي. مان به قطار ۾ بيهي رهيس ۽ ضرورت آهر ڊالرن جا مٽائي فرانڪ ورتم. هتي ڪيڏي نه سهوليت آهي. ڪٿي به، ڪنهن به ملڪ جو سڪو مٽائي سگهو ٿا. بنا تڪليف ۽ وقت وڃائڻ جي. ڪٿان به ڪهڙيءَ جاءِ تي وڃڻ چاهجي، ترام، بس، ريل ٽئڪسي يا هوائي جهاز موجود، بنا رش ۽ دير جي. ڪٿي به ٽيليفون ڪرڻ چاهيو، سڏ پنڌ تي پبلڪ بوٿ هوندي، جتان ڊئريڪٽ ڊائلنگ تي يورپ توڙي آمريڪا سان سيڪنڊن ۾ ڳالهائي سگهجي ٿو.

ميوزيم گهمڻ لاءِ هڪ گائيڊ جي بئڃ تيار هئي. اسان ان سان شامل ٿي وياسين. پهريون پهريون يوناني گئلري ڏٺي سين. سنگتراشيءَ جو جڳ مشهور مجسمو 'وينس' (Venus) اسان جي آڏو هو– وينس– سونهن جي ديوي– جنهن کي ڪنهن گمنام يوناني سنگتراش گهڙيو آهي. عورت جي جسم جو اهڙو خوبصورت تناسب، اڄ تائين ڪوبه مصور پيش نه ڪري سگهيو آهي. هر ليڪ ۾ موسيقي، هر موڙ ۾ ردم– هر انگ، هر زاويي کان حسين. سڌو، آڏو، هيٺان، مٿان– مطلب ته هر زاويي کان هر انگ متناسب ۽ مترنم.

• اٿينس 5 صديون ق.م تباهه ٿي. وينس جو هي بت يونان ۾، 14 صديءَ ۾ ٻن ٽڪرن ۾ لڌو ويو. ان جي هڪ ٻانهن ڀڳل آهي ۽ اهو ٽڪرو اڃا تائين نه لڌو آهي. هيءُ مجسمو فرانس جي بادشاهه لوئي 18 کي سوکڙيءَ طور ڏنو ويو.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

لوور جي عجائب گهر جي هڪ ڪمري جي ڇت تي، موجوده دور جي مشهور فرانسسي مصور براڪ (Braque) جي چٽسالي ٽيل آهي. براڪ، پڪاسو کان پوءِ ٻئي نمبر تي آهي.

هڪ هال ۾ اهي تاريخي شيون رکيل آهن، جيڪي بادشاهن جي استعمال ۾ رهيون آهن. ڪيترائي سون جا، ۽ هيرن جواهرن سان جڙيل تاج هئا، جيڪي ڪنهن وقت بادشاهن جي مٿي جي زينت هئا، اهي اڄ ماضيءَ جي تاريخ جي هڪ ورق جي صورت ۾، هن ميوزيم جي شوڪيس ۾ رکيل هئا. ان ۾ لوئي 15 جو تاج پڻ هو. گائيڊ ٻڌايو: ”فرانس جا ڪي بادشاهہ اهڙا چور هئا، جو شاهي تاج مان اصلي هيرا ۽ جواهر ڪڍي، انهن جي جاءِ تي نقلي هڻائي ڇڏيا هيائون. ۽ اصلي پنهنجي ذاتي استعمال ۾ آڻي ڇڏيا هيائون.“

سنگتراشيءَ جو هڪ ٻيو اهم مرقعو هو فتح (Victory). ان مجسمي ۾ سنگ مرمر جي پٿر مان گهڙيل ڪپڙن جو هوا ۾ اڏامڻ جو تاثر فنڪاريءَ جو ڪمال هو.

جارج لاتور جي 17 صديءَ ۾ شروع ڪيل فائونٽين بلو جون تصويرون ڏسندا، اڳتي مونالزا واري هال ۾ پهتاسين، جتي رئفئيل، ٽيٽن ۽ ٻين فنڪارن جا شاهڪار موجود هئا. ليوناردو ڊاونچيءَ جي مونالزا، چنڊ وانگر انهن سيني ستارن جي جوت جهڪي ڪري ڇڏيِ آهي. ليوناردو ڊاونچيءَ جيڪو غير قانوني ٻار هو.

ليوناردو ڊاونچي جو مونالزا- لازوال مرڪ، اڻ وسرندڙ تصوير. ان جهڙي موهيندڙ مرڪ، نہ اڳ تخليق ٿي، ۽ نہ اڄ تائين صدين گذرڻ بعد تخليق ٿي آهي. هن پينٽنگ تي ڪئي ڪتاب لکيا ويا آهن. ان عورت جي اصليت متعلق ڪيترين ئي ڪهاڻيون گهڙيون ويون آهن. هر چاهيندڙ، پنهنجي محبوب جي مرڪ ۾ مونالزا جي مرڪ جو خواب ڏسندو آهي. معصوم، بي ساختہ، روڪيل، ۽ حاملہ مرڪ. ان مرڪ جو ايڏيون تہ تشبيهون ڏنيون ويون آهن، جو اها بذات خود هڪ تشبيهہ بنجي ويئي آهي.

ان تصوير کي چورن چورائڻ چاهيو، نقالن ان جا انيڪ نقل ٺاهيا، پر اها ابدي مرڪ، جيڪا ڊاونچيءَ تخليق ڪئي آهي، هميشه لاءِ انسان ذات

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ڪي سڪون ڏينديون رهنديون. انسان جي زخمن تي ڦهو رکنديون رهنديون. اها مرڪ نه رڳو مونالزا جي چپن تي آهي، پر ان جي اکين ۾ پڻ آهي.

ان تصوير جي ملهه جو ڪاٿو مِلين ڊالرن ۾ به تي نه ٿو سگهي. ان ۾ ڪيس سادا ڪپڙا پيل آهن، ۽ هڪ به زيور نه اٿس، منڊي به نه. اها تصوير، ان وقت جي پورٽريٽن جي روايت خلاف Outdoor آهي. ان جي پسِ منظر ۾ ڪليل آسمان آهي، هن نادر تصوير کي مڪمل ٿيڻ ۾ پنج سال لڳا، پر وقفن سان.

لؤور ڪان ٻاهر اچي، فرانس جو ٿيئٽر (Theatre de France) ڏٺوسين، جيڪو اتان سڌ پنڌ تي آهي. رڳو ٻاهران عمارت کي ڏٺوسين. عمارت شاهاڻي شان واري آهي. ان ٿيئٽر ۾ اچا تائين روزانو موليئر ۽ ٻين مشهور فرينچ ڊراما نگارن جا ڊراما اسٽيج ڪيا ويندا آهن.

منجهند جي مانيءَ هڪ 'سيلف سروس' ريسٽوران ۾ کائي، ٽوئر ڪمپنيءَ جي بس ۾ 'تاريخي پئرس' جي سئر تي نڪتاسين. پئرس- صاف سترو- سٺي ذوق وارن جو شهر- نفيس ماڻهن جو شهر. گهٽيون سڌيون چونڪ تي گل. پر انهن گلن جي ترتيب انگلنڊ ۽ هالنڊ کان نرالي. اهڙيءَ ترتيب سان گل لڳايل، جو آڌو گلابي، وچ ۾ اڇا، ۽ پريان نيرا- ڄڻ ڪو غاليچو وڇايو پيو آهي.

رستن جي ٻنهي پاسي لڳل وڻن جون آڏيون قڏيون لامون ڪٽي، انهن کي سڌائيءَ ۾ بيهاريو ويو آهي. ٻوٽن کي چانگي، سهڻي بيهڪ ڏيندا آهن. اهڙي قسم جي باغن کي فرينچ باغ (French Garden) چوندا آهن.

نارد Nord جي چونڪ کان ٿيندا، لوور ميوزيم جي ٻاهرين قلعي نما پٽ ڏسندا، پئرس جي هڪ گهٽيءَ ۾ گهڙياسين، جتي خاص پاريزن عمارتون هيون. انهن جي گرائونڊ فلور ۾ ونگ هئا. پهرئين فلور تي بالڪنيون هيون ۽ ٽيون فلور اوچائيءَ ۾ ٻنهي فلورن کان گهٽ هو. (پراڻيءَ ڪراچيءَ ۾ پڻ ڪي اهڙي قسم جون عمارتون نظر اينديون، جيڪي شايد پئرس جي نقشن تي ٺاهيون ويون آهن.)

ايتوال (Etoil) ستاري وانگر، ٽيرهن شاهي رستن جي ملڻ جي جاءِ آهي. ان ستاري کان ٽيرهن مختلف ڏسن ۾ رستا نڪرن، ۽ سڀ سڌا ٿي

سڌا وڃن. ايتوال تي بيٺي بيٺي، شهر جي تيرهن ئي رستن جو جائزو وٺي سگهجي ٿو. چيو وڃي ٿو تہ اها تعمير فوجي نڪتہ نظر کان اهم آهي، جو هڪ ئي هنڌ تان ٽئنڪن ۽ توبن ذريعي سڄي شهر کي ڪنٽرول ۾ آڻي ٿو سگهجي.

ايتوال (ستاري جي وچ ۾ 'فتح جو ونگ' (I'Arch de triumph) آهي. فتح جو ونگ 10-1836ع ۾ ٺهيو، ۽ پنجاهہ فوٽ اوچو آهي، اتي اڻ ڄاتل سپاهيءَ جي مزار آهي جنهن تي چوويهہ ئي ڪلاڪ بتي ٻرندي رهندي آهي. پرسان ئي پلاس دي لا ڪنڪار آهي، جتي قديم مصري يادگار Obelisque لڳل آهي. اهو هڪ پٿر جو ڊگهو منارو آهي، جنهن تي مصري عبارت اڪريل آهي. پرسان ئي ليزانو اليد (Les Invalide) جي سهڻي، گول خوبصوت گنبذ واري شاندار عمارت آهي، جنهن ۾ نيپولين کي دفن ڪيو ويو آهي. ايتوال وٽان ٻين مشهور رستن سان گڏ، پئرس جي سڀ کان وڏيڪ فئشنيبل بازار شانزي ليزي (Champŝ elysee) پڻ شروع ٿي ٿئي.

بس گهمائيندي، سئن نديءَ جي هڪ پراڻيءَ پل وٽ پهتي، جنهن کي پان نف (Pont Neuf) يعني نئين پل چون. حالانڪ اها پل سنہ 1578-1604ع ۾ ٺهي، ۽ اڄڪلهہ پئرس جي پراڻي ۾ پراڻي پل آهي. پر نالو اهو ئي "نئين پل" اٿس. جيئن اسان وٽ خيرپور ۾ نئون ڳوٺ، سکر ۾ نئون سکر، ۽ ڪراچيءَ ۾ نوآباد سڀ پراڻا ۽ ڀُتا ٿي ويا آهن. پوءِ بہ اڃا ئي سڏبا آهن- (شل نالي مٽائڻ واريءَ هٿ چڙهڻ کان بچن).

مشهور گرجا سئن شئپل (Saint Chappel) سنہ 1248ع ۾ ٺهي. اها سيتي (Cite) ٻيٽ (جيڪو سئن نديءَ جو بڪر آهي) ۾ رهندڙ بادشاهن جي گرجا هئي. ان کي هاڻي ميوزيم بنائي ڇڏيو اٿن.

اهوئي "سيتي" ٻيٽ آهي، جنهن ۾ بہ هزار سال اڳ پئرس جنم ورتو. ان ٻيٽ ۾ جيڪي ماڻهو رهندا هئا، اُهي "پاريزي" هئا، جنهن تان هن شهر تي پاريز نالو پيو، جيڪو پوءِ "پئرس" ٿيو. اڄ پئرس جي رهاڪن کي 'پاريزان' چوندا آهن. بس اچي ناتر دام (Notre Dam) جي گرجا وٽ بيٺي. اسان بس مان لهي، ان جڳ مشهور گرجا کي ڏسڻ وياسين، ان گرجا متعلق ٺهيل فلم، (Hunchback of Notre Dam) سڄيءَ دنيا ۾ مشهور ٿي. هي دنيا

جي پهرين گوٿڪ (Gothic) چرچ آهي، جيڪا سنہ 1225ع ۾ ٺهي. ناتر معنيٰ اسان جي، دئم معنيٰ عورت.

هيءَ گرجا، گوٿڪ عمارت سازيءَ جو قديم ۽ حسين نمونو آهي. در دربون اڌ گول ونگ جي بدران سوڙهي ڪنڊ جي ونگ وارا. درين جي شيشن ۾ ڪوبالٽ ڌاتوءَ جي آميزش سبب انهن جو رنگ خوبصورت نيرو آهي.

ان گرجا ۾، ٽوئرسٽ هزارن جي تعداد ۾ هئا، تہ عبادت ڪرڻ وارا ٽيهہ چاليهہ مس.

روم واري سينٽ پيٽر جي گرجا وانگر، هن گرجا ۾ گهڙڻ کان اڳ ۾ عورتن کي ڪلهن ڍڪڻ لاءِ چيو ويو.

گرجا کان موٽي، اسان سيئن نديءَ جي ڪناري تي، بس جي پرسان اچي بيٺاسين، ”جيسين سڀ ٽوئرسٽ جمع ٿين ۽ بس هلي. اسان سئن نديءَ ڏي ڏٺو - ’سئن، سنڌوءَ کان ڪهڙي ريت وڌيڪ حسين آهي؟“ مون قمر کان پڇيو.

قمر چيو، ”سيئن نديءَ جي ڪناري تي رهندڙ ماڻهو ڏس. سونهن انهن جي من ۾ آهي، سيئن نديءَ ۾ ناهي. هنن سيئن نديءَ جي ڪناري تي تعمير ڪيل عمارتن، سيئن نديءَ ۾ ترندڙ ٻيڙين، ٻنهي ڪنارن تي توڙي پيٽ ۾ وسندڙ شهر کي خوبصورتي ۽ رونق ڏني آهي. اسان وٽ ساڌ ٻيلي جو حشر ڇا ٿيو. بکر ڪهڙي حال ۾ آهي. بندر روڊ ڪارين مينهن سان پريو پيو آهي. اسان پاڻ مير واهہ جي ڪناري تي رهون ٿا، ان تي ڪيڏي دز ڌوڙ آهي.“

بس اڳتي وڌي. گائيڊ ٻڌايو تہ: اسان لئٽن ڪواٽر پهتا آهيون. منهنجا طاق لڳي ويا. پئرس جا لئٽن ڪواٽر ٻڌا تہ هئم، اڄ اکين سان ڏٺم. پئرس ۾، ۽ لئٽن ڪواٽر؟ هيءُ فرينچ، جيڪي فرينچ کان سواءِ ٻي ٻولي ڳالهائڻ تہ ٺهيو، پر ٻڌڻ بہ پسند نہ ڪن، اهي پنهنجي شهر ۾ لاطيني ٻوليءَ جي نالي ڪواٽر ڪئين ٿا برداشت ڪن. گائيڊ اها مشڪل آسان ڪئي. ٻڌايائين تہ: ”هتي جي جڳ مشهور سوربون (Sorbonne) يونيورسٽي 13 صدي عيسويءَ ۾ ٺهي. ان وقت جي رواج موجب تعليم جو ذريعو لاطيني ٻولي ٿي هئي. ان ڪري هن ايراضيءَ جو نالو لئٽن ڪواٽر پيو، جو اتي يونورسٽي جا استاد ۽

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

شاگرد رهندا هئا. پر پوءِ 16 صديءَ ۾ فرينچ تعليمي زبان ٿي، ۽ لئٽن ختم ڪئي ويئي.

ان ڳالهه تي مون کي اچا به گهڻو عجب لڳو - لئٽن (لاطيني) ٻولي ته ختم ٿي ويئي، پر تنهن هوندي به فرينچن انهيءَ ايراضيءَ جو نالو مٽائي 'فرينچ ڪواٽر' نه ڪيو. ڪمال آهي ان قوم جو- سلام آهي ان قوم کي. هو تاريخ سان هٿ چراند نه ٿا ڪن. جي هو ان ايراضيءَ جو نالو مٽائي 'فرينچ ڪواٽر' رکن ها ته اها ڳالهه تاريخ مان ڌهي وڃي ها ڇا، ته 16 صديءَ کان اڳ فرانس ۾ لاطيني ٻولي تعليم جو ذريعو هئي.

اسان نيپئر روڊ، فريئر روڊ، برنس روڊ، مئڪلوڊ روڊ جو نالو مٽائي ڇڏيو. اسان وٽ فريئر گارڊن جو نالو مٽايو ويو. گانڌي گارڊن کي مسلمان ڪيو ويو. ڇا تاريخ جون اهڃاڻ ليڪون ڊهي ويون؟ ڇا اسان انگريزن جو دور حڪومت تاريخ مان پٽي ڪڍي ڇڏيو؟

زنده قومون، بهادر قومون، احساس ڪمتريءَ کان پاهر قومون ئي تاريخ جي تلخ حقيقتن سان اکيون ملائي سگهنديون آهن. هلڪڙيون، ترڙيون، احساس ڪمتريءَ ۾ ورتل قومون، تاريخي حقيقتن کي لڪائڻ ۽ دٻائڻ جي ناڪام ڪوشش ڪري پنهنجا پول پڌرا ڪري ڇڏينديون آهن.

جي اسان نيپئر روڊ جو نالو مٽايو ته ڇا اها حقيقت ڊهي ويندي ته سرچارلس نيپئر سنڌ فتح ڪئي هُئي؟ جي فريئر روڊ، فريئر هال ، ۽ فريئر گارڊن جو نالو مٽايو سين ته، ڇا سر بارٽل فريئر جي سنڌيءَ ٻوليءَ لاءِ ڪيل خدمتن تي هميشه لاءِ پردو وجهي سگهنداسين؟ جي سيتا، جيمس آباد، جيڪب آباد جا نالا مٽائينداسين ته ڇا انگريزن ۽ هندن کي سنڌ جي تاريخ مان هميشه جي تيڪالي ملي ويندي؟ ڪڳي مان ڪو يقين شاهه تيو آهي. ايمٿا مان ڪڏهن ٿيل نڪتو آهي؟

لگزمبرو گارڊن، هڪ خاص فرينچ طرز جو باغ آهي. هن باغ جي سٿاءَ، سونهن، وڻن ۽ گلن جي ترتيب، وڻن ۽ ٻوٽن کي ڪٽي، ڇانگي، سهڻي بيهڪ ڏيڻ ۾ فرينچن ڪمال ڪري ڇڏيو آهي. ڇٻر ڇهچ سائي، غاليچي کان به وڌيڪ لسي ۽ نرم، گول، بيضوي ۽ مخروطي وڻن جون قطارون، (اسان وٽ مشرق۾ ته شاعرن سرو، شمشاد ۽ صنوبر جي بيهڪ

۽ قامت تي دفتر لکيا آهن، پر هتان جي وڻن پٽن (پائين) پيويليئر (پاپليئر) سيسن (اوڪ) ايترا (بيچ) سائپن (فر) مان هر هڪ جي نرالي بيهڪ ۽ شڪل آهي.

فرانس جي مشهور فنڪار بختولتي جو جڳ مشهور 'آزاديءَ جو پتلو' آمريڪا ۾ آهي. ان ساڳئي ئي فنڪار، ساڳيوئي 'آزاديءَ جو پتلو' ننڍيءَ سائيز ۾ ٺاهيو آهي، جيڪو هتي هڪ باغ ۾ آهي. لئٽن ڪوارٽر جي ريوبانا پارٽ ۾ ٻه ڪيفي آهن. ڪيفي فلور ۽ ڪيفي ڊيو مئگوٽ (Deux Magot) اهي ٻئي ڪيفي، فرانس جي شاعرن اديبن ۽ انٽليڪچوئل جو اڏو آهن. جڳ مشهور ڏاهو، اديب ۽ فلاسافر ژان پال سارتري، انهن ڪيفن تي ويهندو آهي.

سارتر، جنهن لاءِ ڊي گال چيو، "سارتر به ته فرانس آهي." سارتر، جيڪو آلجيريا جي قوم پرستن جي حق ۾، ۽ پنهنجيءَ قوم جي خلاف لکندو رهيو، ۽ جدوجهد ڪندو رهيو، ان جي موت ۾، سندس ئي قوم جي انتهاپسندن مٿس خوني حملا ڪيا. هن ڪي نوبل پرائيز مليو، جيڪو هن ٺڪرائي ڇڏيو. جڏهن اسان پئرس ۾ هئاسين، ته هو زنده هيو. خبر هجي ها ته ايترو جلدي مري ويندو، ته ملاقات نه سهي، دور کان ديدار ئي ڪيون ها. سارتري جي شهر ۾، سندس ئي گهٽيءَ ۾، ۽ سندس ئي ڪيفي تائين آياسين، پر هن صديءَ جي عظيم شخصيت جي ديدار کان محروم رهجي وياسين. وقت واريءَ وانگر هٿن جي وٿين مان وهي ويو.

ان ريوبانا پارٽ ۾ قديم شين (Antiques) جا دڪان آهن، جتي سڄيءَ دنيا جون قديم ۽ نادر شيون وڪرو ٿينديون آهن.

لئٽن ڪواٽر ۾، سئن ندي‍ءَ جي ڪناري، قديم ڪتابن جا دڪان پڻ آهن.

بس لطيف فنن جي اڪيڊميءَ کان ٿيندي، اچي هڪ ٻئي فتح جي ونگ وٽ بيٺي. اهو فتح جو ونگ، 1808ع ۾ ٺهرايو ويو، ۽ ايتوال جي فتح جي ونگ جي بلڪل سڌائيءَ ۾ آهي. هن ونگ هيٺان بيهي، ايتوال وارو ونگ ڏسي سگهجي ٿو. گائيڊ ٻڌايو ته انهن ٻنهي ونگن جي وچ ۾ هڪ محلات هئي ۽ رستي کي موڙ هيو. ان محلات کي ڊاهي، رستو سڌو ڪيو ويو، جيئن ٻئي ونگ هڪ ٻئي جي سامهون نظر اچن.

موليئر جو ڪاميڊي ٿيئٽر ڏسندا، واپس هوٽل پهچي وياسين- موٽندي، هوٽل جي هيٺان واري فروٽ مارڪيٽ مان هڪ گدرو ورتوسين. گدرو ڏاڍو مهانگو هيو، پر جڏهن مٿي هوٽل ۾ ان کي ڪَٽي کاڌوسين، تہ پڇتاءُ ٿيو تہ اهڙا ٻہ ٽي گدرا ڇو نہ ورتاسين. ايڏو لذيذ ۽ مٺو گدرو اسان عمر ۾ نہ کاڌو.

پئرس جي ان لذيذ گدري جي حسب نسب معلوم ڪرڻ تي خبر پئي تہ اهو اسرائيل کان آيل آهي.

يا بني اسرائيل الذڪرو نعمتي التي....

پوءِ خبر پيئي تہ اتي رکيل ننڍي سائيز وارن لذيذ ۽ مٺن هنداڻن جو شجرو بہ اسرائيل سان ٿو ملي. انهن هنداڻن جي باري ۾ اسانجي ملڪ ۾ چوندا آهن تہ انهن جو ٻج مديني پاڪ مان آيو آهي. انڪري ان جنس جو نالو ئي 'مدني' رکيو اٿائون.

مان دم بخود رهجي ويس، سڀ نعمتون اسرائيلين کي....!

گل پهينڪے هيں اوروں کي طرف اور ثمر بهي

اے خانہ برانداز چمن کچهہ تو ادهر بهي

۽ پوءِ، پنهنجي ملڪ ۾، زراعت جي ماهرن ٻڌايو تہ اسرائيل زراعت ۾ ايڏو تہ اڳتي آهي، جو سڄيءَ دنيا جي رهبري ٿو ڪري. خود پاڪستان مان، زراعت جا ماهر اتي ٽريننگ وٺڻ ويندا آهن.

ان مارڪيٽ جي باري ۾ ٻي هڪ اهم ڳالهہ: فروٽ ۽ ڀاڄين جي دڪانن وٽ، هڪ انڌو فقير، ڪرسيءَ تي، ڪاري عينڪ پائي، اڪارڊين وڄائيندو هو، ۽ ماڻهو، سندس پير ۾ پيل پيالي ۾ سڪا وجهندا هئا. اسان بہ ڪڏهن ڪيس خيرات ڏيندا هئاسين.

هڪ ڏينهن اتان لنگهندي، سندس ڪرسي خالي ڏٺي سين. اسان کي عجب لڳو تہ هو ڪاڏي هليو ويو. ٿورو اڳتي وڌياسين تہ سامهون هو لڪڻ تي هلندو نظر آيو. ڪانئس خوش خير عافيت بعد پڇيوسين تہ، "ڇو هو اڄ پنهنجي جاءِ تي موجود نہ آهي." هن مرڪي چيو، "توهان کي خبر ناهي تہ اڄ آچر آهي. موڪل جو ڏينهن آهي." سو يورپ ۾، آچر ڏينهن، فقير بہ پنهنجي موڪل ڪندا آهن. اسان وٽ تہ جمعي، عيد ۽ ٻين موڪلن تي فقيرن

جي ويتر پيگهي مچندي آهي.

اهو پهريون ۽ آخري فقير هو، جيڪو اسان پئرس ۾ ڏٺو. گدرو ڪائي، قمر ننڍاڪڙي ثي، ليٽي پيئي، ۽ مان هوٽل جي بالڪنيءَ ۾ ويهي رهيس.

پئرس ۽ تنوير– عجب!

سامهون هڪ وڏي بلڊنگ هئي. ان جي ڪن ڪن فليٽن ۾ اجا روشني هئي. اونداهيون ۽ روشن دريون ڪنهن آڏ اڪريءَ ڳجهارت (Cross Word Puzzle) وانگر پئي لڳيون. هيٺ ڪا ڪلب هئي، جتان مردن ۽ عورتن جي مليل جليل ٽهڪن جا آواز پئي آيا. ٿوريءَ دير کان پوءِ تيز لئہ واري موسيقي شروع ٿي، ۽ ڳائڻ جو آواز آيو. ٽهڪن ٿوڙي راڳ ۾ اٿين پئي لڳو، تہ مردن ۽ عورتن جو آواز هڪ ٻئي کي ڀاڪر ۾ وئي، ناچ ڪري رهيو آهي.

يورپ ۾، هر گس تي، هر موڙ تي، مرد ۽ عورت گڏ آهن. هڪ ٻئي سان هٿ هٿ ۾ ملايو هلن. اسان وٽ مرداني ڪچهري ڌار تہ زناني حويلي ڌار– پنهي ۾ گنديون ڳالهيون هلن. پر جي هتي وانگر پنهنجون پرايون عورتون موجود هجن، تہ موضوع سنجيدهہ، شائستہ، ۽ مهذب هجن.

رات جو دير تائين بالڪنيءَ ۾ ويٺو رهيس. فليٽن جون بتيون، هڪ هڪ ٿي وسامنديون رهيون. ڪڏهن ڪڏهن ڪنهن اپسرا دريءَ مان جهاتي ٿي پاتي. ڪڏهن ڪو جوڙو ڀاڪر پائي، بالڪنيءَ ۾ نڪري آيو. مان رات جو دير تائين انهن پرانهن آوازن ۽ موسيقيءَ جي ڪمپنيءَ جي سهاري ويٺو رهيس، ايستائين جو ستارا ڪيهہ جي پوٽين وانگر نظر اچڻ لڳا. فليٽن جون روشنيون ڏڙڪڻ لڳيون ۽ مون کي ننڊ اچڻ لڳي.

صبح جو مون ۽ قمر فيصلو ڪيو تہ پئرس ۾ هڪ ڏينهن وڌيڪ گذارجي. ناشتو ڪري، هوٽل واري کان پڇيوسين تہ ڪمرو هڪ وڌيڪ ڏينهن لاءِ ملي سگهندو؟ هن پنهنجا ڪتاب ڏسي هائوڪار ڪئي. اسان هن کان ايئر فرانس جي آفيس جي پڇا ڪئي، جيئن هڪ ڏينهن پوءِ واري فلائيٽ بڪ ڪرايون. هن چيو، ”ايئر فرانس جي آفيس، هتي ئي، سامهون شانزي ليزي ۾ آهي.“

”شانزي ليزي هتان ويجهي آهي؟“ مون عجب مان پڇيو. چياٸين،

”هائو، ايتوال کان ٿي تہ شانزي ليزي شروع ٿي ٿئي.“

۽ مونکي پاڻ تي عجب، ڏک، ڪاوڙ، سڀڪجهہ محسوس ٿيو. اجايو شانزي ليزي وڃڻ لاءِ ميٽرو تي چڙهندا هئاسين. پوءِ قمر ۽ مان پنڌ پياسين. واقعي ايتوال کان پوءِ شانزي ليزي شروع ٿي. اهو پنڌ مشڪل سان پنجن منٽن جو هو. ايئر فرانس کان اڏامر هڪ ڏينهن پوئتي ڪرائي، قمر جي شاپنگ جو شوق پورو ڪري، ٿورو ٿڪجي اچي، هڪ فوٽ پاٿ واريءَ ڪيفي تي ويناسين. ڪاليج جي زماني ۾، امتحان ويجها هوندا هئا، تہ رات جو دير تائين پڙهي، مان ۽ علي گوهر لغاري، انهن ’ڪيفي ڊي فٽ پاٿ‘ تي چانهہ پيئڻ ايندا هئاسين. حيدرآباد ۾، ٻين هوٽلن جي مقابلي ۾ اهي سستيون هونديون هيون. شانزي ليزي جي ان ڪيفي تي ويهندي، مونکي حيدرآباد واريون ’ڪيفي ڊي فٽ پاٿ‘ ياد آيون.

پئرس يورپ جو مهانگو شهر آهي، تہ شانزي ليزي، پئرس جي مهانگي ۾ مهانگي گهٽي. قمر هڪ نفيس ۽ قيمتي ساڙهي ورتي هئي. مون هن فٽ پاٿ واريءَ ڪيفي کي انگريزي چونديو هيو جو سوچيو هيم تہ اها سستي هوندي (انگريزي ٿي اگهن وارو بورڊ تہ پڙهيم.) سچي ڪيفي ڪچا ڪچ پريل هئي. وينلن جون ڪرسيون رستي جي ويندڙ ٽرئفڪ جي طرف هيون، ۽ سڀ ٽرئفڪ جو نظارو ڪندي، مشروبن جو چسڪيون وٺي رهيا هئا. اسان بہ وهندڙ ٽرئفڪ ڏي منهن ڪري، خالي ٽيبل وڃي والاري. مون فرينچ جي ’مهارت‘ ڏيکاريندي آرڊر ڏنو. ۽ ٿوري دير تڪ پيجي، قمر سان ڳالهيون ڪندي، ٽرئفڪ جو نظارو ڪندو رهيس.

قمر پنهنجو جوس جو گلاس ختم ڪري چيو، ”هلو.“ مون بئري کي فرينچ ۾ چيو Garcon - L'addition (ڇوڪرا– بل) فرينچ ۾ بئري کي اسان وانگر ’ڇوڪرا‘ (Garcon) ڪري سڏ ڪن).

هن جو بل ڏسي حيرت ۾ اچي ويس. حساب لڳايم تہ اسانجا پنجهتر ريپا تہ واهہ جا ٿيندا. ان کان سواءِ ’ڇوڪري‘ (Garcon) جي ڏهہ سيڪڙو Pour boire (پيئڻ لاءِ) ملائي اسي کان مٿي ريپا ٿي ويا. (فرينچ بخشش، خرچيءَ، يا ٽپ کي چون ’پيئڻ لاءِ–‘ مطلب اهو تہ ان جي خرچيءَ مان ڪجهہ پي وڃي عيش ڪر.)

بهرحال بل پري، منجهند جي مانيءَ لاءِ ڪنهن اهڙيءَ هوٽل جي تاڙ ۾ نڪتاسين جتي ايتري مهانگي ماني نہ هجي. ايتوال جي پرسان ٿي هڪ سيلف سروس ريستوران ملي، هر ريستوران جي در تي قيمتن جي لسٽ لڳل هوندي آهي. (فرينچ نالا مان بہ پڙهي ٿي سگهيس.) انڪري اهو مسئلو نہ هوندو آهي تہ هتي ڪيترو خرچ ايندو. سيلف سروس ريستوران جو اهو بہ فائدو آهي تہ ڊش سامهون پئي آهي، اوهان ڏسي سگهو ٿا تہ ڪڪڙ آهي يا مڇي. پاڻ ڪٽي ٽري ۾ وجهي، ٽيبل تي ڪٽي اچي کائو– اها نوبت نہ ٿي اچي جو ڪڪڙ گهرائڻ لاءِ ٻاتگون ڏيڻيون پون ۽ بيدي گهرائڻ لاءِ ڪاڪرائڻو پوي.

رات ڪان، منهنجي هوڙ ۾ سور پيو هو، جيڪو هن وقت تائين ڏاڍو وڌي ويو هيو. انڪري، مون فقط منو ۽ فرينچ مشروب ڪنيو. قمر پنهنجي لاءِ ڪڪڙ چونديو. ماني کائي، جڏهن ڪائونٽر تي بل ڏيڻ وياسين، تہ ڪائونٽر واري ڇوڪري عجب ۾ پئجي ويئي، چيائين، ”بہ جٽا آهيو– ۽ ڪڪڙ جي فقط هڪ پليٽ. اهو ڪيئن ٿو ٿي سگهي.“

مون پڳل ٽٽل فرينچ ۾ سمجهايس تہ، ”هوڙ ۾ سور آهي، انڪري ڪڪڙ کائي نہ ٿو سگهان.“

هوءَ وچي هڪ همراه کي وٺي آئي، ۽ ان کي سچي ڳالهہ ٻڌاياٿين تہ "Monsieur ne manage pas poulet" ان همراهہ بہ عجب مان اهو جملو دهرايو، ”مسيو نہ مانج پا پُولي.“ (يعني مسٽر–(صاحب)ڪڪڙ نہ ٿو کائي.)

پوءِ تہ قمر چيڙ ٿاهي ڇڏي. گهڙيءَ گهڙيءَ پئي چوي، ”مُسيو نہ مانج پا پُولي.“

ماني کائي، ٿورو آرام ڪري، ايفل ٽاور گهمڻ لاءِ سنبرياسين.

مينٽرو اسٽيشن تي پهتاسين تہ بڪنگ آفيس بند هئي. سڀ مَاڻهو آٽومَيٽڪ مشين مان ٽڪيٽون ڪڍي رهيا هئا. اسان ٻن ٽڪيٽن جا پئسا وڌا، تہ ٽڪيٽون نہ نڪتيون– الٽو پئسا واپس نڪري آيا. هڪ ٻہ ٻيا ٽوئرسٽ آيا (شايد آمريڪن هئا)، انهن سان بہ ساڳي حالت ٿي. بڪنگ آفيس بند ٿي ويئي هئي، پر اتي هڪ ڇوڪري اچا موجود هئي، ۽ لنچ بريڪ ڪرڻ لاءِ ٽپڙ سهيڙي رهي هئي. قمر ڪانئس مدد وٺڻ لاءِ ويئي. هن ’بند‘ واري بورڊ

ڏي اشارو ڪيو ۽ اشارن ۾ چياٿين، ”منهنجو وقت ختم ٿي ويو آهي، مان ڪابه مدد نه ٿي ڪري سگهان.“

قمر ڪي ڏاڍي ڪاوڙ لڳي. مون ڪيس ٿڌو ڪري وري مشين وٽ آندو. هڪ آمريڪن سياح پئسا وڌا، ۽ ٽڪيٽن جو هڪ ڪتاب نڪري آيو. هن چيو ته آٽوميٽڪ مشين مان رڳو ٽڪيٽن جو ڪتاب ئي نڪرندو آهي. هڪ يا ٻه ٽڪيٽون نه ايندڀون آهن. (جيئن انگلنڊ ۾ ٿيندوآهي). هن هڪ ٽيڪيٽ ڪتاب مان ڦاڙي، باقي ٽڪيٽون ڦٽي ٿي ڪيون ته اسان چيس، ”اهي ٽڪيٽون ڦٽيون ڇو ٿو ڪرين. اسان کي ڏي.“ پوءِ اسان، ۽ اسان وانگر منجهيل ٻين سياحن ڪانئس اهي ٽڪيٽون خريد ڪيون. ان وقت اسان ڏٺو، ته بڪنگ آفيس واري ڇوڪري تپڙ سهيڙي چڪي هئي، ۽ وڃي رهي هئي. قمر ان کي ڏسي چيو ته، ”جي هيءَ ڇوري اها ڳالهه سمجهائي ها ته ڪهڙو پرو چڙهيس ها.“

ايفل ٽاور ۽ پئرس- لازم ۽ ملزوم ٿي ويا آهن. هيءَ 306 ميٽر ڊگهو فولادي منارو 1887ع کان 1889ع ۾ ٺهيو. هن مناري جا ٽي طبقا آهن. مٿي وڃڻ لاءِ لفٽ آهي، پر اها عمودي ڪونهي ڇو ته ايفل ٽاور هيٺ بنياد وٽ ويڪرو ۽ مٿي سوڙهو آهي، ان ڪري ان جا پاوا ڪجهه لڙيل آهن. ان سبب جي ڪري، لفٽ به سڌي مٿي نه ٿي وڃي، پر ڪجهه لاڙو ڪري، ٿي وڃي.

مٿي ٽي طبقا آهن، جن تي ڪيفي ۽ يادگارن (Souvenir) جا دڪان آهن. ٽاور تان پئرس شهر جو سهڻو منظر ٿو ڏسڻ ۾ اچي. سئن ندي، انواليد، ٻئي فتح جا ونگ، لوّور جي عمارت، مطلب ته هر خوبصورت ۽ اهم عمارت ان ٽاور تان نظر اچي. شام جو شانزي ليزي جو چڪر هنيوسين. 17 جولاءِ فرينچن جو قومي ڏينهن هيو- ان شام، شانزي ليزي تي هشام ماڻهن جا- آتشبازي- رنگبرنگي روشنيون- ’اڻ ڄاتي‘ سپاهيءَ جي مزار تي گلن جا انبار- ائين پئي لڳو ته هي جشن سرڪاري نه، پر عوامي هو- هر فرينچ ان ۾ جذباتي توڙي ذهني طور شامل هو.

ٻئي ڏينهن اٿينس جي اڏام هئي. نيرن ڪري، اچي گارڊي نادر اسٽيشن تي پهتاسين. پئرس کي خدا حافظ نه، پر Au Revoir چيوسين. لاڪر

مان سامان کڻي، ريل تي چڙهي، اچي شادي گو (فرينچ چارس ڊي گال جو اچار ائين ڪن) ايئر پورٽ تي پهتاسين. اهو ايئر پورٽ دنيا جي خوبصورت ترين ايئر پورٽن مان آهي. گولائيءَ تي ٺهيل آهي، ڊيوٽي فري دڪان آهن، پر انهن تي رکيل شيون لنڊن جي آڪسفورڊ اسٽريٽ ۾ وڏيڪ سستيون ٿي مليون. پڪچر ڪارڊ پئرس مان ورتا هياسين، اهي پارن ڪي ايئر پورٽ جي پوسٽ آفيس مان پوسٽ ڪياسين. ان بعد، جهاز جي انتظار ۾ ڊيوٽي فري دڪانن جا چڪر لڳائي، ڪيفي ۾ ڪجهہ کائي پي، اميگريشن ۽ ڪسٽم مان واندا ٿي، ڊپارچر لائونج تائين پنڌ نہ، پر سامان سوڊو هلندڙ پٽي تي بيهي آياسين.

ڊپارچر لائونج عالي شان، خوبصورت، صاف سٿرو هو. ايئر فرانس جي جهاز ٽيڪ آف ڪيو، تہ مون اٿينس جي باري ۾ سوچڻ شروع ڪيو.

اٿينس

يونان جي سرزمين تي هيءُ ٻيو پيرو قدم رکيوسين. يورپ جو ڦيرو به اٿينس جي ايئرپورٽ تي اپريو هيو.

رات جو دير سان اٿينس پهتاسين. اميگريشن وارن ٻين سيني کي ڇڏي ڏنو، رڳو اسان ٻنهي (مون ۽ قمر) ۽ هڪ ٻئي پاڪستانيءَ کي الڳ ويهاري ڇڏيو. جڏهن سڀي قطار ختم ٿي ته اميگريشن آفيسر نهايت باريڪ بينيءَ سان اسان جا ڪاغذ چيڪ ڪيا، ۽ پوءِ آڏي پڇا شروع ڪيائين، ”گهڻا ڏينهن رهندؤ. گهڻا پئسا اٿوَ؟“ جڏهن اسان هن کي هر طرح مطمئن ڪيو ته هن پنهنجي موت جي باري ۾ ڳالهائڻ شروع ڪيو. اسان قسم کڻي جند ڇڏائي، ته ان ڳالهه ۾ اسانجو ذرو به هٿ نه آهي، پوءِ مون تاريخ جا ياد ڪيل سبق دهرايا ته سڪندر اعظم مهرباني ڪري اسان تي حملو ڪيو هيو، ۽ سندس جرنل به سنڌ ۾ رهيو، تڏهن مس مس جند ڇڏيائين.

ايئر پورٽ تان ڊالرن جا 'درام' مٽائي، ٽوئرسٽ انفرميشن واري ڪائونٽر تي آياسين، ۽ اتان هوٽل بڪ ڪرائڻ واري ڪائونٽر تي آياسين، ۽ اتان هوٽل بڪ ڪرائي ڇڏيسين. ڪائونٽر واري چيو ته هوٽل جو ڪمرو صبح جو ستين وڳي خالي ٿيندو. هن وقت ٽئڪسي به گهڻا پئسا وٺندي. انڪري صبح جو ڇهين واريءَ بس ۾ وڃو ته بهتر ٿيندو. ان وقت رات جو ڏيڍ ٿيو هيو. مون سوچيو سامان لاڪر ۾ رکائيندي به اڌائي تي ويندا. انڪري مون کي سندس صلاح ۾ سياڻپ نظر آئي.

لائونج ۾ ئي، صوفن تي ڊگها ٿي، سمهي رهياسين.

صبح جي پهرئين ڪرڻي سان بس آئي. مون ٻاهر نهاريو، اٿينس جو صبح چمڪي رهيو هيو. اٿينس– جنهن اونداهي دؤر ۾ جڳ کي روشني ڏني هئي، جتي سقراط سچ تان صدقي ٿيو. ان اٿينس ۾ اڄ اسان جو صبح ٿيو هو.

بس ۾ چڙهي، شهر ڏانهن روانا ٿياسين. قمر شهر جو نمونو ڏسي چيو، ”هيءَ جهڙي ڪراچيءَ جي ناظم آباد.“ .

واقعي لڳو به ائين پئي. ٻه ماڙ، ننڍيا ۽ خوبصورت بنگلا، هوٽل لنڊن پئرس توڙي ائمسٽرڊام واربن هوٽلن کان پيٽو ڪشادو، ته ڪرايو انهن سيني کان گهٽ.

رات جو اوجاڳو هيو، منجهند تائين هوٽل ۾ آرام ڪيوسين، منجهند جو ٻاهر نڪتاسين ته، امونئا چوڪ وٽان ٽي ٽوئر ڪمپنيءَ جي بس ڪئيو، ۽ شهر جو چڪر هڻايائين.

اٿينس به روم وانگر آهي، هتي به ماضي ۽ حال هٿ هٿ ۾ ڏيئي تا هلن. هزارين سال پراڻا آثار به آهن، ته جديد عمارتون پڻ. هتان جو زيوس جو مندر وڏي ۾ وڏو مندر آهي– هتي هيروڊيس جو ٿيئٽر آهي.

اٿينس ۾، روز سج لٿي مهل، ’آواز ۽ روشنيءَ جو ڏيک، (Light and sound Show) ٿئي. هڪ ٽڪريءَ تي ڪرسيون رکيون آهن. جنهن جي سامهون واريءَ ٽڪريءَ تي اٿينس جي قديم شهر جا آثار آهن، انهن کي ائڪرو پوليس (Acropolis) چون– ائڪرو معنيٰ متاهون، پولس معنيٰ شهر. اٿينس جا قديم آثار متاهينءَ ٽڪريءَ تي آهن، ان ڪري انهن جو نالو ائڪرو پولس رکيو اٿائون.

هزارن جي تعداد ۾ ٽوئرسٽ، ان اڻ سينگاريل ٽڪريءَ تي پيل ڪرسين تي ويهجي ويندا آهن، ۽ رات ٿيڻ سان شو شروع ٿيندو آهي. قديم شهر جي آثارن تي، مختلف زاوين کان، مختلف قسم جي رنگن جي روشني وڌي ويندي آهي، ۽ ٽڪرين ۾ لڪل لائوڊ اسپيڪرن مان آواز ايندو آهي، ڪڏهن ويجهو، ڪڏهن پري، ڪڏهن ساڄي ته ڪڏهن کاٻي ته ڪڏهن اڳيان ته ڪڏهن پوئتان. انهن لائوڊ اسپيڪرن مان اٿينس پنهنجي تاريخ ٻڌائيندي آهي. آواز واقعن جي تاثر آهر ويجهو يا پري، ڌيمو يا زورائتو ٿيندو آهي، ۽ ان سان گڏ قديم آثارن تي روشنيون پونديون آهن. اهڙيءَ ريت، جيئن ڪهاڻيءَ جي تاڻن ۽ ماڳن ۾ بيان ٿيندو ويندو آهي. روشنيءَ جي رنگ ۽ زاوين جي تبديلي، آواز جي لاهه ۽ چاڙهه سان اهڙو جادو جاڳي پوندو آهي، جو ائين لڳندو آهي ته سچ سچ اٿينس پنهنجي تاريخ دهرائي رهي آهي.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

اهو شو ڏيڍ ڪلاڪ کن هلندو آهي. ان جي شروعات هينءَ ٿيندي:

"I am Athens, O truth seekers of world, com to me"

("مان اٿينس آهيان. او دنيا ڀر جا سچ جا متلاشيو، مون ڏانهن اچو.")

پوءِ اٿينس جي تعمير جو ذڪر ٿيندو آهي. 4800 ق.م ۾ بازنطينين جي هٿان اٿينس جي تباهہ ٿيڻ جو بيان ٿيندو آهي. ان وقت گهوڙن جي ٽاپن جا آواز ايندا آهن– "هن اٿينس کي باهہ ڏني." لائوڊ اسپيڪر تي ان جملي جي اچڻ سان ئي ائڪروِ پولس تي ڳاڙهي روشني وڌي ويندي آهي. ائين لڳندو آهي ڄڻ اٿينس ٻري رهي آهي.

ان بعد، عظيم انجنيئر ۽ آرڪيٽيڪٽ، پيريڪلس جو آئت ڏيندڙ آواز گونجندو آهي، "مان اٿينس جي ٻيهر تعمير ڪندس."

(هن 423 ق.م تائين اٿينس جي ٻيهر تعمير ڪئي. ان جا سنگمرمر جا مندر، ٻيهر ٺاهيا. اٿينس جي عظمت وري موٽي آئي.)

اٿينس وارن ان شو جي ذريعي، سڄيءَ دنيا کي پنهنجي تاريخ جي عظمت کان واقف ڪيو آهي.

ڇا، سنڌ ۾ مڪليءَ، موهن جي دڙي، ڪوٽ ڏيجيءَ يا رني ڪوٽ تي اهڙو شو نہ ٿو ڪري سگهجي؟

رات جو پروگرام هو. 'اٿينس باءِ نائيٽ' ان لاءِ مون اهڙي نائيٽ ڪلب جو انتخاب ڪيو هيو، جنهن ۾ اٿينس جي روايتي موسيقي، ناچ، ۽ ڊنر هئي. ٽوئرسٽ بس هڪ ڪشادي رستي تي لاٿو. گائيڊ اڳيان ۽ اسان ۽ ٻيا گروپ جا ٽوئرسٽ پٺيان– سنهين، اونداهين، ورن وڪڙن وارين گهٽين مان ٿيندا، هڪ تمام تنگ گهٽيءَ ۾ اچي پهتاسين. اهو حال ڏسي مونکي حيدرآباد جون گهٽيون ياد آيون. هوبهو اهڙيون ئي تنگ، تاريڪ، ورن وڪڙن واريون، منجهائيندڙ گهٽيون. فرق رڳو اهو هو، تہ اٿينس جي گهٽين ۾، درن وٽ، سينگاريل عورتون ويٺل نہ هيون.

گائيڊ آخر هڪ پراڻي طرز جي عمارت وٽ وٺي آيو، ۽ ان جي ڏاڪڻ چڙهڻ شروع ڪيائين. گائيڊ اڳيان، اسان ۽ گروپ جا ٻيا ٽوئرسٽ پٺيان، وياسين ڏاڪڻ تي ڏاڪڻيون چڙهندا. اٺانهيون ۽ اُڻيون ڏاڪڻيون. هڪ

هڪ ڏاڪو فٽ ڪن تہ واهہ جو اوچو هوندو. ۽ وري سوڙهيون، اونداهيون، ۽ ورن وڪڙن واريون، غزل جي روايتي معشوق جي وارن وانگر، هڪ يا ٻہ نہ، پر چار ماڙيون چڙهڻيون پيون. منهنجو تہ ساهہ نہ هيٺ نہ مٿي. سهڪو (Dyspnea) ٿي پيو. قمر جي حالت مون کان ابتر هئي، سهڪندا سهڪندا، پنهنجي قسمت کي پٽيندا، اچي ڇت (Terrace) تي پهتاسين. اهو پاڙو- اها عمارت، اهي ڏاڪڻيون ڏسي، مون خيال ڪيو تہ منهنجي چونڊ غلط آهي. يونان جي روايتي موسيقي ۽ ناچ جي، هن واهيات قسم جي ماحول ۾ ڪهڙي خبر پوندي. پر ڇت تي پهچندي سڀ ٿڪ ٿي لهي ويا. ڪرسيون ۽ ميزون سليقي سان سينگاريل هيون.

ناچ شروع ٿيا. موسيقارن جي هٿن ۾ دنبوري جي قسم جو هڪ ساز هيو. يوناني ناچ، جديد يورپي ناچ کان مختلف هئا، ۽ ڪجهہ ڪجهہ مشرقي رنگ هئن. سنڌن موسيقيءَ جا ڪجهہ انگ اسان جي تلنگ سان مليا ٿي.

اتي مون کي هڪ يوناني موسيقيءَ جو ماهر ياد آيو، جيڪو حيدرآباد جي ريڊيو اسٽيشن ۾، شيخ غلام حسين وٽ مليو هيو، ۽ سنڌي تلنگ ۽ يوناني موسيقيءَ جي هڪجهڙائيءَ تي حيران هو، ۽ ان لاءِ ڪو تاريخي سبب ڳولهي رهيو هيو. مون کيس سڪندر جي سنڌ تي ڪاهہ، ۽ سنڌس جرنلن جي سنڌ ۾ رهڻ جي باري ۾ ٻڌايو تہ هو مطمئن ٿي ويو.

يوناني ناچ ۽ موسيقيءَ ۾ پنهنجو رس آهي. پنهنجو رچاءُ آهي، هندستاني ڪلاسيڪي موسيقيءَ ۽ رقص وانگر، جيوٽيڪ انهن ۾ پيچيده تفصيل ناهن، پر تنهن هوندي بہ هو باقاعدي فن وانگر محسوس پئي ٿيا، جنهن جا ڪجهہ قاعدا قانون هجن، صفا بي راهہ روي نہ پئي محسوس ٿي. بهرحال اسان جي موسيقيءَ جي ماهرن کي، يوناني ۽ سنڌي موسيقيءَ جي هڪجهڙائيءَ تي تفصيل سان ڪم ڪرڻ گهرجي، جيئن سنڌي ۽ اسپيني موسيقيءَ تي ٿيو آهي.

آخري ناچ ۾، سيني کي عام دعوت هئي، ڪيترائي ٽوئرسٽ ناچ ۾ شامل ٿي ويا، هوا ۾ ڪيترائي رنگ برنگي ڦوڪڻا ڇڏيا ويا. اڻ ڏٺل، اڻ ڄاتل، اڻ واقف ماڻهو، هڪ اوپري ديس ۾ هڪ ٻئي لاءِ اجنبي نہ رهيا. هڪ ئي تال تي، سڀ جهومي رهيا هئا، نچي رهيا هئا: ’من تو شدم تو من

شدي،' وارو ماحول هو. قطرا بحر ۾ گم هئا، سمنڊ ڇوليون هڻندو رهيو. هيءَ کهڙي عجيب ۽ حسين ماجرا آهي. پراوا به پنهنجا، اسان وٽ پنهنجا به پراوا، ڏنل به اڻ واقف.

ٻئي ڏينهن اٿينس جي آثار قديمه جو ميوزيم ڏٺوسين. هن ميوزيم ۾ شيون، تاريخ وار ترتيب سان رکيل آهن.

قديم ترين سنگتراش، 8 صدي ق.م ۾ اهڙا بت تراشيندا هئا، جيڪي واقعي 'بت' وانگر جامد هئا. انهن ۾ حرڪت جو ڪوبه احساس نه هوندو هو. اکيون ٻوٽيل، هٿ پير سڌا.

6 صدي ق.م ۾ ناهيل بت جي هڪ ٽنگ اڳتي، ته هڪ پوئتي. ڄڻ ناهيل بت اڳتي قدم کڻڻ جي ڪوشش ڪري رهيو آهي. وار پڻ توازن قائم رکڻ ۾ مدد ڪندا هئا، ان ڪري اهي بت سولائيءَ سان نه ڪرندا هئا، ۽ محفوظ هئا.

بت جي چپن تي مرڪ به 6 صدي ق.م ۾ آئي، پر اجا اها ڀرپور مرڪ نه هئي. پٿر جي ذريعي احساس جي اظهار جي پهرين ڪوشش هئي.

سمنڊ جي ديوتا پوسيڊيان جو مجسمو ڏسي، محسوس ٿو ٿئي ته يوناني سنگتراش پٿر ۾، حقيقت جي اظهار کي ڳولي لڌو آهي. ان مجسمي ۾ اٺناٽامي، تحرڪ، احساس جي اظهار، خوبصورتيءَ، باريڪ بينيءَ، انهن سڀني ڳالهين جي موجودگي آهي. هڪ هڪ مشڪ (Muscle) متناسب آهي. ايتريقدر جو ساڄيءَ ٻانهن جون مشڪون کاٻيءَ ٻانهن جي مشڪن کان وڌيڪ سوڪيون ۽ مظبوط آهن. پير جون فقط به آڱريون زمين تي آهن، ۽ ڪڙي مٿي کنيل آهي، ٻئي ٻانهون کُليل آهن، تنهن هوندي به ان شاهڪار ۾ ايڏو توازن (Balance) آهي، جو بنا ڪنهن سهاري جي کڙو بيٺو آهي- نه لڙي ٿو، نه لڏي ٿو، ۽ نه ڪري ٿو. اکيون ۽ ڀرون ته نهيو، پنبڻيون به ڇٽيل آهن. ٻُڪيءَ جي سهٽي ۽ ڊولاٽتي تراش ڪيل آهي.

510 ق.م ۾ تراشيل هڪ پٿر تي، ماڻهن کي هاڪي راند ڪندي ڏيکاري ويو آهي. هاڪي راند ايتري پراڻي آهي، هيءُ پٿر ان جو ثبوت آهي.

هن ميوزيم ۾، سنڌ جي چوڪنديءَ جي مشهور قبرستان وانگر، قبرن جي ڪتبن تي تصويرون پڻ اکريل آهن، جن تصويرن مان ان قبر ۾ پوريل

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

لاش جي حيثيت ۽ موت جو سبب پڻ ظاهر ٿئي ٿو. (عجيب ڳالهه آهي، تحقيق طلب پڻ. ڇا سنڌ ڇا اهي قبرستان يوناني اثر هيٺ ته نه نهيا آهن؟ محققن کي ان ڳالهه کي به ڌيان ۾ رکڻ گهرجي). گائيڊ ٻڌايو (مونکي اڳي ئي خبر هئي) ته يوناني ۽ رومن سنگتراشيءَ جو فرق مجسمي جي پيرن مان ظاهر ٿيندو آهي. يوناني پيرن ۾ ڏسٽي آڱر، سيني آڱرين کان ڊگهي هوندي آهي. جنهن پير جي ڏسٽي سيني کان ڊگهي هوندي آهي، ان کي يوناني پير (Greek foot) چوندا آهن. ۽ اهو خوبصورت ترين پير هوندو آهي. مون قمر کي چيو، ڏس، منهنجو پير Greek foot آهي. ان جي برعکس رومن پير ۾، آڱوٺو سيني کان وڏيڪ ڊگهو هوندو آهي. (مهاتما ٻڌ جي پيرن کي هميشه ڪنول جي گل سان تشبيهه ڏني ويندي آهي.)

يوناني گائيڊ وڌيڪ ٻڌايو ته، ”رومن سنگتراش، مختلف پوزن ۾، منڍيءَ کان سواءِ مجسما گهڙي رکندا هئا. ۽ بادشاهن کان آرڊر ملڻ تي، انهن نهيل نڪيل (Ready Made) مجسمن لاءِ رڳو منڍي تراشي، ۽ ان ۾ ڦِٽ ڪري ڇڏيندا هئا، پر يوناني سنگتراش ائين نه ڪندا هئا. هو جسم جي هر عضوي جي حقيقت پسندي سان تراش ڪندا هئا. انڪري رومن مجسمن ۾ منڍي ۽ باقي بت غير متوازن (Disproportionate) آهن. (ڪنهن کي وقت آهي، جو ان دعويٰ جي سچائيءَ جي تحقيق ڪري.)

ميوزيم ۾ ٻي دلچسپ ڳالهه هئي؛ قديم زيور.

ميوزيم کان ٻاهر انهن قديم زيورن جا نقل (Replica) وڪامي رهيا هئا. اتي وري مون کي وطن ياد آيو. موهن جي دڙي، ۽ ڀنڀور، يا ٻين اهڙين جاين تي اهڙا ريپليڪا ڇو نه ٿا وڪري لاءِ رکيا وڃن؟

پرديس ۾ هر هر ديس جي ياد ٿي اچي.

منجهند جي مانيءَ لاءِ هڪ خاص روايتي يوناني ڪيفي ڳولي لڌيسين. سيخ تي پڪل گوشت جا ٽڪر، جهڙا اسان وٽ ٺاهيندا آهن. مصالحو به ڪجهه تيز. ڦڪا ڪاڏا ڪائي ڪائي تنگ ٿي ويا هياسين، هفتن کان پوءِ صحيح معنيٰ ۾ ’چهر‘ ٿي. مان ته به ٿـي سِيخـون يوناني مشروب سان هضم ڪري ويس.

ماني ڪائي، آهستي آهستي ٿهلندا اچي سنٽگما چوڪ (Repuplic

(square) تي پهتاسين. اتي يونان جو پارليامينٽ هائوس آهي. (عمارت شاندار آهي، پر سنڌ اسيمبلي بلڊنگ وڌيڪ شان ۽ وقار واري آهي). هن عمارت وٽ بہ لنڊن جي ٽرئفلگر اسڪوائر وانگر هزارين ڪبوتر موجود آهن. اتي بہ هڪ ’اڻ ڄاتي سپاهيءَ‘ جي مزار آهي. ان چونڪ کان اٿينس جون بزارون شروع ٿين ٿيون، جن ۾ وڏي ۾ وڏا شاپنگ سينٽر آهن. مون کي پن شين جي ڳولها هئي. هڪ Alabostor (بي داغ سنگمرمر) ۾ ٺهيل وينس جي مجسمي جي. (جيڪو مون وٽ هو، ۽ ڪنهن بدذوق ظالم ٻليءَ ڀڃي ڇڏيو)، ۽ ٻيو بقراط جي مجسمي جي جيڪو يورپ ويندي مهل ايئرپورٽ تي ڏٺو هئم. ٻنهي مان هڪ بہ شيءِ نہ ملي. هر دڪان تي رڳو يونانين جو هڪ روايتي مجسمو پيو هيو، جنهن جو مردانو عضوو سندس جسم جي تناسب کان ڏهوڻو هو.

قمر فقط هڪ بہ روايتي قديم چٽساليءَ سان چٽيل ٿانوَ (Pottery) خريد ڪيا، جيڪي سندس شوق آهي. انهن تي پيلي ۽ ڪاري رنگ ۾ روايتي نقاشي آهي (قمر جو شوق ڪراڪري (Crockery) آهي.)

اٿينس ۾ اسان اهو محسوس ڪيو تہ ڌارين مسافرن (Foriegn Tourists) جي ايتري تہ رش آهي جو يوناني اتي اتي ۾ لوڻ وانگر ٿي لڳا. ان هوندي بہ مون ريسٽوران، رستن ۽ ٻين جاين تي جديد يونان کي ڳولڻ جي ڪوشش ٿي ڪئي. من ڪا وينس ديويءَ جهڙي ڇوڪري نظر اچي. من ڪو پوسيڊٺان جهڙو حسين، خوبصورت ۽ متناسب جسم وارو جوان نظر اچي. من ڪو سوفوڪليز، ڪو هومر، ڪو سقراط، ڪو بقراط گڏجي وڃي. مون محسوس ڪيو تہ يونان اسان جي سنڌ وانگر رڳو ماضي آهي. حال ۽ مستقبل ناهي. يونان مان اولمپڪ رانديون شروع ٿيون- اڄ اولمپڪ جا چئمپئن غير يوناني آهن. يونان جي بقراط جديد ۽ Rational طب جو بنياد وڌو، اڄ بهترين طبيب انگلنڊ، آمريڪا ۽ روس ۾ آهن. يونان ۾ فلسفي جو بنياد پيو. اڄ بهترين فلسفو سارتري وٽ آهي. ڊراما، سنگتراشي، شاعري، رياضي، سڀ علم يونان مان نڪتا، ۽ اڄ جو يونان انهن فنن ۾ ڪا بہ حيثيت نہ ٿو رکي. اڄوڪو يونان آهي رڳو جهاز راني ۽ ٽوئرزم، هڪ ڪمزور، نحيف ۽ غريب قوم، جيڪا رڳو ماضيءَ تي، رڳو تاريخ تي، رڳو

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ميوزم تي فخر ڪري سگهي ٿي، پر حال تي شرمنده آهي، ۽ ان جو مستقبل غير يقيني آهي. اسان موهن جي دڙي جا وارث بہ ساڳئي حال ۾ آهيون. رڳو ماضيءَ تي پٽاڪ هڻي سگهون ٿا، پر نہ حال اٿئون، نہ مستقبل.

اٿينس جي گهٽين ۽ بازارن ۾ گهمندي مون ڏٺو، تہ بورڊ يوناني ٻوليءَ ۾ هئا. بيٽا، ٿيٽا، پاءِ جا حرف جيڪي اسان وٽ فزڪس ۽ رياضي جي فارمولن ۾ استعمال ٿيندا آهن، اهي بورڊن تي ڏسي عجب پئي لڳو. مون قمر کي چيو، ”ڏس، مٿي فارمولن جا بورڊ لڳا پيا آهن“ قمر پهرين تہ ڳالهہ نہ سمجهي ۽ عجب مان پڇيائين، ”اهي فارمولا بورڊن تي ڇو لکيا اٿئون.“ پر پوءِ ڳالهہ سمجهي وئي. يونان ۾، ’يوناني دواخانو‘ هو ئي نہ. مون سوچيو، اسان ئي هنن جي ماضيءَ کي قائم رکيو آهي. اسان وٽ اڃا تائين هزارين يوناني دواخانا ۽ يوناني حڪيم آهن.

پوءِ مون سوچيو: تہ شام ۾ ’شامي ڪباب‘ ۽ ترڪيءَ ۾ ’ترڪي ٽوپي‘ بہ تہ نہ آهي. اسان وٽ اهي ٻئي شيون اڃا موجود آهن.

’اڪيڊمي آف اٿينس‘ وٽان لنگهياسين. اڪيڊمي جي هڪ طرف افلاطون ۽ سقراط جو مجسمو نصب ٿيل هو تہ ٻئي پاسي اپولو ۽ اٿينا جو. پر ان اڪيڊميءَ جو اهو معيار آهي، جيڪو سقراط ۽ افلاطون جي وقت ۾ هو؟

اٿينس جو جديد اولمپڪ اسٽيڊيم سنہ 1896ع ۾ تعمير ٿيو. اهو سڄو اسٽيڊيم سنگمرمر جو آهي. اهو اسٽيڊيم، قديم اولمپڪ اسٽيڊيم جي مٿان ٺهيل آهي، جنهن ۾، پهريون ڀيرو، سنہ 776 ق.م ۾ اولمپڪ رانديون ٿيون.

شهر جي هڪ اهم رستي سان انگريزيءَ جي مشهور شاعر، لارڊ بائرن جو مجسمو آهي. ان مجسمي ۾، يونان، ماءُ جي صورت ۾، بائرن کي آسيس پئي ڏئي. لارڊ بائرن يونان جي آزاديءَ جي لڙائيءَ ۾ وڙهيو، ۽ اتي ئي سندس موت ٿيو. شاعر جي احترام ۽ يادگيريءَ طور، يونانين هيءُ مجسمو تعمير ڪيو آهي.

صدارتي محل وٽان لنگهياسين تہ، اتي نيشنل گارڊن جو يونيفارم ڏسي عجب لڳو. اهو ساڳيوئي يونيفارم، سڪندر اعظم جي تصويرن، ۽ قديم

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

يونان متعلق فلمن ۾ ڏسندا رهيا آهيون. يونانين اهو روايتي يونيفارم قائم رکيو آهي. اهي ٿي لوهي ٽوپ، جن مٿان ڪارن وارن جي نرڙ کان وٺي ڪياڙيءَ تائين ليڪ.

شام جو، هوٽل مان نڪري، اچي امونئا چوڪ جي هڪ ڪيفي تي ويٺاسين. چوڪ جي وچ تي لڳل شاهي ڦوهارو روشنين ۾ جرڪي رهيو هو. اليڪٽرڪ بسن ۽ موٽرن جي ٽرئفڪ. ٻاهرين ملڪن جي ٽوئرسٽ جا ننڍا ننڍا ٽولا. ڀانت ڀانت جا ماڻهو ڏسندي، آهستي آهستي ڳالهيون ڪندي، اهي ٿي سيخ تي پڪل گوشت جا ٽڪرا کائيندي، نيڻ ننڊ جي خمار سان ڀرجي ويا، ۽ دير سان هوٽل ۾ اچي سمهي پياسين.

ٻئي ڏينهن صبح جو اٿينس شهر کان ٻاهر، سمنڊ جي ڪناري هڪ قديم مندر ڏسڻ وياسين. ٽوئرسٽ بس شهر مان جنهن به اهم جاءِ تان پئي لنگهي، گائيڊ ان جي باري ۾ ٻڌائيندو پئي ويو. پهرين هن اٿينس جي باري ۾ ٻڌايو.

”اٿينس جو نالو، ديويءَ اٿينيا جي پٺيان پيو. ان کي 480 ق.م ۾ بازنطينين تباهہ ڪيو. ۽ پيريڪليس 448 ق.م ۾ ٻيهر تعمير ڪيو. اٿينس جي پرسان ٽي جبل آهن. هتي سال ۾ سراسري 22 انچ مينهن پوي ٿو. ان جي آدمشماري 30 لک آهي. 1834ع ۾ آزاديءَ جي جنگ لڳي هئي. هتي ست ڪروڙ پنجاهہ لک زيتون جا وڻ آهن (وڻ شماري عجيب ڳالهہ آهي). هتي ديوتا زيوس (زحل، ڇنڇر– سڀني ديوتائن جو وڏو آهي) جو مندر ايشيا (يورپ يا ايشيا) جو وڏي ۾ وڏو مندر آهي. هو سامهون ’انڊيا گيٽ‘ (هندستان جو دروازو) آهي، جيڪو 2 صدي عيسويءَ ۾ تعمير ٿيو. (ان دروازي وٽان هندستان ڏي رستو ايندو هوندو.)

بس هلندي، هلندي، اچي ’الي موس‘ تي، سمنڊ جي ڪناري تي پهتي.

گائيڊ ٻڌايو، ”هتي زراعت جي ديوي آهي، ۽ يونان جون عورتون هر سال هتي تقريب ملهائڻ ايندريون آهن.“

”سامهون پستن جا وڻ آهن.“

مون ڏٺو تہ انهن ۾ اڇا اڇا، خوبصورت گل جهومي رهيا هئا. گائيڊ ٻڌايو، ”پستا ٻن سالن ۾ هڪ دفعو ڦر ڏيندا آهن.“

بس هلندي رهي، مانَ دريءَ مان هيڏي هوڏي نهاريندو رهيس. نيرو سمنڊ اسانجي ساڄي پاسي هو. اٽاهہ سمنڊ، جيڪو سيني کنڊن کي ڇهي ٿو، جنهن جا ڪنارا يورپ، آمريڪا، ايشيا، آفريڪا ۽ اسٽريليا کي ڇُهن ٿا. سمنڊ- اٿاهہ سمنڊ، پيار وانگر اٿاهہ آهي، جيڪو سڀ ويڇا، سڀ فاصلا ختم ڪيو ڇڏي.

لهرن لک لباس، پاڻيءَ پسڻ هيڪڙو.

سمنڊ جو ڪنارو ڇڏي، بس هڪ جبل تي چڙهڻ لڳي، جابلو رستو. اٿاهون، ورن وڪڙن وارو، ۽ ڏکيو هيو. جهڙو ڪوئٽا کان چمن وارو رستو. اهڙن رستن تي مونکي ڏاڍو پڙ ٿيندو آهي. منهنجو ساهہ نہ هيٺ نہ مٿي، قمر کلڻ لڳي. پر اها منهنجي ڪمزوري آهي، رستي کان هيٺ ڏس، تہ هزارن فوٽن تي سمنڊ، اصل پنواتي وٺي ويئي.

جڏهن بس، مٿي مندر وٽ پهتي، تہ ساهہ سامتَ ۾ آيو. عجب لڳو، تہ ايتري دور دراز ۽ ويران علائقي ۾، هڪ فرسٽ ڪلاس ڪيفي پڻ هئي، جنهن ۾ کاڌي پيتي جي هر شيءِ موجود هئي.

ڪرسيون، ٻاهر اس ۾ بہ پيل هيون، ۽ اندر سهڻي ۽ سينگاريل هال ۾ پڻ. ڌيمي ڌيمي سريلي موسيقي پئي وڳي. من بود ۾ اچي ويو. اتي مونکي رني ڪوٽ ۽ ساڌ ٻيلي جي مهيب تنهائي ياد آئي.

اهو مندر 400 ق.م جو تعمير ٿيل آهي، ۽ سمنڊ جي ديوتا پوسيڊان (Possidon) جي نالي سان منسوب آهي. سنگمرمر جا بلند ٿنيا تراشيل آهن، ڇت ڍهي وئي آهي.

ان مندر جي ٻي خاص ۽ تاريخي اهميت واري ڳالهہ هيءَ آهي تہ اتي هڪ پٿر تي، انگريزيءَ جي مشهور شاعر، لارڊ بائرن، پنهنجي هٿن سان پنهنجو نالو اڪيريو آهي.

چون ٿا تہ لارڊ بائرن اڪثر انهيءَ مندر ۾ ايندو هو، ۽ اتي، سانت ۽ سوچ ۾ پنهنجو وقت گذاريندو هو. مون گائيڊ جي هدايت موجب ويجهو وڃي ڏٺو، هڪ ديوار جي سنگمرمر جي پٿر تي ڪنهن چاقوءَ يا تيز اوزار سان انگريزي ۾ اڪريل هو–BYRON.

خبر هئي بائرن کي تہ، سنڌس ان ٻاراڻيءَ حرڪت کي ايتري اهميت

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ملندي، جو روزانو هزارين ٽوئرسٽ، ان مندر ۾ رڳو سندس هٿ سان اڪريل نالي کي ڏسڻ ايندا هئا.

موٽندي، گائيڊ هڪ جبل ڏي اشارو ڪري چيو، ”هن جبل جو نالو اميٽس جبل آهي، ۽ هن ۾ چار سو ماکيءَ جا مانارا آهن (وڻ شماريءَ ڪان پوءِ ’ماکي شماريءَ‘، تي به عجب لڳو.) مون سوچيو، ”هن جبل جو نالو ئي ’ماکي جبل‘ هئڻ گهرجي ها.“

ائٿينس ۾ باقي سياٽڪو ڏينهن هو، ائين ڪٽي چئجي ته اڌ ڏينهن- ڇو ته K.L.M جي اڏام منجهند جو هئي، جنهن ذريعي واپس وطن اچڻو هو. مان ائٿينس ۾ آيو هوس سقراط، افلاطون، هومر ۽ بقراط جي ناتي- ٽوئرسٽ ڪمپنيءَ جي آفيس ويس ۽ يوناني ڇوڪريءَ کان انهن شخصيتن جا پار پتا پڇيم، ۽ اهو معلوم ڪرڻ جي ڪوشش ڪيم ته انهن جا يادگار ڪٿي ٿو ڏسي سگهان.

ڪائونٽر واريءَ يوناني ڇوڪريءَ چيو، "You Know much about Greece." (توکي يونان جي باري ۾ گهڻي معلومات آهي.)

مون چيس، ”توکي خبر ناهي ته يونانين اسانجي سنڌ تي ڪاهه ڪئي هئي. اسانجو توهان سان تاريخي رشتو آهي.“

هوءَ مرڪي، ۽ چيائين، ”بقراط، ۽ افلاطون جي اڪيڊميءَ لاءِ توهان کي هڪ ڏينهن وڌيڪ ترسي، ائٿينس کان ٻاهر وڃڻو پوندو. باقي سقراط جو جيل ائڪروپولس جي پرسان ئي آهي، جتي توهان سياڻي وڃي رهيا آهيو، ڏسي اچجو.“

مون ۽ قمر صلاح ڪئي، هڪ ڏينهن وڌيڪ ترسڻ ناممڪن هو. انڪري سوچيوسين، سياڻي ائڪروپولس گهمندي، سقراط جو جيل ڏسي وٺنداسين.

ٻئي ڏينهن صبح جو سويل اٿيس. سويل اٿڻ منهنجي لاءِ مسئلو آهي، ۽ زندگيءَ ۾ آڱرين تي ڳڻڻ جيترا دفعا ئي سويل اٿيو هوندس. سويل اٿڻ جو سبب هو، فون ڪري گهر اطلاع ڏيڻ ته،اسان فلائيٽ ۾ پهچون ٿا، ۽ پوءِ سقراط جو جيل ڏسڻ. ٽوئرسٽ بس سادي نوين وڳي اچڻي هئي. پوسٽ آفيس امونئا چوڪ تي، ميٽروپول هوٽل جي هيٺان ئي هئي. ستين

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

وڃي ڪال بڪ ڪئي سين، نوين وڃي تائين ڪال نہ ملي. لاچار شوڪت کي ٽيليڪس ڪئيسين، جيڪا ڏهن منٽن ۾ ملي ويئي. ان کي اعجاز کي فون ڪرڻ جو نياپو ڏيئي، بس ۾ سوار ٿياسين.

بس ائڪروپولس جي هينان ڇڏيو، جتان ائڪروپولس تي چڙهڻ لاءِ چاڙهي آهي. ائڪروپولس هڪ اتانهين ٽڪريءَ تي آهي. ان ئي ٽڪريءَ تي قديم ٿيئٽر آهي. ان ٿيئٽر ۾، پٿر جون ٺهيل بينچون لهواري طريقي سان ٺهيل آهن، جيئن سيني کان پوئتي ويٺل بہ ڊرامو چڱيءَ طرح ڏسي سگهن. يونانين کي قبل مسيح دور ۾ بہ ايڏو ذوق ۽ ايترو عقل هو. اتي قلو پوپس جو يادگار پڻ آهي، جنهن اٿينس شهر جي تعمير ۾ مدد ڏني.

ائڪروپولس تي پهچڻ لاءِ وڏي، اتانهين ۽ ڏکي چاڙهي چڙهي، سهڪندا مٿي پهتاسين.

ديويءَ اٿينيا جو مندر، جنهن جي پويان هن شهر تي اٿينس نالو پيو. اهو مندر تي دفعا تباهہ ٿيو، ۽ ٽي دفعا وري تعمير ٿيو. اهو مندر قديم فن تعمير جو يگانو شاهڪار آهي. تمام اتاهان ۽ اوچا، ٽيهہ چاليهہ فٽ بلند، سنگمرمر جا ٿنيا- خوبصورت، متناسب ۽ عظيم. ان مندر کي پهريون دفعو 'فيڊياس' تعمير ڪيو. ان ۾ اٿينيا ديويءَ جو وڏو مجسمو هو، جنهن جا ڪپڙا سون جا ٺهيل هئا ۽ بازنطيني بادشاهہ ان کي قسطنطنيہ (هاڻي استنبول) کڻي ويا. (محمود غزنويءَ شايد انهن کان سبق سکيو.)

اٿينس کي پهرين فلپ (سڪندر اعظم جي پيءُ) ۽ پوءِ بازنطينين تباهہ ڪيو.

ان مندر ۾ جانور قربان ڪيا ويندا هئا. انهن جانورن جي رت کي ٻاهر ڪڍڻ لاءِ هڪ خاص نالي ٺهيل آهي.

ائڪروپولس ۾ فتح (Victory) جو مجسمو پڻ آهي، پر ان جا پر ڪٽيل آهن، جيئن اها اڏامي نہ سگهي، ۽ سدائين اٿينس ۾ ٽڪي رهي. (چڱو جو اها سون جي ٺهيل نہ آهي، نہ تہ جي پاڻ اڏري نہ سگهي ها، تہ لالچي بادشاهہ ضرور اڏائي وڃنس ها.)

مون کي ائڪروپولس کي تفصيل سان ڏسڻ جي خواهش تہ هئي، پر سقراط جو جيل منهنجي لاءِ سڀ کان وڌيڪ اهم هو. مون گائيڊ کان ان

جو ڏس پڇيو. هن هيٺ اشارو ڪندي چيو تہ، ”سامهون چوڪ تان ٿورو اڳتي وڃي کٻي مڙو، تہ اتي پهچي ويندؤ.“ هن وري تاڪيد ڪندي چيو تہ، ”ڪلاڪ اندر موٽي اچجو. بس ڪلاڪ کان پوءِ هلي ويندي.“

اسان باقي ٽوئر ڇڏي، ٽڪڙو ٽڪڙو ٽڪريءَ تان لهندي، رستي تي آياسين. چوڪ وٽ هڪ ڪيفي هئي، ان ڪيفي واريءَ کان ڏس پڇيوسين. هن بيپرواهيءَ سان اشارو ڪندي چيو، ”هن پاسي.“

مون قمر کي چيو، ”عجب آهي.“ اٿينس وارن هن عظيم ڏاهي کي وساري ڇڏيو آهي. ٽوئر ڪمپنيءَ جي ڪنهن بہ ٽوئر ۾ سقراط جي قيد جو پروگرام ڪونهي. لائيٽ اينڊ سائونڊ شو، ائڪروپولس توڙي ٻين جاين تي اسان سان گڏ هزارين ٽوئرسٽ هئا، پر سقراط جي قيد ڏي رڳو بہ، اسان بہ سنڌي تا وڃون. اٿينس وارن الائي ڇو پنهنجي شهيد کي وساري ڇڏيو آهي. الائي ڇو هنن ان جاءِ کي Project نہ ڪيو آهي، جو ٻاهران ايندڙ ٽوئرسٽ اتي اچن. اٿينس جي نقشي ۾ (جيڪو ٽوئر ڪمپنيءَ وٽان مليو) سقراط جو قيد تہ ڏيکاريل آهي، پر ان ڪمپنيءَ ڪنهن بہ پروگرام ۾ ان کي شامل نہ ڪيو آهي. هنن لاءِ اٿينيا يا پوسيڊان جا مندر اهم آهن، پر سڄيءَ دنيا لاءِ سقراط جو پيغام ۽ ان جو قيد عظيم آهي، جتي هو سچ تان صدقو ٿيو. توڙي جو ان ۾ عمارت سازيءَ جي فن جي ڪابہ خوبي نہ آهي.

رستي کان ڪاٻي مڙياسين. ٽڪريءَ جي هيٺان هڪ غار سقراط جو قيد هئي. جنهن کي هڪ لوهي سيخن وارو دروازو هو. ان غار ۾ ئي سقراط، هيملاڪ جي پيالي پيئڻ کان پوءِ آخري پساهہ کنيا هئا. اتي ئي هن پهريدار طرفان ٿيل پچي وڃڻ جي آڇ کي رد ڪري، رائج قانون کي غلط سڏيندي بہ، رائج قانون جو احترام ڪندي، زهر جو پيالو پي جان ڏني– ان لاءِ جو هن هڪ سٺي شهريءَ جي حيثيت ۾ قانون جي بجاآوري ڪرڻ پنهنجو فرض سمجهيو. اتي ئي سچ ۽ موت جو ازلي ۽ ابدي ميلاپ ٿيو. اتان ئي اهو سلسلو شروع ٿيو، جو منصور، ۽ سرمد، شاهہ عنايت، ۽ مخدوم بلاول ان جون ڪڙيون بڻجي پيا.

مون کي لائيٽ اينڊ سائونڊ شو جا شروعاتي لفظ ياد آيا:

I am Athense-O truth seekers of world, come to me!

پوءِ هو هزارين ٽوئرسٽ هتي ڇونہ آيا؟ ڇا دنيا ۾ سچ جا ڳولائو ڪٿي ويا آهن. هتي رڳو اسان ٻہ – مان ۽ قمر ڇو بيٺا آهيون؟

سنڌ جي جديد شاعريءَ ۾، سقراط جو نالو منصور، مخدوم بلاول، سرمد، ۽ شاهہ عنايت سان گڏ ايندو آهي. پر پنهنجي ملڪ ۾ هو اڪيلو ڇو آهي.

مون کي نورجهان جو شعر ياد آيو، جيڪو هن پنهنجي ئي قبر جي باريُ ۾ اڳڪٿيءَ طور چيو هو:

بر مزارِ مان غريبان نئي چراغ نئي گل
نے پرِ پروانہ سوزد، نے صدائي بلبل

هيءَ سقراط جي مزار نہ هئي، پر ان جو لافاني يادگار تہ هو.

مون ۽ قمر اتي هڪٻئي جا فوٽا ڪڍيا، ۽ پوءِ ڪجهہ گهڙيون خاموش ٿي، تاريخ جي ان عظيم هستيءَ جي باري ۾ سوچيندا رهياسين.

جڏهن واپس آياسين تہ ائڪروپولس تان اسانجي بس وارا ٽوئرسٽ هيٺ لهي رهيا هئا. اسان پنهنجي بس وٽ اچي بيٺاسين، اتي هڪ نوجوان ڇوڪري اڪيلي بيٺي هئي. هوءَ پنهنجي پوشاڪ ۽ مهانڊن مان پاڪستاني پئي لڳي: مون ويجهو وڃي ڪانٽس پڇيو، "پاڪستاني آهيو؟"

هن جواب ڏنو، "پنجابي."

مون ٻيو سوال ڪيو، "مشرقي پنجاب جا آهيو يا مغربي پنجاب جا؟"

ان ڳالهہ جو هن ڪوبہ جواب نہ ڏنو ۽ پنهنجي اسڪالرشپ ۽ يونيورسٽيءَ جي باري ۾ ڳالهائڻ لڳي. مون ۽ قمر هڪ ٻئي ڏي حيرت مان ڏٺو، ۽ اچي بس ۾ ويٺاسين.

هوٽل مان سامان کٽي، بجليءَ جي بس ذريعي اچي ايئرپورٽ تي پهتاسين.

ڪي-ايل-ايم جي اڏام ڏيڍ ڪلاڪ دير سان آئي. اهو وقت مون ڊيوٽي فري ڪيفي تي شغل ۾ گذاريو، ۽ قمر سئنڊوچ تي گذارو ڪيو. جهاز ۾ چڙهياسين تہ اڏامي ئي نہ. اڌ ڪلاڪ وڌيڪ گذري ويو. اوچتو ڳول ڳولان شروع ٿي، سڄي جهاز جو عملو ٻچ ٻچان ۾ هو. ڪو مسافر جهاز ۾

نہ پهتو هو. لائونج مان بورڊنگ ڪارڊ وٺي، ٻاهر هوائي جهاز ڏي آيو هيو، پڙ هاڻي نظر نہ پيو اچي. سندس ساٿي پريشان هو. آخر ڳولهي وڃي فرسٽ ڪلاس مان هٿ ڪيائونس. همراهہ پل ۾ وڃي فرسٽ ڪلاس ۾ بالم تي ويهي رهيو، ۽ اُڏام ۾ دير ٿيڻ ڪري، ۽ جهاز جي عملي جي وٺ پڪڙ ڏسي ڏاڍيءَ معصوميت مان چيائين، ”چاجي وٺ پڪڙ لاتي اٿوَ. جهاز ڇو نہ ٿا اُڏايو؟“

اتي سندس ساٿيءَ ڪيس سڃاڻي ورتو. چيائينس، ”ڪمبخت، تنهنجي ڪري تہ دير ٿي آهي- توکي ٿي تہ ڳوليون ٿا.“

۽ پوءِ وٺي اچي اڪانامي ڪلاس ۾ وهاريائونس.

اتي مون قمر کي پيراڻي ٻنيري جو شعر ٻڌايو.

ڪنڊو لڳس پير ۾، کوٽيائونس گوڏو
ڏٺي ڏاڙهيءَ کي لوڏو، ڪنڊو ڪڍيائونس ڪنڊ مان.

جهاز اڏاڻو. هن دفعي قمر ۽ مون، هر هڪ کي ٻہ ٻہ ٿيلها هئا، جيڪي هنج ۾ ۽ پيرن هيٺان هئا. ڪڪڙ ٿيا ويٺا هئاسين. ڪرسٽل، جنهنجو قمر کي شوق آهي لنڊن مان خريد ڪري، ڪلهي ٿيلهن ۾ لڙڪائي، پاڻ سان گڏ ائمسٽرڊام، پئرس ۽ اٿينس کان ڪراچيءَ کان خيرپور تائين آندوسين، صحيح سلامت. پر هتي آهستي آهستي ڀڃي رهيو آهي. (ڇڱو جو گهر ۾ ٿو ڀڃي، پورا تہ گهر ۾ ٿي هوندا.)

انهن ٿيلهن سان گڏ منهنجا ڪتاب بہ هئا. جيڪي ٿيلهن ۾، سوٽ ڪيسن ۾ وڌاسين، جيڪي بچيا، اهي هٿن ۾. ٿيلها ڪلهن تي، ڪتابن هٿن ۾، ائين جهاز ۾ چڙهياسين، ائين جهاز ۾ ويٺاسين. پر ڪرسٽل ۽ ڪتاب گهر تائين صحيح سلامت پهچاياسين.

جهاز اڏاڻو، ساڳي اٿينس. جنهن ۾ يورپ جو پهريون سج اڀريو هو، ان ٿي اٿينس ۾، اسان جي هن سفر جو آخري سج لهي رهيو هيو. سمنڊ- سرمائي سمنڊ، ۽ ان جي پرسان اٿينس جو خوابن جهڙو شهر.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ٻي وڳي رات جو، جهاز جي ڦيٿن ڪراچيءَ جي زمين کي ڇهيو. وطن جي زمين سان ڳانڍاپي تي جسم مان بجليءَ جي لهر جهڙّي درهڙي نڪري ويئي. پنهنجو ملڪ، پنهنجي زمين.

ايئرپورٽ تي اعجاز ۽ ممتاز موجود هئا.

گهر پهچي گهري ننڊ اچي ويئي.

هن ڪتاب جي باري ۾

اهو فيصلو ڪرڻ ڏکيو آهي ته ڪتاب نثر ۾ لکيل آهي يا نظم ۾ - ادب، ثقافت ۽ معلومات جي لحاظ کان هن ڪتاب کي شاهڪار چئجي ته به وڌاءُ نه ٿيندو.

- علي احمد بروهي

مان نه ٿو سمجهان ته انهيءَ کان سٺو سفرنامو ڪنهن اڄ تائين لکيو آهي...

- طارق اشرف

سنڌيءَ ۾ هونءَ ته گهڻا سفرناما آهن، پر اهڙا گهٽ آهن، جن کي اعليٰ مقام ۽ منفرد حيثيت حاصل ٿي سگهي آهي. تنوير عباسيءَ جو هيءُ سفرنامو انهن چند سفرنامن ۾ منفرد ۽ ممتاز آهي.

- روزاني جنگ

اهڙو عڪس چِٽيو اٿس جڻ ته هرهنڌ ڪتاب پڙهڻ وارو پاڻ موجود آهي. اهو ڪمال صرف تنوير کي حاصل آهي.

- محمود يوسفاڻي

هڪ ڀيرو ڪتاب هٿ ۾ کڻڻ کان پوءِ جيسين پورو نه ڪبو، تيسين پيو پڙهبو.

- روزاني عبرت

ڪتاب مرڪز
فريئر روڊ سکر
فون : 25755

A ROSHNI BOOK

Travelague
Pakistan Rs. 100.00

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

پڙهندڙ نسُل . پ ن

The Reading Generation

1960 جي ڏهاڪي ۾عبدالله حسين ” اُداس نسلين“ نالي ڪتاب لکيو. 70 واري ڏهاڪي ۾ وري ماڻِڪ ”لُڙهندڙ نَسُل“ نالي ڪتاب لکي پنهنجي دورَ جي عڪاسي ڪرڻ جي ڪوشش ڪئي. امداد حُسينيءَ وري 70 واري ڏهاڪي ۾ئي لکيو:

انڌي ماءُ ڄڻيندي آهي اونڌا سونڌا ٻارَ
ايندڙ نسل سَمورو هوندو گونگا ٻوڙا ٻارَ

هر دور جي نوجوانن کي اُداس، لُڙهندڙ، ڪُڙهندڙ، ڪُڙهندڙ، ٻَرندڙ، ڪِرندڙ، چُرندڙ، اوسيئڙو ڪندڙُ، ياڙي، ڪاڻُو، ياچوڪڙُ، ڪاوڙيل ۽ وِڙهندڙ نسلن سان منسوب ڪري سَگهجي ٿو، پَر اسان اِنهن سڀني وِچان ”پڙهندڙ“ نسل جا ڳولائو آهيون. ڪتابن کي ڪاڳر تان کڻي ڪمپيوٽر جي دنيا ۾ آڻڻ، ٻين لفظن ۾ برقي ڪتاب يعني e-books ناهي ورهائڻ جي وسيلي پڙهندڙ نسل کي وَڌڻ، ويجهڻ ۽ هِڪ ٻِئي کي ڳولي سَهڪاري تحريڪ جي رستي تي آڻَڻ جي آسَ رکون ٿا.

The Reading Generation پڙهندڙ نسُل . پ ن

پڙهندڙ نَسل (پَـنَ) ڪا بہ تنظيمَ ناهي. اُنَ جو ڪـو بہ صدر، عُهديدار يا پايو وِجهندڙ نہ آهي. جيڪڏهن ڪو بہ شخص اهڙي دعوىٰ ڪري ٿو تہ پَڪَ ڄاڻو تہ اُهو ڪُوڙو آهي. نہ ئي وري پَنَ جي نالي ڪي پئسا گڏ ڪيا ويندا. جيڪڏهن ڪو اهڙي ڪوشش ڪري ٿو تہ پَڪَ ڄاڻو تہ اُهو بہِ ڪُوڙو آهي.

جهڙيءَ طَرَح وڻن جا پَنَ ساوا، ڳاڙها، نيرا، پيلا يا ناسي هوندا آهن اَهڙيءَ طرح پَڙهندڙ نَسُل وارا پَنَ بہ مختَلِف آهن ۽ هوندا. اُهي ساڳئي ئي وقت اُداس ۽ پڙهندڙ، بَرندڙ ۽ پڙهندڙ، سُست ۽ پڙهندڙ يا وِڙهندڙ ۽ پڙهندڙ بہ ٿي سگهن ٿا. ٻين لفظن ۾پَنَ ڪا خُصوصي ۽ تالي لڳل ڪِلَب Exclusive Club نہ آهي.

ڪوشش اها هوندي تہ پَنَ جا سڀ ڪَم ڪار سَهڪاري ۽ رَضاڪار بنيادن تي ٿين، پر ممڪن آهي تہ ڪي ڪم اُجرتي بنيادن تي بہ ٿِين. اهڙي حالت ۾ پَنَ پاڻ هِڪَٻِئي جي مدد ڪَرڻ جي اُصولَ هيٺ ڏي وَٺُ ڪندا ۽ غيرتجارتي non-commercial رهندا. پَنَ پاران ڪتابن کي ڊِجيٽائِيز digitize ڪرڻ جي عَملَ مان ڪو بہ مالي فائدو يا نفعو حاصل ڪرڻ جي ڪوشش نہ ڪئي ويندي.

ڪتابن کي ڊِجيٽائِيز ڪرڻ ڪان پو ٻيو اهم مرحلو وِرهائڻ distribution جو ٿيندو. اِهو ڪم ڪرڻ وارن مان جيڪڏهن ڪو پيسا ڪمائي سگهي ٿو تہ ڀلي ڪمائي، رُڳو پَنَ سان اُن جو ڪو بہ لاڳاپو نہ هوندو.

پَنَن کي کُليل اکرن ۾ صلاح ڏجي ٿي تہ هو وَسَ پٽاندڙ وڏِ کان وَڏِ ڪتاب خريد ڪَري ڪتابن جي ليکڪَن، ڇپائيندڙن ۽ ڇاپيندڙن کي هِمٿائِن. پر ساڳِئي وقت عِلم حاصل ڪرڻ ۽ ڄاڻ کي ڦهلائڻ جي ڪوشش دوران ڪَنهن بہ رُڪاوٽَ کي نہ مڃن.

شيخ اَيازَ علمَ، ڄاڻ، سمجهہَ ۽ ڏاهپَ کي گيتَ، بيتَ، سِٽَ، پُڪارَ سان تَشبيهہ ڏيندي انهن سيني کي بَمن، گولين ۽ بارودَ جي مدِ مقابل بيهاريو آهي. اياز چوي ٿو تہ:

گيتَ بہِ جڻ گوريلا آهن، جي ويريءَ تي وار ڪَرن ٿا.

... ...

جئن جئن جاڙ وڌي ٿي جَڳَ ۾، هو ٻوليءَ جي آڙ ڇُپن ٿا؛

ريتيءَ تي راتاها ڪن ٿا، موٽي مَنجهہِ پهاڙ ڇُپن ٿا؛

... ...

ڪالههَ هُيا جي سُرخ گُلن جيئن، اڄڪلهہ نيلا پيلا آهن؛

گيتَ بہِ جڻ گوريلا آهن........

... ...

هي بيتُ اَٽي، هي بَم- گولو،

جيڪي بہ ڪٽين، جيڪي بہ ڪٽين!

مون لاءِ ٻنهي ۾ فَرَقُ نہ آ، هي بيتُ بہ بَمَ جو ساٿي آ،

جنهن رِڻَ ۾ رات ڪَيا راڙا، تنهن هَڏَ ۽ چمَ جو ساٿي آ-

اِن حسابَ سان اڄڪلهہ ڪي پاڻ تي اِهو سوچي مَڙهڻ تہ ”هاڻي ويڙهہ ۽ عمل جو دور آهي، اُن ڪري پڙهڻ تي وقت نہ وڃايو“ ناداني‌ءَ جي نشاني آهي.

پڙهندڙ نَسُل . پ نَ The Reading Generation

پَنَ جو پڙهڻ عام ڪِتابي ڪيڙن وانگر رُڳو نِصابي ڪتابن تائين محدود نہ هوندو. رڳو نصابي ڪتابن ۾ پاڻ کي قيد ڪري ڇڏڻ سان سماج ۾ سماجي حالتن تان نظر کڄي ويندي ۽ نتيجي طور سماجي ۽ حڪومتي پاليسيون policies اڻڄاڻن ۽ نادانن جي هٿن ۾ رهنديون. پَنَ نِصابي ڪتابن سان گڏوگڏ ادبي، تاريخي، سياسي، سماجي، اقتصادي، سائنسي ۽ ٻين ڪتابن کي پڙهي سماجي حالتن کي بهتر بنائڻ جي ڪوشش ڪندا.

پڙهندڙ نَسُل جا پَنَ سيني کي **چو، چالاءِ ۽ ڪيئن** جهڙن سوالن کي هر بَيانَ تي لاڳو ڪرڻ جي ڪوٺَ ڏين ٿا ۽ انهن تي ويچار ڪرڻ سان گڏ جوابَ ڳولڻ کي نہ رڳو پنهنجو حق، پر فرض ۽ اٽل گهرج unavoidable necessity سمجهندي ڪتابن کي پاڻ پڙهڻ ۽ وڌ کان وڌ ماڻهن تائين پهچائڻ جي ڪوشش جديد ترين طريقن وسيلي ڪرڻ جو ويچار رکن ٿا.

توهان بہ پڙهڻ، پڙهائڻ ۽ ڦهلائڻ جي اِن سهڪاري تحريڪ ۾ شامل ٿي سگهو ٿا. بَس پنهنجي اوسي پاسي ۾ ڏِسو، هر قسم جا ڳاڙها توڙي نيرا، ساوا توڙي پيلا پن ضرور نظر اچي ويندا.

وڻ وڻ کي مون ڀاڪي پائي چيو تہ ”منهنجا ڀاءُ
پهتو منهنجي من ۾ تنهنجي پَنَ پَنَ جو پڙلاءُ“.
- اياز (ڪلهي پاتم ڪينرو)